

TRAFIKVERKET

Det statliga byggnadsminnet

Trollhättans kanal- och slussområde

Underlag för samråd inom ramen för projekt Slussar i Trollhätte kanal

2023-02-02

Trafikverket
E-post: trafikverket@trafikverket.se
Telefon: 0771-921 921

Dokumenttitel: *Det statliga byggnadsminnet Trollhättans kanal- och slussområde.*
Underlag för samråd inom ramen för projekt Slussar i Trollhätte kanal.
Författare: Charlotte Hedenström, Cecilia Lindblom, Lára Heimisdóttir
Intern granskning: Alice Niklasson Wihlborg
Extern granskning: Jonas Lundberg
Dokumentdatum: 2023-02-02
Projektnummer WSP: 10326082
Version: För granskning

Innehåll

Inledning	5
Överblick	7
Lagrum och beslut	8
Den kulturhistoriska miljön - bärande berättelse.....	13
Slussleder och byggnader som förtecknas i skyddsbestämmelserna.....	16
Värdebärande karaktärer.....	18
Känslighetsanalys	22
 Fördjupning - Kulturhistoria och beskrivning av miljön.....	29
Kulturhistoriskt sammanhang	30
Värdebärande delar och karaktärer inom SBM	44
Bergkanalen.....	46
1800-talets slussleder.....	50
Dragvägar invid kanalerna.....	52
1916 års slussled.....	54
Slussmiljöns byggnader.....	56
Lämningar efter sluss- och kanalvaktarbostäder	64
Åkers gård... ..	66
Parkmiljön.....	68
 Katalog - slussar, byggnader och objekt i skyddsföreskrifter.....	70
Källor.....	109

Inledning

Trollhättans slussar är en del av Trollhätte kanal, som är farleden för båttrafik mellan Vänern och Kattegatt. Farleden är 82 km lång, varav 10 km är grävd och sprängd kanal och resten är naturlig farled i Göta älv. Den totala höjdskillnaden ner till havsnivån är 44 meter och av dessa har 32 meter historiskt utgjorts av de mäktiga Trollhättefallen. I övrigt har älven ett relativt lugnt flöde med cirka 12 meters nivåskillnad på 80 km. Nivåskillnaden från havet till Vänern löses av sex slussar: den första slussen i Lilla Edet lyfter 6 meter och de följande fyra slussarna i Trollhättan lyfter ca 32 meter. Genom Trollhättan leder en grävd och sprängd kanal. Ibland anges "Trollhätte kanal" specifikt om den sprängda delen, Bergkanalen, och ibland om Bergkanalen tillsammans med dess anslutning norrut, Stallbacka kanal. Den sista slussen vid Brinkebergskulle i Vänersborgs kommun lyfter ytterligare ca 6 meter och Vänern nås slutligen genom kanalen Karls grav, via sjön Vassbotten.

Trollhättans slussar är en del av den historiska farleden genom Göta älv. Sedan den 18 november 2004 är kanalen och slussområdet i Trollhättan statligt byggnadsminne.

Projektet Slussar i Trollhätte kanal grundas i behovet av nya slussar i Trollhättan, Lilla Edet och Vänersborg för att säkra Vänersjöfartens framtid och göra det möjligt att utveckla den över tid. Projektet är ett samarbete mellan Trafikverket och Sjöfartsverket. Denna rapport ska fungera som kunskapsunderlag i samråd för det statliga byggnadsminnet Trollhättans kanal- och slussområde. Dokumentet har tagits fram för att det finns behov av en beskrivning av det statliga byggnadsminnet med dess höga värden och särskilda känsligheter inför kommande utveckling av farleden. Rapporten är tänkt att vara ett av flera underlag för bedömningar i kommande samrådsprocess och eventuell tillståndprocess. Fältbesök genomfördes 24 - 25 augusti 2022.

Rapporten är indelad i tre huvudavsnitt:

1. Överblick - övergripande beskrivning med kartor avseende
 - Lagrum och beslut
 - Övergripande beskrivning av miljön och dess bärande karaktärer
 - Känslighetsanalys
2. Fördjupning med kulturhistoriskt sammanhang och historisk utveckling, vilken avspeglas i dagens landskap
3. Katalog över byggnader och objekt som omfattas av skyddsbestämmelser

Överblick

- Lagrum och beslut
- Den kulturhistoriska miljön - bärande berättelse
- Slussleder och byggnader som förtecknas i skyddsbestämmelserna
- Värdebärande karaktärer
- Känslighet och potential

Lagrum och beslut

Statligt byggnadsminne

De byggnader, parker eller andra anläggningar i statens ägo som är allra mest värdefulla ur kulturhistorisk synpunkt har förklarats som statliga byggnadsminnen (SBM) och skyddas av Förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen m.m.

Det finns cirka 260 statliga byggnadsminnen i Sverige och av dessa förvaltar Sjöfartsverket, enligt Riksantikvarieämbetets lista, 38 stycken. De flesta av dessa är fyrar eller fyrplatser. Trollhättans kanal- och slussområde är ett av de mest omfattande med en hel miljö med flera generationers slussleder och en mängd byggnader. Genom byggnadsminnesförklaringen ska området, anläggningarna och byggnaderna garanteras ett långsiktigt skydd och ett förstklassigt underhåll. Huvudansvaret för vården ligger hos den förvaltande myndigheten, i detta fall Sjöfartsverket.

Trollhättans kanal- och slussområde (beslut 2004-11-18).

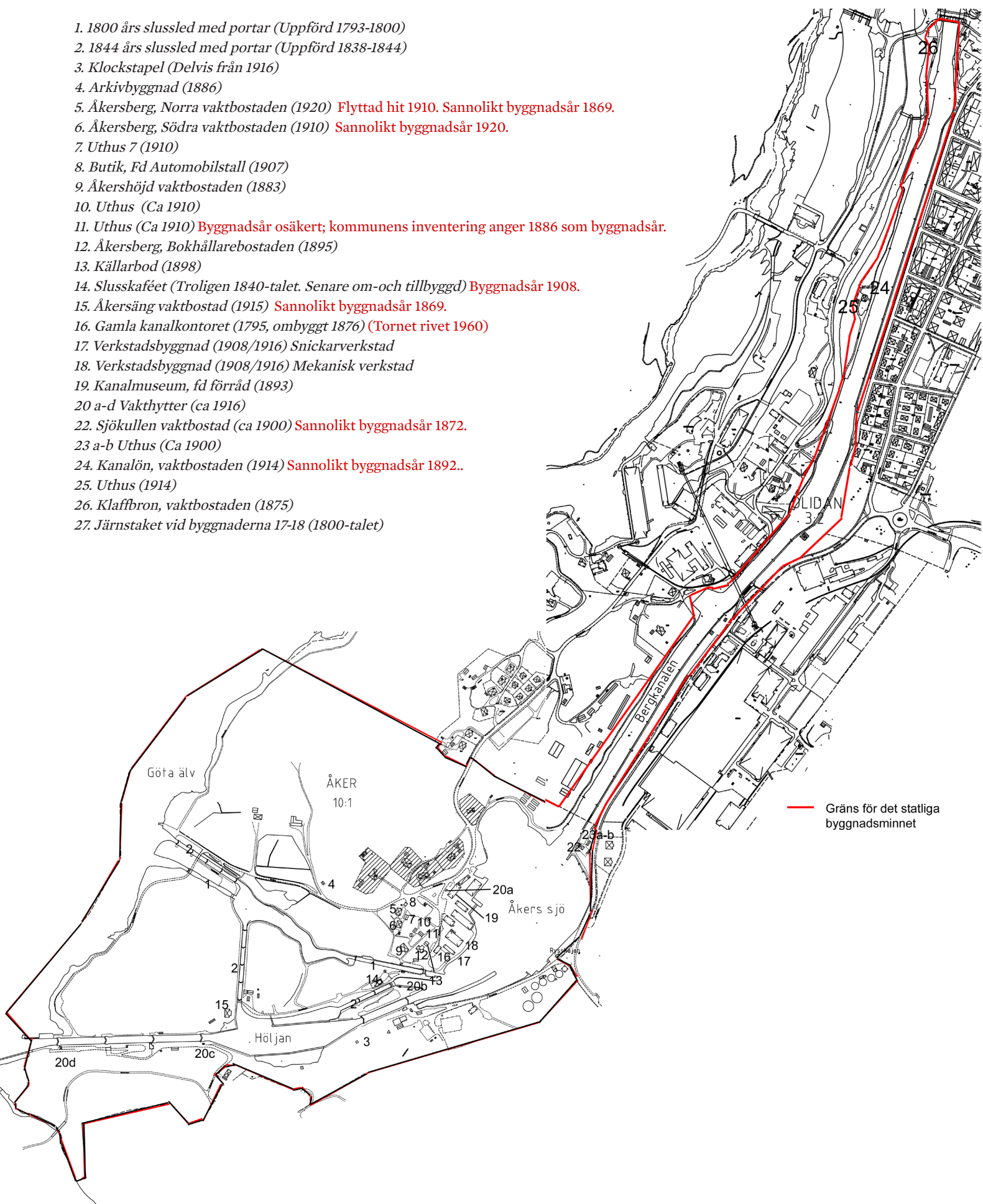
I beslutet anges som skäl för beslutet bland annat följande:

”Miljön kring fallen i Trollhättan innefattar ett unikt kulturlandskap med mycket lång hävd. Detta speglas i fornlämningar från sten- brons- och järnålder, i hagmarks- och odlingslandskapet på västra älvstranden, industrilämningar och inte minst i slussar och kraftverk med tillhörande, broar och bostadshus.

Området utgör riksintresse inte bara för kulturmiljövården utan även för sjöfart och elkraftproduktion, vattenförsörjning, friluftsliv och naturvård. [...] Sammantaget bildar anläggningarna för kraftutvinning och sjöfart tillsammans med bostäder i området en komplex och unik miljö med lång kontinuitet. Området med sina anläggningar har spelat en viktig roll i det industriella genombrottet i landet. Kanal- och slussområdet i Trollhättan är därför utpekade av RAA som en av de tolv viktigaste industrimiljöerna i landet, som på olika sätt representerar väsentliga delar av den svenska industrihistorien.”

Byggnader, slussleder och objekt som är förtecknade i skyddsföreskrifterna. (Svart kursiv text är tagen direkt ur skyddsföreskrifter. Röd text är korrigeringar utifrån slutsatser i denna utredning och Sjöfartsverkets granskning.)

1. 1800 års slussled med portar (Uppförd 1793-1800)
2. 1844 års slussled med portar (Uppförd 1838-1844)
3. Klockstapel (Delvis från 1916)
4. Arkivbyggnad (1886)
5. Åkersberg, Norra vaktbostaden (1920) **Flyttad hit 1910. Sannolikt byggnadsår 1869.**
6. Åkersberg, Södra vaktbostaden (1910) **Sannolikt byggnadsår 1920.**
7. Uthus 7 (1910)
8. Butik, Fd Automobilstall (1907)
9. Åkershöjd vaktbostaden (1883)
10. Uthus (Ca 1910)
11. Uthus (Ca 1910) **Byggnadsår osäkert; kommunens inventering anger 1886 som byggnadsår.**
12. Åkersberg, Bokhållarebostaden (1895)
13. Källarbod (1898)
14. Slusskaféet (Troligen 1840-talet. Senare om- och tillbyggd) **Byggnadsår 1908.**
15. Åkersäng vaktbostad (1915) **Sannolikt byggnadsår 1869.**
16. Gamla kanalkontoret (1795, ombyggt 1876) **(Tornet rivet 1960)**
17. Verkstadsbyggnad (1908/1916) Snickarverkstad
18. Verkstadsbyggnad (1908/1916) Mekanisk verkstad
19. Kanalmuseum, fd förråd (1893)
- 20 a-d Vakthytter (ca 1916)
22. Sjökullen vaktbostad (ca 1900) **Sannolikt byggnadsår 1872.**
- 23 a-b Uthus (Ca 1900)
24. Kanalön, vaktbostaden (1914) **Sannolikt byggnadsår 1892..**
25. Uthus (1914)
26. Klaffbron, vaktbostaden (1875)
27. Järnstaket vid byggnaderna 17-18 (1800-talet)

Skyddsföreskrifter för det statliga byggnadsminnet Trollhättans kanal- och slussområde såsom de anges i beslutet:

1. Slusslederna och byggnaderna får inte flyttas eller rivas, vare sig i sin helhet eller delar därav.
2. Slusslederna eller byggnaderna får inte byggas till, byggas om eller på annat sätt förändras till sin exteriör.
3. Åtgärder under mark och andra säkerhetsåtgärder i anslutning till 1916 års led som kan bli nödvändiga för att trygga trafiken får vidtas. Riksantikvarieämbetet skall informeras om dessa åtgärder.
4. Slusslederna och byggnaderna skall vårdas och underhållas så att de inte förfaller. Vård och underhåll skall utföras på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar och skall ske med material och metoder som är anpassade till byggnadsminnets egenart.
5. Vid förändring av exteriörerna på övriga byggnader inom skyddsområdet som inte förtecknats nedan skall utformning, materialval och färgsättning anpassas till omgivande skyddade byggnader. Samråd skall ske med Riksantikvarieämbetet.
6. Området får inte ytterligare bebyggas eller på annat sätt förändras. Trädgårdar och inhägnader omkring bostadshus, och dragvägar utmed kanalen skall bevaras. Vård av mark och vegetation skall ske i samråd med Riksantikvarieämbetet.

Övriga lagskydd i området som har koppling till SBM

Kärnan av slussmiljön i Trollhättan har ett skydd inom ramen för det statliga byggnadsminnet. Även utanför dess skyddsområde finns höga värden som är nära sammankopplade med det statliga byggnadsminnets värden, vilket också tydligt anges som skäl i förslaget till byggnadsminnesförklaringen. Övriga utpekade värden är därför viktiga för att kunna förstå slussmiljön i ett större kulturhistoriskt sammanhang. Nedan beskrivs andra lagskydd och höga värden som har koppling till det kulturhistoriska sammanhang som ligger till grund för det statliga byggnadsminnet. Tillsammans utgör dessa miljöer omistliga värden när det gäller att förmedla Sveriges teknik- och transport-historiska utveckling från 1700-talet till och med 1900-talets första hälft.

Riksintresse för kulturmiljövården Trollhättan [P 23] (Trollhättans sn)

Hela området ligger inom riksintresse för kulturmiljövården. Riksintressets värden är delvis desamma, samt kompletterar, de värden som skyddas genom SBM. Riksintressebeskrivningen lyder:

Motivering: Kommunikations- och industrimiljö med stor transporthistorisk betydelse som genom tillkomsten av slussar och kanalanläggningar under 1800-talet möjliggjorde skeppsfart från Östsverige till västerhavet samt de industriableringar och den stadsbildning som växte fram längs fallen som en följd av detta.

Uttryck för riksintresset: Slussanläggningar från 1844 och 1916 med bevarad infrastruktur som kanalkontor, magasin etc, monumentala kraftstationer med Sveriges äldsta elproducerande kraftverk, broar, tjänstemannabostäder, fabriksbyggnader mm. 1860-talets stadsplanering längs östra älvstranden, med träbyggnader från 1800-talets mitt och stenhus i mer storstadsmässig skala från 1800-talets slut och 1900-talets början. I området ingår även: Fornlämningsmiljöer med stenåldersboplatser; hällkistor; domarring, fornborgar, grund efter Ekholmens slott från medeltid.

Fornlämningar och övriga registrerade lämningar i Fornsök

Inom det statliga byggnadsminnets skyddsområde finns idag två registrerade fornlämningar som har ett skydd genom kulturmiljölagens 2 kap. Den ena utgörs av en förhistorisk grav och den andra av en bevarad sträcka av den så kallade Träbron eller Antonssonska vägen. Inom SBM:s skyddsområde finns även 14 registrerade övriga kulturhistoriska lämningar, som omfattas av KML:s inledande hänsynsparagraf. Dessa utgörs huvudsakligen av slussanläggningar och husgrunder som kan kopplas till det statliga byggnadsminnets värden. Utanför SBM:s skyddsområde finns fler fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar, av vilka några kan kopplas till SBM. Det gäller bland annat lämningar efter Elvius, Ekeblads och Polhems slussar.

Enskilda byggnadsminnen

Olidestationen med intagskanaler och villabebyggelsen vid Västergärdet utgör byggnadsminnen och har ett skydd genom Kulturmiljölagens 3 kap.

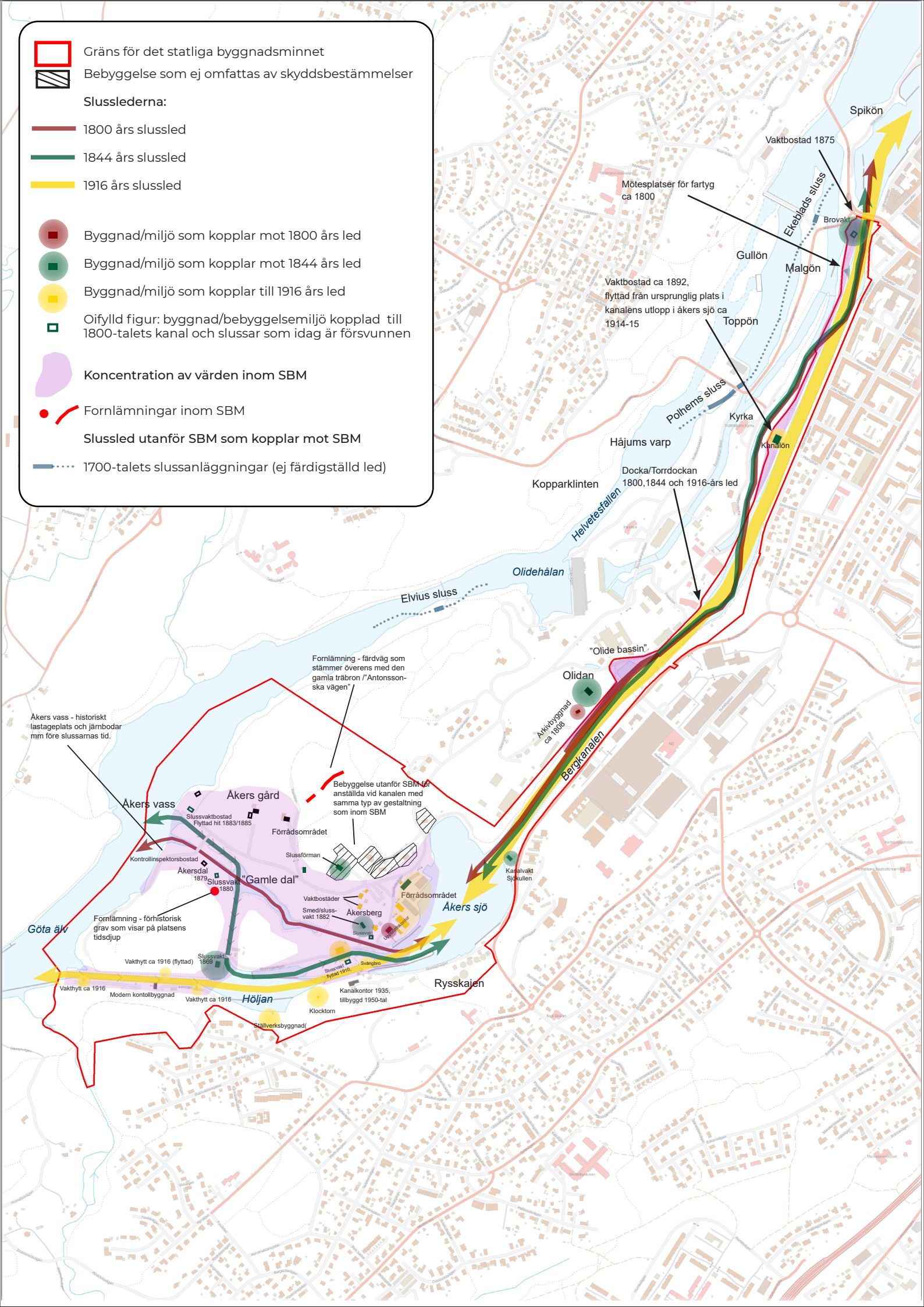
Kyrkligt kulturminne

Trollhättans kyrka är kyrkligt kulturminne enligt Kulturmiljölagens 4 kap.

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse utpekad av Trollhättans kommun

Flera av byggnaderna inom och i anslutning till det statliga byggnadsminnet är utpekade som kulturhistoriskt värdefulla av Trollhättans kommun. Dessa skyddas genom plan- och bygglagen.

- Gräns för det statliga byggnadsminnet
- Bebyggelse som ej omfattas av skyddsbestämmelser
- Slusslederna:**
- 1800 års slussled
- 1844 års slussled
- 1916 års slussled
- Byggnad/miljö som kopplar mot 1800 års led
- Byggnad/miljö som kopplar mot 1844 års led
- Byggnad/miljö som kopplar till 1916 års led
- Oifylld figur: byggnad/bebyggelsemiljö kopplad till 1800-talets kanal och slussar som idag är försvunnen
- Koncentration av värden inom SBM
- Fornlämningar inom SBM
- Slussled utanför SBM som kopplar mot SBM**
- 1700-talets slussanläggningar (ej färdigställd led)

Den kulturhistoriska miljön - bärande berättelse

Trollhättans slussområde är en komplex miljö med höga kulturhistoriska värden av nationell betydelse. Som en del av kanalen mellan Västerhavet och Vänern med fortsättning i Göta kanal är miljön också ett historiskt besöksmål internationellt. Ur ett teknikhistoriskt perspektiv har miljön, som en del av Göta älv med kanaler och slussar, en synnerligen stor betydelse.

I detta avsnitt ligger fokus på de värden omfattas av det statliga byggnadsminnet. I närområdet finns dock värden som kopplar till SBM, vilket tydliggörs i känslighetsanalysen.

Flera generationers kanaler och slussar

Särskilt unikt med Trollhättans kanal- och slussområde är hur platsen speglar en kommunikationshistorisk och teknikhistorisk utveckling genom att tre generationers slussleder kan upplevas intill varandra:

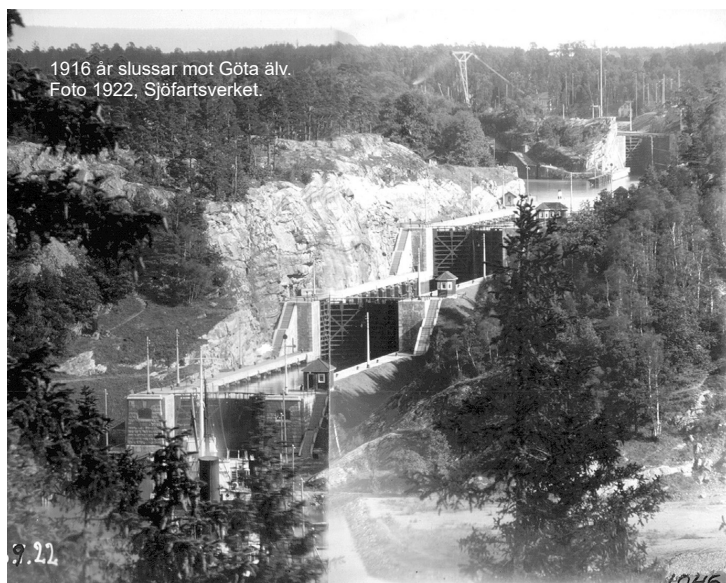
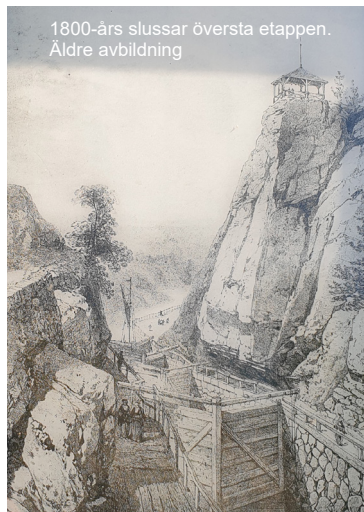
- 1800 års slussled
- 1844 års slussled
- 1916 års slussled

1800 års slussar, anlagda 1794 -1800, var den första farbara leden. Den består av två slussetapper med totalt 8 slussar. Den övre slussen är sprängd genom berget mellan Åkersberg och Gamle dal och den nedre etappen går mellan Gamle dal och Göta älv.

1844 års slussar byggdes 1838 -1844 under ledning av Nils Ericson vid Trollhätte kanalbolag. Denna slussled berättar idag om hur slussen byggdes om för att få samma mått som Göta kanal som stod färdig 1832. Slussen har tre etapper som går i sick-sack. Övre etappen mellan Åkers sjö och Höljan har tre slussar medan den mellersta, mellan Höljan och Gamle dal, och den nedersta, mellan Gamle dal och Åkers vass, har fyra slussar vardera.

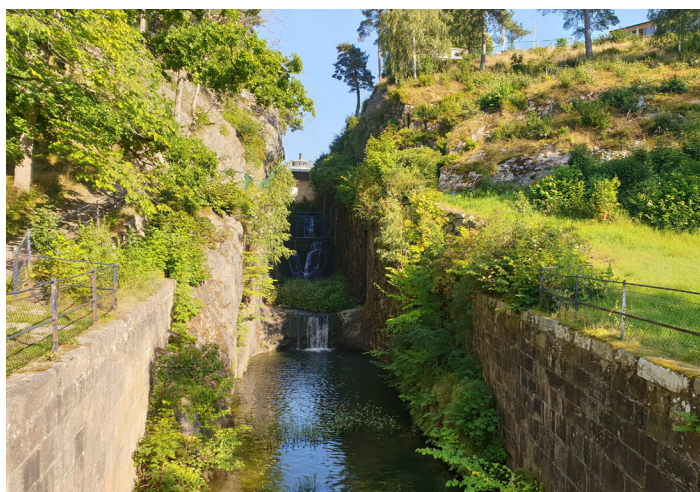
1916 års slussar tydliggör den dramatiska naturen och det tidiga 1900-talets framsteg i ingenjörskonsten i förhållande till de äldre slusslederna. Med de nya dimensionerna kunde fartygen i vara 87 meter långa och 12,5 meter breda med ett djupgående på 4 meter. De höga stenmurarna och trapporna i slussens stigning ger ett borgliknande intryck från Göta älv. Denna slussled är idag den som används för trafik och har moderniserats med bl a nya dammluckor och kontrollbyggnader för att uppfylla förändrade krav.

Kanalerna med dess kajer och stenskoningar, murade och sprängda sidor, slussportar, pollare och teknisk utrustning vittnar om de olika tidernas anläggningar.

Norra delen av Bergkanalens parkstråk med vaktbostäder och vy mot staden.

1800 års slussled, övre etappen. Högst upp skimtar en båt som tydliggör fallhöjden. Slusscaféet t.h. bjuder på utsikt över miljön.

1800 års slussled, nedre etappen omgiven av en stilla parkmiljö

Bergkanalen, som skapades redan vid anläggandet av 1800 års slussar, breddades och fick delvis en ny dragning i samband med ombyggnaderna för 1916 års led. Den har idag karaktär från 1916 års led, men vissa delar såsom Olidebasängen fanns sedan tidigare. Delar av den gamla bergkanalen finns kvar och ingår i det enskilda byggnadsminnet som en del av Olidestationens kanaler. Delar av gamla bergkanalen kan ses från promenaden utmed dagens Bergkanal. Höljan och Lilla Höljan i Gamle dal har skapats genom 1800-talets slussleder.

Bebyggelsen inom det statliga byggnadsminnet har i huvudsak tillkommit i samband med utbyggnaden av kanaler och slussar från 1700-talets sista år till 1900-talets början.

Åkers gård och Olidan -de två historiska gårdarna - berättar om platsens äldre agrara sammanhang men båda gårdarna blev senare också en del av slussens bebyggelse i och med att de blev bostäder för ansvariga vid Trollhätte kanal. (Olidans gård ligger strax utanför SBM.)

Slussmiljöns bebyggelse består främst av bostäder för kanal- och slussvakter samt byggnader för verksamheten. Husen gavs från 1860-talet en samordnad gestaltning som utgjorde grund för byggnadernas utformning till och med 1920-talet. Byggnaderna är utförda i en panelarkitektur som är typisk för kommunikationsmiljöer under 1800-talets senare del. Den kontrasterande färgsättningen i rött och gulvitt har blivit kännetecknande för Trollhätte kanal. Ritningarna för de olika husen är ofta mycket snarlika och har karaktär av typitritningar, men de flesta av ritningarna ser ändå ut att ha tagits fram specifikt för varje enskild byggnad.

Av den äldsta bebyggelsen som kan kopplas till 1800-års slussled finns sannolikt endast två byggnader kvar: Kanal-

1844 års slussar och t.h 1916 års slussar under byggnad sedda från Höljan ca 1911. Här framgår tydligt hur nära varandra den äldre och den nyare slussleden ligger och även skillnaderna i dimensionen. Foto: Sjöfartsverket.

kontoret från 1795 vid förrådsområdet intill Åkers sjö och en arkivbyggnad i sten från tidigt 1800-tal (strax utanför skyddsområdet för SBM).

Kanal- och slussvaktarbostäderna är av stor betydelse för att avläsa och förstå miljön som en helhet. Genom den samordnade gestaltningen är det tydligt vilka byggnader som hör till slussmiljön. Utmed bergkanalen ligger tre vaktbyggnader. De vid klaffbron och Kanalön (flyttad dit ca 1914) är exempel på de små vaktbostäderna från 1870-talet. Vid Åkersberg finns flera olika tjänstebostäder med samma arkitektur samlade. De små manöverhyttarna vid 1916 års kanal har sitt eget uttryck med mörka spånfasader och spröjs i fönstrens övre del, typiskt för det tidiga 1900-talet.

Vid Åkersberg ligger Förrådsgården i anslutning till Åkers sjö, med byggnader för olika verksamheter som snickeri, mekanisk verkstad och materialbord. Huvuddelen av bebyggelsen har tillkommit under sent 1800-tal till tidigt 1900-tal och omfattas av skyddsbestämmelser. Relativt stora förändringar har gjorts inom området i och med att behoven förändrats. Att det finns en levande snickeri- och verkstadsmiljö inom slussområdet där olika delar kan specialtillverkas i underhållet av den historiska slussmiljön bidrar till tydliggöra och upprätthålla kulturmiljön. Här finns även Kanalmuseum.

Landskapet är en gestaltad del av slussmiljön och har historiskt, liksom idag, varit ett utflykts- och turistmål. Trollhättefallen i Göta älv har redan tidigt fascinerat, vilket framgår av flera historiska avbildningar. Slussmiljön lockade både som tekniskt intressant miljö och genom sin park och det vackra landskapet. Idag är detta särskilt tydligt i Gamle dal och vid Åkers vass där de båda slusslederna från 1800-talet mynnar i Göta älv. Vid Åkers vass låg före slussarnas tid, 1778-1800, en lastageplats för omlastning.

Inom slussområdet finns en historisk parkmiljö som var en del av utformningen. Promenadstråken utmed kanalen och slussarna samt Gamle dal har stor betydelse för upplevelsen. Gamle dal karaktäriseras av böljande gräsytor med rader av lövträd utmed stränder och vägar och de historiska vattenlederna. I vissa delar av parkmiljön, bland annat längs Vassliden och utmed Höljan har träd tagits bort.

I området kring Slusscaféet kan inloppet mot tre olika generationernas slussar upplevas tillsammans. Här finns utblickar över kanalen och parkmiljön.

Till höger. Parkmiljön med böljande gräsytor och träd samt kajskoning och pollare i sten.

1844 års slussar, slussport.

Åkersberg. Bebyggelse samt mur och trappkonstruktioner vid 1800 års slussar.

Exempel på byggnader. Överst t.v. Kanalkontoret. T.v. byggnad med välbevarad karaktär. Ovan manöverhytt ca 1916.

Utblick över Höljan med Klocktornet från 1916 på berget.

Slussleder och byggnader som förtecknas i skyddsbestämmelserna

På detta uppslag tydliggörs var inom SBM de slussleder, byggnader och objekt som förtecknas i skyddsbestämmelserna ligger. En beskrivning av varje enskilt objekt finns i en katalog sist i rapporten. Observera att det inte endast är de byggnader som listas här som har ett skydd genom SBM. I skyddsbestämmelserna anges även att vid förändring av exteriörerna på övriga byggnader inom skyddsområdet skall utformning, materialval och färgsättning anpassas till omgivande skyddade byggnader och att samråd skall ske med Riksantikvarieämbetet.

Slusslederna

1800 års slussar består av två etapper och 1844 års slussar består av tre etapper. 1916 års slussled förtecknas inte i skyddsbestämmelserna, men omfattas ändå av skyddsbestämmelserna då det preciseras att det är åtgärder under mark och andra säkerhetsåtgärder i anslutning till 1916 års led som kan bli nödvändiga för att trygga trafiken som får vidtas.

Byggnaderna

Bilderna på detta uppslag tydliggör den samordnade gestaltningen av byggnaderna inom kanal- och slussanläggningen. De flesta av byggnaderna är synliga från vattnet, vilket är viktigt för att avläsa slussmiljön och de i äldre tider viktiga vaktfunktionerna.

Uthusen är ofta enklare. Arkivbyggnaden, ett f.d. automobilstall och ett förråd vid verkstadsområdet är i tegel och vissa uthus är i natursten. Manöverhytterna, som byggdes vid 1916 års slussled, har ett helt eget uttryck med sina mörka spånfasader.

Vissa av byggnaderna står inte på ursprunglig plats, då de behövt flyttas i samband med olika tiders ombyggnader. Vaktbostaden (nr 3.) på Kanalön, från 1892, är flyttad från östra sidan av Bergkanalen vid Åkers sjö i samband med ombyggnaden ca 1914. Vakthytt 20a är flyttad från sin ursprungliga plats intill 1916 års slussar och även en annan av manöverhytterna från den tiden är flyttad någon gång efter 1950.

23. Klaffbron vaktbostaden

23. Kanalön vaktbostaden

24. Uthus vid kanalöns vaktbostad

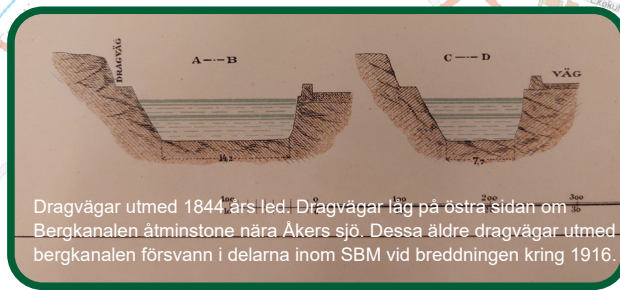
22. Sjökullen vaktbostad

23 a-b Två uthus till Sjökullen vaktbostad

1. 1800 års slussled

Dragvägar utmed 1844 års led. Dragvägar låg på östra sidan om Bergkanalen åtminstone nära Åkers sjö. Dessa äldre dragvägar utmed bergkanalen försvann i delarna inom SBM vid breddningen kring 1916.

2. 1844 års slussled

6. Åkersberg S Vaktbostad

8. Automobilstall Åkersberg

9. Åkershöjd vaktbostad

5 Åkersberg N Vaktbostad

11. Uthus Åkersberg

4. Arkivbyggnad

15. Åkersäng vaktbostad

12. Bokhållarbostaden
13 Uthus (t.h.)

20a Manöverhytt
ca 1916

19. f.d. Förråd

25. Järnstaket

18. Verkstadsbyggnad

17 Verkstadsbyggnad

20b-d Manöverhytt
ca 1916

3 Klocktornet

14. Slusscaféet

16. Gamla kanalkontoret

Värdebärande karaktärer inom det statliga byggnadsminnet

Inom det statliga byggnadsminnet finns en mängd värdebärande karaktärer som är viktiga för att uppleva och avläsa den kulturhistoriska miljön, utöver de byggnader och objekt som är förtecknade i skyddsbestämmelserna. Det gäller alla sådana inslag som berättar om slussmiljön och hur den fungerat och utvecklats från den första fungerande slussanläggningen som började anläggas under sent 1700-tal och till 1916-års slussled som brukas än idag.

Pollare, broar och teknisk utrustning vid slussar och kanaler

Pollare i sten och i järn

Pollare i sten eller järn finns vid kanalstränder och kajkanter. Pollarna i järn tillkom i samband med utbyggnad av 1916 års led, medan pollarna i sten är äldre.

Broar som kopplas till 1916 års slussar och kanalanläggning.

Ovan svängbro i järn med fundament i huggen granit med mjukt rundade former.

Teknisk utrustning vid slussarna.

Kring 1800-talets slussleder finns olika typer av teknisk utrustning och konstruktioner i järn och trä som underhålls och som idag berättar om de tekniska funktionerna. Olika former av teknisk utrustning finns i större delen av slussmiljön.

Minnesstenar och inskriptioner

Inskription i berget från den 5 juni 1844 när slussarna öppnades.

Inskription i berget i övre etappen av 1800 års slussar.

Göta Colidinuordens minnesmärke nedanför gården Åker, uppsatt 1868. Fungerade även som styrmärke för sjöfarten.

Minnesstenar med koppling till slussarna. Denna sten restes 1952 till minne av Nils Ericson, kanalbyggare, 1802-1870.

Kajkanter och stenskoningar utmed kanaler och vattenrum

Stenskonig vid Lilla Höljan.
Stenskoningar och kajkanter är värde-
bärande karaktärer utmed

Bergkanalen, bassäng vid det tidigare in-
loppet till Bolagskvarnen (1804-1895)

Kaj och trappa av huggen sten i Bergkana-
len vid det tidigare inloppet till Bolags-
kvarnen (1804-1895).

Kanalsträndernas obebyggda, trädkantade
promenadstråk. Bild från Kanalön med
naturkaraktär och tallar

Äldre träd vid kanalstränderna.

Utblickar från promenadstråk umed Berg-
kanalen mot gamla Bergkanalen som har
skydd som enskilt byggnadsminne.

Parklandskap med utblickar över kanalen
och visuell kontakt med stadskärnan.

Träd i rader planterade utmed kanalen.
Promenadvägar utmed vattnet. Stensko-
ningar.

Vaktbostäderna väl synliga från parkstråk
utmed kanalen. Byggnaden till vänster är
vaktbostaden på Kanalön, till höger syns
den sprängda delen av Bergkanalen.

Trädgårdar och inhägnader

Trädgård omgärdad av häckar och grind vid Vaktbostaden Klaffbron

Trädgård med häckar och fruktträd vid vaktbostaden Kanalön

Fruktträdgård vid Åkers gård

Övriga byggnader

Svängbro tillverkad av Nydqvist & Holm 1915 på kanalens östra sida.

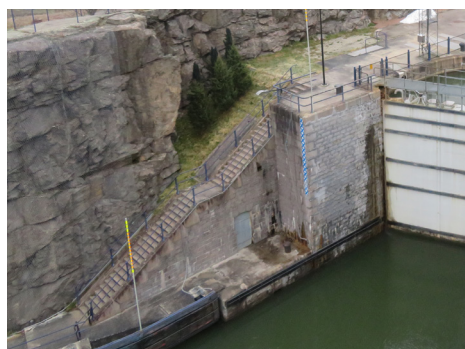

Vissa uthus är inte förtecknade i skyddsföreskrifterna trots att de är en del av den äldre slussbebyggelsen. På fotot exempel från vaktbostaden Åkeräng. (nr 15)

Åkers gårds kvarvarande flygel och ekonomibyggnader. Ekonomibyggnaderna har samma arkitektoniska uttryck som slussmiljöns byggnader, men de är inte förtecknade i skyddsföreskrifterna.

1916 års slussled

Det höga stenmurarna och trappor i granit på var sida om varje slussport. Pollare och räcken i järn.

Slussleden mot Göta älv med höga naturstensmurar och de små manöverhytterna i anslutning till slussportarna. Slussanläggningens monumentala uttryck.

1916 års slussar och kanaler kantas i stora delar av miljön av stenkajer där blocken huggits individuellt i mjukt rudade former. Att anläggningen är utformad både för sin praktiska funktion och för att vara ett arkitektoniskt verk är tydligt, särskilt i mötet med den mäktiga slussstrappan sedd från Göta älv.

Stenmurar, trappor och vägbankar

Kallmurad stenmur av stora, grovhuggna block vid promenadvägen utmed Bergkanalen

Upphöjd vägbank vid Åkers gård

Kallmurad stenmur och trappor vid 1800-års kanal, övre etappen.

Parkmiljö och landskap och trädgårdar

Parkmiljön med grusade vägar utmed 1844 års sluss från Gamle dal. Lilla Höljans vattenspegel omgiven av den rofyllda parken.

Parkmiljön kring Åkers vass.

Kring östra delen av Höljan har under senare tid utfyllnader med stenkross gjorts och flera träd som kantade vattenrummen har fällts. Trädrader längs vattenrummen är en värdebärande karaktär.

Dragvägar

Promenadvägar finns på båda sidor om Bergkanalen. Här på Bergkanalens östra sida, där den gamla bergkanalens dragvägar gick.

Väg insprängd i berget utmed 1800-års slussar.

Dragvägarna utmed kanalen användes för att dra båtar genom kanalen med hjälp av dragdjur. Dragvägarna förlorade sin praktiska funktion genom att propellern och ångan slog igenom vilket gjorde att båtarna kunde drivas framåt för egen maskin även i de smala kanalerna. Bergkanalens gamla dragvägar inom området för SBM försvann i samband med 1916 års ombyggnad. De låg på östra sidan av kanalen, medan vägen på västra sidan var en vanlig väg. De dragvägar som omfattas av skyddsbestämmelser i SBM gäller sannolikt de promenadvägar som löper utmed kanalerna, som idag möjliggör att man kan röra sig utmed kanalerna avläsa kanalmiljön och som ger förståelse för hur båtar i äldre tid drogs genom kanalen.

Teckenförklaring känslighetskarta

 Gräns för det statliga byggnadsminnet - hela området har mycket hög känslighet för åtgärder som försvårar läsbarheten av slussmiljön

 1 Platser/områden som är särskilt känsliga för moderna inslag

 Byggnad/bebyggelsemiljö inom SBM med särskilt hög känslighet

 Känsligt vattenstråk inom SBM

 Känsliga stråk på land inom SBM

 Känslig miljö utanför SBM som kopplar mot kanalmiljöns värden

 1 Känsliga vyer/siktlinjer/blickfång (Områdena Gamle dal och Åkersberg har flera känsliga vyer)

Utanför SBM finns flera områden som ingår i samma kulturhistoriska sammanhang som SBM. En hög känslighet finns i sammanhangen med dessa miljöer. Det gäller bl.a. Polhems slussled, Olidestationen, bebyggelse som är kopplad till slussar och kraftstationen samt kanaler.

4. 1916 års kanal är känslig till arkitektur och uttryck, men har viss tålighet för nya inslag. Särskilt känslig är entrén, norra sidans stråk, trapporna, de höga murarna och manöverhytterna.

3. Bergkanalen har en hög känslighet kopplat till de promenadstråk som löper utmed kanalen och där vaktbyggnader och andra betydelsebärande byggnader såsom Olidans gård samt kanalen med stenkoninger och pollare som kan upplevas i hela sin sträckning. Möjlighet till utblick mot gamla kanalmiljön och koppling till kraftstationens kanaler och byggnader är känsliga.

1. Gamle Dal med de historiska slussarna och sitt böljande parklandskap är mycket känslig för moderna inslag som påverkar upplevelsen av miljön och läsbarheten av de historiska slussarna tillsammans.

2. Området kring Åkersberg och Förrådsgården med en mängd tjänstebostäder och verksamhetsbyggnader från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Här finns Kanalkontoret, den enda byggnaden inom SBM från den äldsta slussanläggningen. Förrådsgården har under 1900-talet tillförts nya byggnader och är som verkstadsmiljö något mindre känslig för nya inslag inom ramen för verkstadsverksamheten.

Känslighetsanalys

Områdets kulturhistoriska värden och dess skydd som statligt byggnadsminne medför en generellt hög känslighet för förändringar av miljön. På så sätt är området i sin helhet mycket känsligt för påverkan eftersom de många värdebärande karaktärerna inte kan ändras utan att områdets höga kulturhistoriska värde minskar. I känslighetsanalysen förs resonemang ur tre olika aspekter:

- Vilka delar och karaktärer är särskilt känsliga för moderna inslag?
- Vilken typ av åtgärder finns en särskilt hög eller lägre känslighet för?
- Vilken potential kan finnas att stärka de kulturhistoriska värdena?

Delar och karaktärer med särskild känslighet

Alla slussar och kanaler har en känslighet för åtgärder som försvårar läsbarheten av miljön. Dock finns vissa delar som bedöms vara särskilt känsliga med hänsyn till miljöns möjlighet att ta emot nya inslag utan att dess värde påverkas. Utifrån detta har fyra områden med särskilt känsliga delar identifierats. Dessa är:

1. Gamle dal och Åkers vass med 1800-talets slussleder
2. Åkersberg och Förrådsgården
3. Bergkanalen
4. Delar inom 1916 års slussar som utgör original från byggnadstiden

Samtliga vattenleder har en hög känslighet då de alla är en del av den historiska miljön. Slusskonstruktionerna från 1800-talet har en särskilt hög känslighet för alla typer av ingrepp.

Alla de karaktärer som är bärande för miljön är känsliga. Det gäller exempelvis byggnader, stenskoningar, parkmiljöer, minnesinskriftioner och tekniska installationer kring slussarna.

Sammanhang och siktlinjer är känsliga då de är av stor betydelse för att kunna uppleva och avläsa de olika tidernas slusslinjer och kanaler. I och med de stora höjdskillnaderna, de många promenadstråken och, framför allt, vattenvägarna finns en mängd olika vyer och siktlinjer som är känsliga. I känslighetsanalysen har några vyer och visuella samband av särskilt stor betydelse valts ut:

1. Kopparklinten – Välkänd utsiktspunkt med möjlighet till vida utblickar över hela landskapet med fallen, Olidestationen och slussmiljön.
2. Mötet med 1916 års slussled från Göta älv
3. Vyer mot Gamle dal och de historiska slusslederna från Göta älv

1. Gamle dal och Åkers vass med 1800-talets slussleder

2. Åkersberg och Förrådsgården

3. Bergkanalen

4. 1916 års sluss, murar och trappor

4. Inom Gamle dal finns flera känsliga vyer. Landskapsrummet som helhet med slussleder, park och vattenkontakten har en mycket hög känslighet.
5. Vyer mot Åkersberg och Förrådsgården samt mötet med den historiska slussmiljön.
6. Klockstapeln uppe på berget – ett landmärke för 1916 års slussled. Väl synlig utmed vattenleden i båda riktningar. Platsen vid klockstapeln är också en viktig utsiktsplats. Det höga läget ger möjlighet till utblickar över stora delar av slussmiljön.
7. Promenadvägar utmed Bergkanalens västra sida med vyer över vattnet, vyer utmed kanalen samt vyer mot gamla Bergkanalen
8. Utblickar mot inloppet till kanalerna från stadskärnans promenadstråk utmed vattnet
9. Historisk koppling vid Olidebron, där den äldre vägen mellan lastageplatsen och Trollhättan gått och där senare industrimiljön på båda sidor om kanalen kopplats samman. Utblickar mot den gamla svängbron.

Känslighet för olika typer av åtgärder

Området har en mycket hög känslighet för att tillgängligheten till miljön och kopplingen till vattnet begränsas. Vattenlederna är centrala för upplevelse och förståelse för de historiska sammanhangen. Det är viktigt att miljön och dess funktioner kan upplevas från vattnet.

Miljön är känslig för förändringar av bebyggelse och byggnader som kopplar till kanalmiljön. Den är känslig för åtgärder som bryter de viktiga sammanhangen i landskapet, med slussar, kanaler och parkstråk. Området kring Åkersdal och Åkers vass, med slussarna från 1800-talet, är särskilt känsligt för moderna inslag som stör upplevelsen av den historiska miljön.

De historiska slusslederna från 1800-talet är känsliga för alla ingrepp, då de bör ses som museala anläggningar. Bergkanalen och 1916 års slussar är känsliga för borttagande eller ändringar som innebär att äldre stenmaterial, stenskoningar och tekniska installationer, som är en del av den ursprungliga anläggningen, ändras eller tas bort.

Hela området präglas i första hand av utvecklingen av *en* verksamhet, med slussar och kanaler från flera sekler. Det finns flera utbyggnadsfaser som tillsammans berättar om hur kanalen och slussarna byggts ut för att möta olika tiders krav. Det innebär att det i viss mån kan finnas en tålighet för åtgärder som kopplar till slussledningarnas behov av utveckling, under förutsättning att inte läsbarheten av den historiska miljön påverkas negativt.

Potential att stärka kulturhistoriska värden

Inom det statliga byggnadsminnet kan det finnas potential att stärka de kulturhistoriska värden där uttryck har försvagats eller förvanskande förändringar har gjorts sedan tidigare. Exempel på sådana åtgärder kan vara:

- Där slussportar har tagits bort i 1800-talets slussar skulle ett återställande i enligt uppförandetidens utförande kunna stärka de kulturhistoriska värdena.
- Där 1800-talets slussar har reparerats och underhållits med moderna material skulle ett återställande kunna stärka värdena.
- I jämförelse med äldre foton är det tydligt att delar av trädrader och alléer har försvunnit i parkmiljön. En återplantering med den historiska parkmiljön som förlaga skulle kunna vara en stärkande åtgärd. För detta kan ett vårdprogram för parkmiljön tas fram.
- Även om de flesta av byggnaderna inom slussmiljön bevarar sin huvudkaraktär har flera ändringar gjorts som påverkat deras arkitektoniska uttryck negativt. De skiffertak som från början funnits, fönstren med den karaktäristiska diagonala spröjsen och detaljer i entréer och snickerier har i stor utsträckning bytts ut. Här finns en potential att vid kommande underhåll återställa delar som har förvanskats. Det finns också ett behov att i framtiden använda material och färgtyper som är anpassade till byggnaderna. För detta kan ett vårdprogram för slussmiljöns byggnader tas fram.
- Allra bäst upplevs en sluss- och kanalmiljö kanske från vattnet. Sannolikt är det inte möjligt att återskapa 1800-talets slussar som fungerande vattenleder. Om detta vore möjligt skulle det dock ge en helt ny möjlighet till att uppleva och förstå den historiska slussmiljön.

Känslighetsanalysen utgår från risken att de utpekade värdena förstörs eller minskar vid förändring, ändring eller tillägg. Analysen klargör kulturmiljöns möjlighet att ta emot nya inslag utan att dess kulturhistoriska karaktär eller värde försvagas. Grunden i analysen är de värdebärande uttrycken, strukturer och samband som är särskilt nödvändiga för företeelsens helhet och relevans. Metodiken utgår från Riksantikvarieämbetets handbok för riksintressen för kulturmiljövården.

1. Värdena är knutna till uttryck för en avgränsad historisk period, kan vara känsliga för dominerande nutida tillägg.

2. Landskap som är präglade av och värden som är knutna till en utveckling av en viss verksamhet eller aktivitet över tid, kan vara känsliga för tillägg som saknar samband med verksamheten eller aktiviteten.

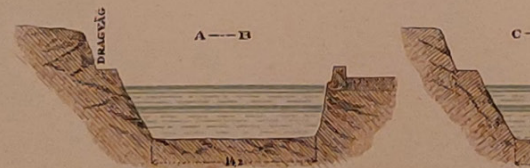
3. Uttrycken återspeglar olika tiders kontinuerliga nyttjande av en viss plats, kan vara känsliga för tillägg som förändrar eller bryter mot platsens specifika förutsättningar och egenskaper.

----- S. K. POLHEMS KANAL, BÖRJAD I MEDIO AF 1700 TALET
MEN EJ FULLBORDAD

----- ÄLDRE SLUSSLEDEN, ÖPPNAD FÖR TRAFIK 1800

SEKTIONER AF SPRÄNGD KANAL

100 0 100

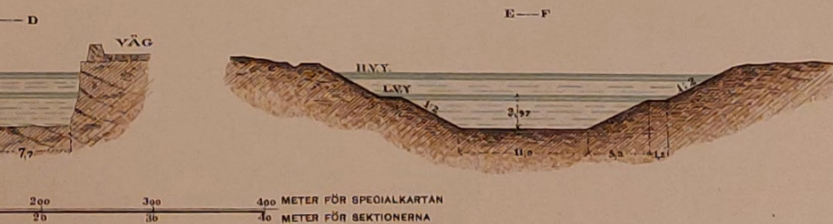
Odaterad karta över Trollhätte kanal från 1800-talets senare del. Här syns tydligt slussleder och bebyggelse kring kanalerna innan 1916 års led byggdes.
Källa: Regionarkivet.

NYA TROLLHÄTTE KANAL

SPECIALKARTA ÖFVER TROLLHÄTTE STATION.

SEKTION AF GRÄFD KANAL

Modell av Trollhättans kanal- och slussområde. Kanalmuseet, Trollhättan.

Fördjupning - Kulturhistoria och beskrivning av miljön

- **Kulturhistoriskt sammanhang**

- Naturgivna förutsättningar

- Förhistoriska sammanhang

- Göta älv och dess betydelse historiskt

- De första slussförsöken - Polhems slussled

- 1800 års slussled

- 1844 års slussled

- 1916 års slussled

- Trollhättans slussområde som rekreativmiljö

- **Värdebärande delar och karaktärer inom SBM**

- Bergkanalen

- 1800-talets slussleder

- Dragvägar invid kanalerna

- 1916 års slussled

- Slussmiljöns bebyggelse

- Lämningar efter sluss- och kanalvaktarbostäder som rivits eller flyttats.

- Åkers gård

- Parkmiljön

Kulturhistoriskt sammanhang

Naturgivna förutsättningar

Göta älv, som är Sveriges största vattendrag, rinner från Vänern cirka 93 kilometer innan den når Kattegatt vid Göteborg. Älvdalen är en sprickdal omgiven av karga berg, och med både raviner och ställvis mycket dramatiska höjdskillnader. Den totala höjdskillnaden längs hela vattendraget är totalt 44 meter, varav 32 meter utmed Trollhättefallen (historiskt sett). Fallhöjden inom enbart detta parti ger en bild av hur svårbemästrad denna del av älven varit och vilken avancerad teknik som behövt tillämpas för att kunna bygga alla de slussanläggningar vi ser spår av på platsen idag.

Jordarterna i området runt Trollhättefallen utgörs främst av urberg och glacial lera. Ställvis finns mindre inslag av sand, silt och lera från den så kallade postglaciala perioden, samt kärrtorv och morän. Den glaciala leran avsattes för tusentals år sedan på en forntida havsbotten, när dagens älvdalslandskap var täckt av vatten i samband med inlandsisens avsmältning. Isen försvann från området för drygt 12 000 år sedan. Under de första 2 000 åren efter det förändrades dagens älvdalslandskap mycket snabbt till följd av landhöjningen; från öppet hav, till skärgård, till havssund och slutligen till älv. De naturgivna förutsättningarna runt Trollhättefallen har därefter utformats genom årtusenden av vattenerosion, ras och skred.

Vy över Trollhättefallen i *Suecia antiqua et hodierna*. Gravyr av Johannes van den Aveelen, 1705. Källa: Riksarkivet.

Förhistoriska sammanhang

De mäktiga fallen vid Trollhättan har sannolikt gjort platsen vida känd redan under förhistorisk tid. Arkeologiska fynd av bland annat flintavslag, stenyxa och hållkista som gjorts i närområdet visar att det varit befolkat sedan stenåldern (12 000-1800 f Kr). Vattnet har definitivt varit en starkt bidragande orsak till detta. Lämningarna från den efterföljande bronsåldern (1800-500 f Kr) har också i stor utsträckning en direkt koppling till älven. Runt Trollhättan utgörs de främst av en stor mängd hållristningar samt några gravrösen. Rösena har placerats med utsikt över Göta älv, medan ristningarna främst gjorts i strandområden invid mindre våtmarker och sjöar i sidodalgångar.

Från järnåldern (500 f Kr - 1050 e Kr) finns flera intressanta lämningar och fynd i närheten av fallen. Nära Trollhättan finns till exempel tre fornborgar med utsikt över älven, vilkas syfte har varit att övervaka den viktiga vattenleden. Någon gång i mellersta/yngre järnålder har det också hamnat en samling oerhört dyrbara brons- och silversmycken i Åkers sjö. Skatten kan mycket väl ha varit ett avsiktligt offer. Runt Trollhättan har det även hittats fyra brakteater i guld (se foto nedan), en typ av rikligt dekorerade hängsmycken som brukar kopplas till samhällets övre skikt under folkvandringstiden (400-550 e Kr). Den sammantagna bilden från järnåldern visar på en tydlig närvaro av någon form av elit, vilken sannolikt haft kontroll över kommunikations- och handelsleden runt fallen.

Två brakteater i guld från mellersta järnåldern, funna 1844 i närheten av fallen i Trollhättan, nära Ekeblads sluss. Foto: Historiska museet. Erkännande 2.5 Sverige (CC BY 2.5 SE).

Sjön WENNER.

BAHUS

Här tager DALLS Land emot

LÄHN

PÅ

DENNA

SIDAN,

Delincation
Öfwer
En Del af
G.F. ÖJÅ:ELF
Femte De Orter
hwarigenom Wättnet förmenes kunna ledas
Utur Sjön WENNER: GÖTA Öf
Förbij Trällhättan.

Extraherad af Ortens Geographiske Carta
Söm Framledne Landmätaren
Kiettel Claß: Felterus förfättat 1654.

EN SWEDSKA MÅL.

Göta älv och dess betydelse historiskt

Sedan lång tid tillbaka har Göta älv varit en betydelsefull handelsled, och som strategisk gränsflod också viktig ur försvarssynpunkt. De höga fallen och forsarna gjorde att älven inte var farbar med skepp, men det berättats att den norske kungen Harald Hårdråde sommaren 1064 tog sig uppför Göta älv med en krigsflotta på 60 fartyg.

Före mitten av 1200-talet var Göta älv en skärningspunkt för de tre nordiska rikena. Älven utgjorde riksgrens mellan Norge och Sverige mellan 1135–1658. Som gränsfäste vid överfarten över Naglums sund uppfördes Ekholms slott på 1360-talet på nuvarande Slottsön (cirka två kilometer norr om dagens Slussområde, se kartan till vänster). Borgen var strategiskt placerad och under unionstiden var Ekholm också ett nav för Ekholms län som bestod av Väne, Flundre, Bjärke och Valbo härader. Slottet är idag en ruin - troligen förstördes det redan under det tidiga 1500-talet under strider med Danmark.

Det äldsta kända omnämnandet av en anläggning som utnyttjat vattenkraften i Trollhättefallen beskriver en kvarn som tillhörde Ekholms slott. Denna omnämns i Erik av Pommerns skattebok från 1413 som Trollhetta quarn. Senare tillkom flera kvarnar och sågar vid fallen.

För den som skulle färdas på Göta älv före slussarnas tillkomst innebar naturliga hinder som fallen vid Lilla Edet, Trollhättan och Vargön att fartygen måste lastas om till nya fartyg eller dras på land förbi hindren. Vid Trollhättefallen fick båtarna dras upp vid Åkerström och sedan dras på västra sidan älven, längs Edsvägen upp till Korsberget. Vägen beskrevs på 1740-talet av Carl von Linné. Enligt beskrivningarna passerade hela 600 hästar dagligen med enkla kärror. Senare under 1700-talet var trafiken enligt beskrivningarna ännu mer omfattande.

Från statsmaktens sida fanns tidigt en önskan att förbättra möjligheterna att ta sig förbi fallen med hjälp av slussar. Redan på 1500-talet fanns planer på att bygga slussar och därmed göra älven segelbar hela vägen mellan Västerhavet och Väneren. Vissa slussarbeten påbörjades under kung Karl IX:s regeringstid. I Vänersborg påbörjades Karls grav, som dock inte blev färdig förrän 1752 och i Lilla Edet stod en första sluss färdig redan omkring 1607, den äldsta slussen som byggts i Sverige. Tessins sluss vid Brinkebergskulle, närmast Väneren, stod färdig 1752.

Karta över en del av Göta älv från år 1654.
Trollhättan och Slottsön markerat i rött. Källa:
Sverige Topografiska kartor, Krigsarkivet.

De första slussförsöken - Polhems slussled

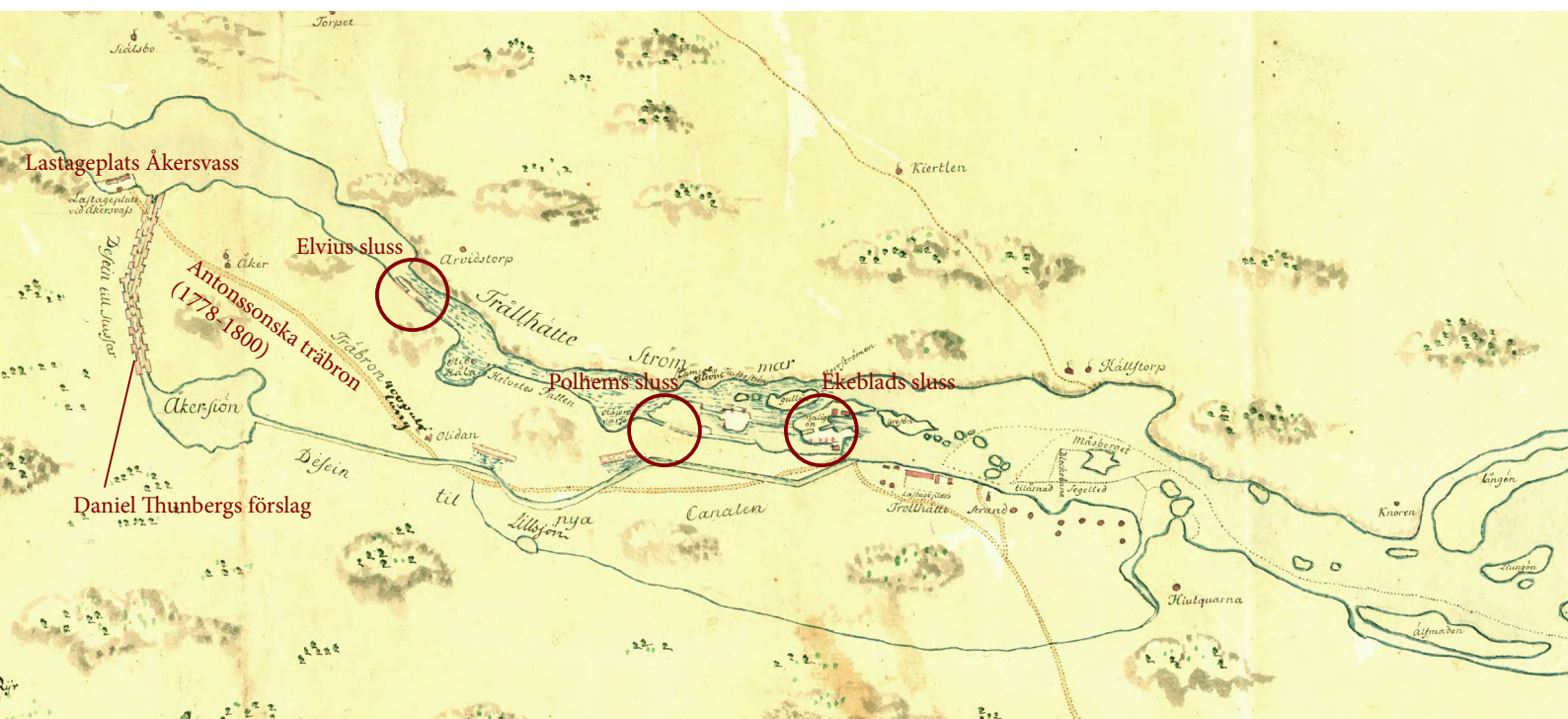
De första riktiga försöken att skapa en slussled vid Trollhättan inleddes under första delen av 1700-talet på uppdrag av Karl XII. Ledare för projektet var vetenskapsmannen Christopher Polhem (1661–1751) som även ritade slussen vid Brinkebergskulle. Planerat var tre slussar i timmer. En vid Brinkebergskulle och två i Trollhättan. Polhem presenterade ett förslag år 1717

Slussarna vid Trollhättan var tänkta att placeras i själva fallsträckan genom att tre mycket djupa schakt skulle sprängas ur berget, vari slussarna skulle placeras. Älven skulle dämmas upp på två ställen. Förslaget antogs 1718, men då kungen stupade samma år och det inte fanns finansiering till projektet blev Polhem tvungen att lägga ned arbetet.

Först på 1740-talet drog projektet i gång igen. Ett nytt förslag lades fram av Polhem år 1746 och efter godkännande kunde arbetena påbörjas år 1747. En bevarad handling visar i profil de tre slussarna Elvius, Polhems och Ekeblads slussar, vilka ingick i Polhems slussled från 1749. Polhems son och överste-Carlberg hade gjort skisser.

Den mellersta slussen, Polhems sluss, var färdigbyggd 1753. Den hann dock inte få några slussportar och blev därför aldrig använd. Den översta slussen, Ekeblads sluss som gick genom Malgön, invigdes 1754 av kung Adolf Fredrik och drottning Lovisa Ulrika. Deras båt passerade slussen, men själva gick de i land innan slussningen skedde.

Karta över en del av Göta älv. Polhems slussar samt Antonssonska vägen och Åkersvass är utpekade. Okänt år, troligen kring 1790.
Källa: Sverige Topografiska kartor, Krigsarkivet.

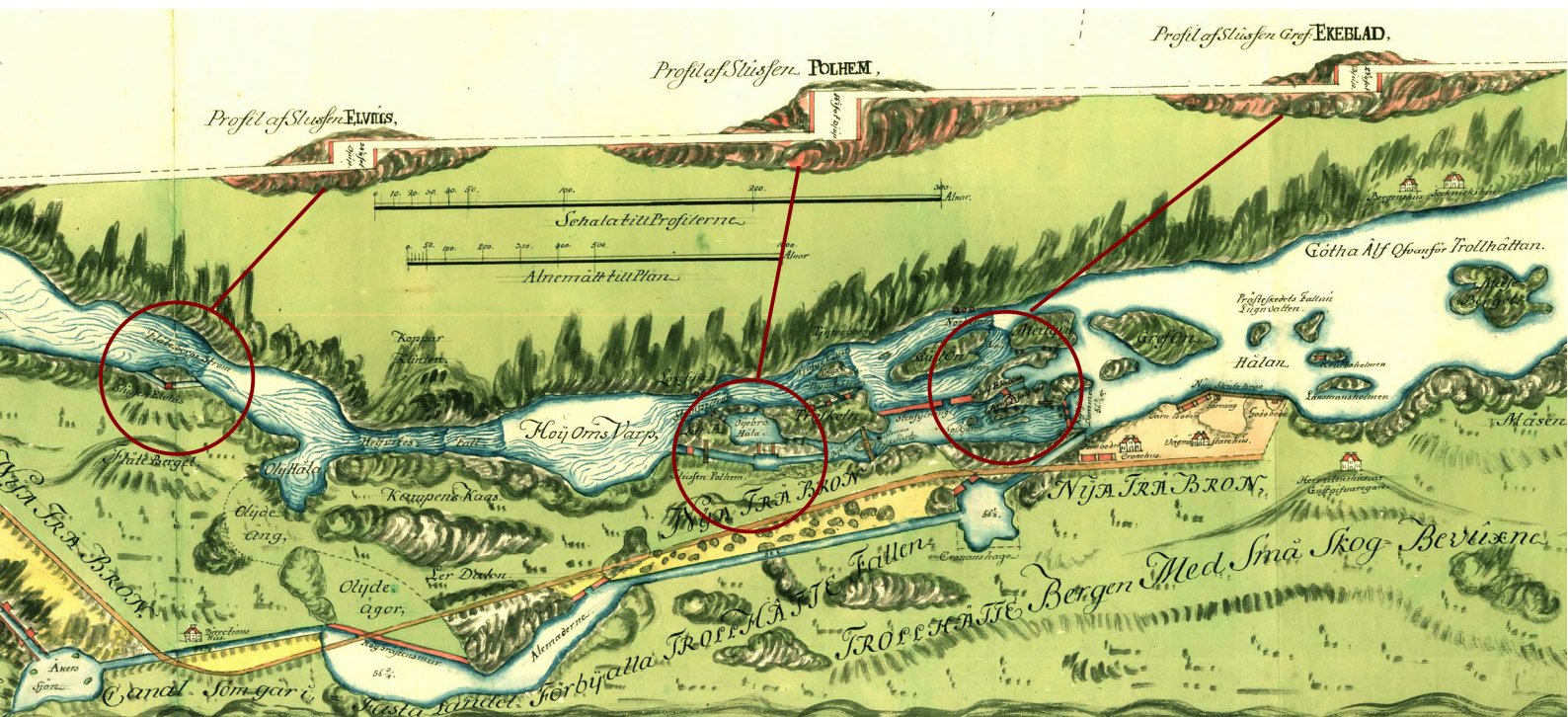

Den tredje slussen, Elvius sluss, var färdigsprängd 1755. Pehr Elvius var sekreterare i Kungliga Vetenskapsakademien och hjälpte Polhem med mätningar vid slussleden. Samma år som slussen stod färdig inträffade emellertid en svår olycka. Vid slussen pågick bygget av en fördämning som nästan var fullbordad och natten till den 20 september släpptes en stor mängd virke nedför fallen. Det sägs att det gjordes av bönder som skulle drabbas ekonomiskt om kanalen färdigställdes. Nio arbetare omkom i det ras som uppstod när det drivande virket slog sönder fördämningen som byggdes ovanför slussen för att kanalarbetena skulle kunna genomföras. Olyckan togs som motivering för att stoppa vidare arbeten, men även penningbrist och en ökande tveksamhet till Polhems planer var anledningar till att projektet stoppades.

Arbetet med Polhems slussled blev aldrig avslutat, men planerna på en led vid fallen övergavs inte. Polhem själv hade avlidit fyra år tidigare och nu ankom det på Daniel Thunberg och Samuel Sohlberg, som båda var lärjungar till Polhem, att utarbeta nya planer efter olyckan. Detta innebar en helt ny sträckning av kanalen. De avsåg att istället spränga en helt ny led genom berget öster om själva älvfåran. Deras planer kom att till stor del att följas när arbetena åter kom igång under 1790-talet.

Under 1700-talets andra hälft skedde vissa förändringar innan de nya slussplanerna sattes i verket. År 1778 riktades till exempel trafiken om från Edsvägen till de nya lastageplatserna vid Åkersvass, på den så kallade Antonsonska vägen upp till Trollhättan och Kavledammen.

Karta över Trollhättan och en del av Göta älv
år 1785. Polhems slussar markerade i rött.
Profiler syns upptill. Källa: Sverige
Topografiska kartor, Krigsarkivet.

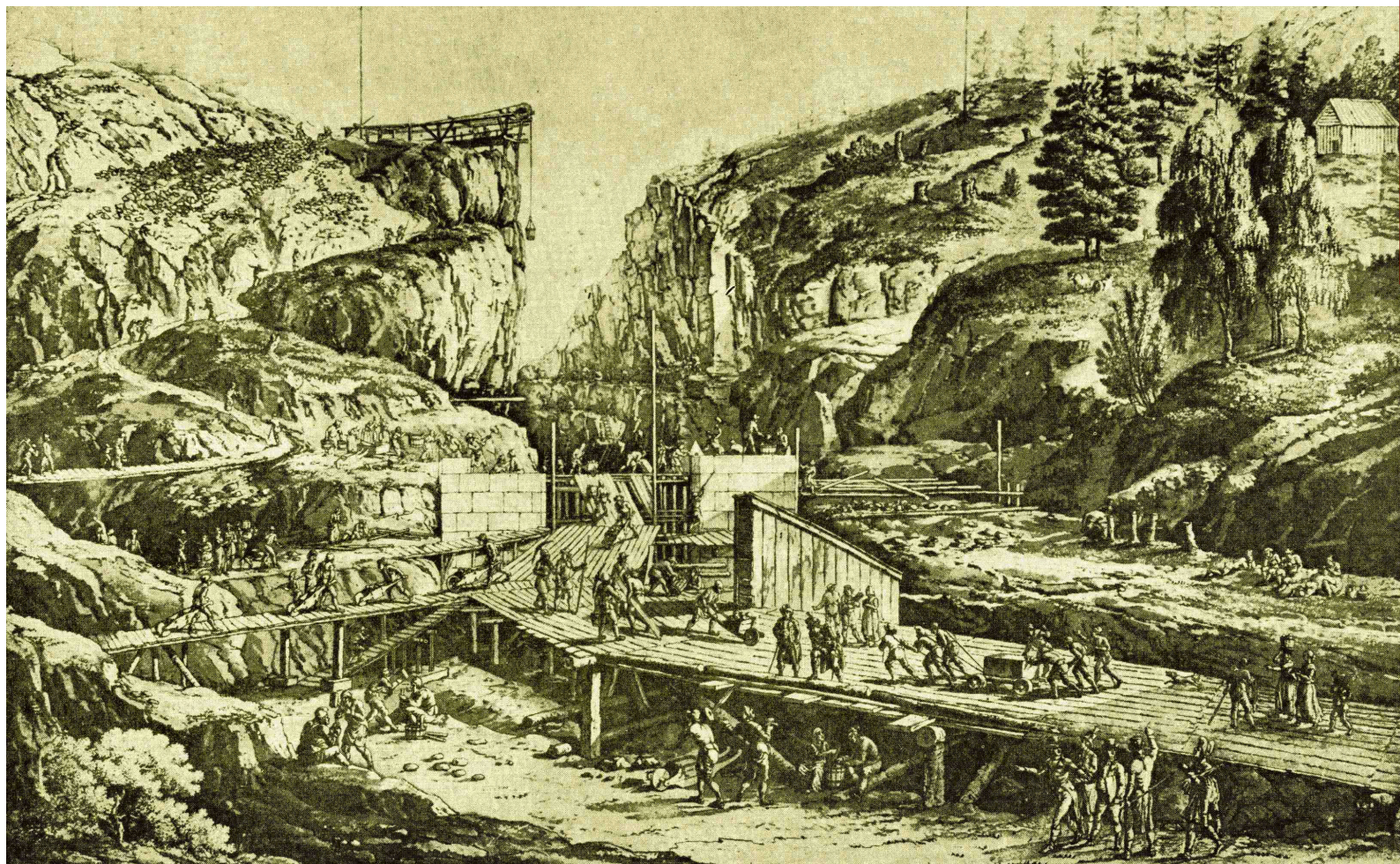
1800 års slussled

Peter Bagge (1743-1819), köpman från Göteborg, kom att bli en av drivkrafterna i färdigställandet av en sammanhängande segelled från Vänern till Kattegatt genom Trollhätte kanal. Han hade under en längre tid följt de återkommande förslagen i ärendet och framlade 1793 ett förslag om bildandet av ett bolag, Trollhätte kanaldirektion. Förslaget gick ut på att de av kronan färdigbyggda slussarna skulle överlåtas till bolaget, vilket sedan skulle slutföra projektet. Den 13:e december 1793 bildades Trollhätte Canal och Slussverksbolag som ”emot vissa förmåner kommer att besörja Trollhätte canal- och slussverks fullbordan och framgena underhållande”. Bagge blev en av bolagets två verkställande direktörer.

Uppdraget att bygga kanalen färdig förbi Trollhättan gick till bergsmeknikern och vattenbyggnadsingenjören Erik Nordewall (1753-1835). Arbetena förestods av bergsvetenskapsmannen Eric Thomas Svedenstjerna (1765-1825) under direktör Nordewalls överinseende. För detta arbete fick Svedenstjerna en speciell belöning på 500 riksdaler.

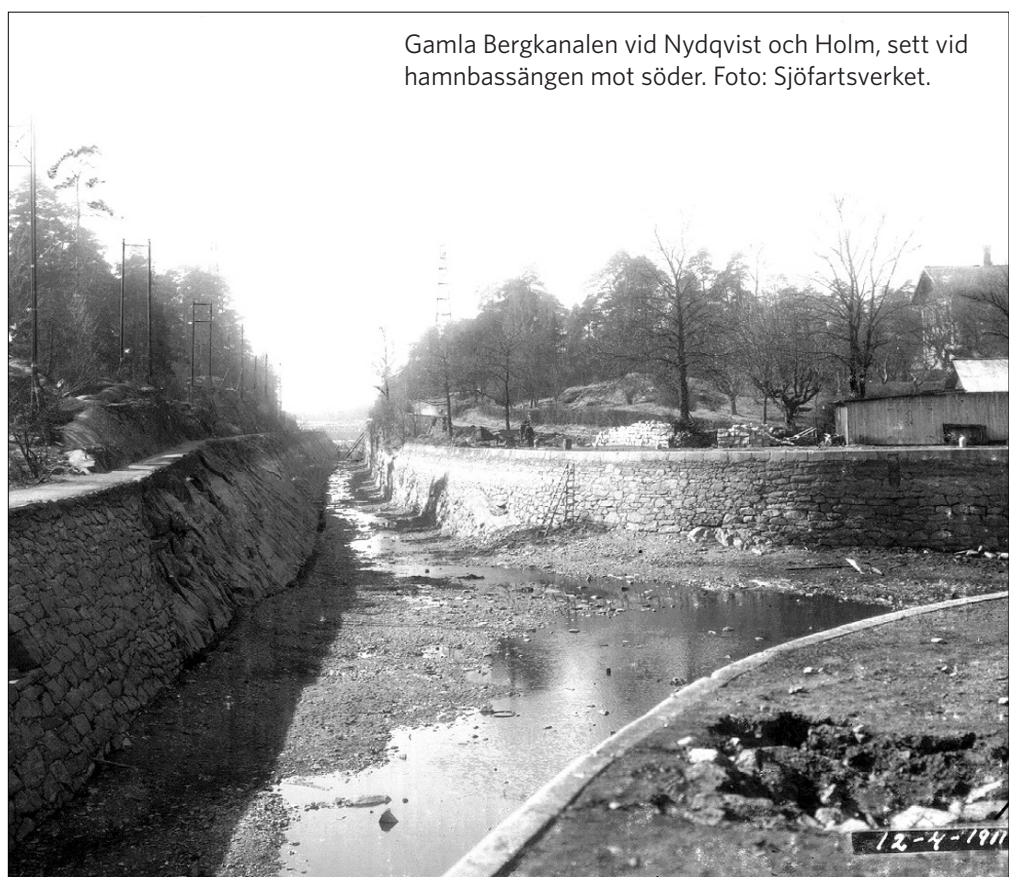
Arbetet inleddes år 1794 och den 14:e augusti 1800 öppnades Trollhätte kanal, den sk 1800 års slussled. Även den sk Bergkanalen var då klar. Leden invigdes år 1801 av kung Gustav IV Adolf. I och med detta var den första segelbara förbindelsen mellan Vänern och Västerhavet öppnad.

1800 års slussled under byggnad år 1798. Platsen på bilden är sluss 4-8 i Höga Berget, norra delen av 1800 års slussled. Etsning/gravyr av Louis Belanger. Källa: Wikipedia

Mellan älven och Åkers sjö hade man sprängt ur och byggt två partier med tre respektive fem slussar. Slussarna hade en längd på 35,4 m (mellan slussportarna) och en bredd på 6,5 m. Kanalen tillät ett djupgående av 1,9 m. Via Åkers sjö kunde man ta sig vidare österut och förbi fallen via Bergkanalen, som löpte drygt två kilometer innan den mynnade ut i Kavledammen i norr.

Plan och profil över Nya Slussarna år 1800, inklusive Berg kanal. Detaljkartan visar de delar som finns kvar idag. Källa: Sveriges Topografiska kartor, Krigsarkivet.

Gamla Bergkanalen vid Nydqvist och Holm, sett vid hamnbassängen mot söder. Foto: Sjöfartsverket.

1844 års slussled

Redan några decennier in på 1800-talet visade det sig att slussleden vid Trollhättan var underdimensionerad. Bygget av Göta kanal, som slutfördes 1832, möjliggjorde för transport av större fartyg och för att dessa skulle kunna komma ta sig fram behövdes nya, större slussar. År 1826 hade man börjat bygga två nya slussar i Lilla Edet med större dimensioner, precis som de i Göta kanal. Samma behov fanns i Trollhättan och under ledning av Nils Ericson (1802-1870) satte man igång att bygga en ny, moderniserad slussled även här.

Trollhätte Canal och Slussverksbolag ombildades 1838 till Nya Trollhätte Kanalbolag, som fick nya privilegier. Bolaget leddes av Nils Ericson. Under åren 1838-1844 byggdes Trollhätte kanal om, till den s k 1844 års led. Leden invigdes av kung Oscar I.

Den nya slussleden gick mellan Åkersvass i norr och Åkers sjö i söder, via en anlagd bassäng (Höljan) i väster. Den norra delen av leden gick parallellt med 1800 års slussled. Slussleden bestod av 11 slussar i tre etapper, som kunde slussa fartyg med laster upp mot 300 ton. De nya slussarna var större och hade samma längd (35,6 m) och bredd (7,4 m) som de i Göta kanal. De tillät ett djupgående av 3,0 m. 1800 och 1844 års slussleder användes parallellt fram till år 1916. Norr om Åkers sjö fortsatte vattenleden genom den redan etablerade Bergkanalen. Redan på 1859-talet var även 1844-års led i minsta laget. En fördubbling ritades, men den förbättring som gjordes blev istället dubbla tappningsluckor från Lindome Verkstad.

1844 års slussar från Lilla Höljan. Äldre foto.
År okänt. Innovatium.

Den nya slussleden och möjligheterna till utnyttjande av vattenkraften i Göta älv medförde även att det från mitten av 1800-talet växte fram industrier runt Trollhättan. En av de första var Nydqvist & Holms mekaniska verkstad (Nohab), som etablerades 1847. Industrierna behövde mycket arbetskraft, vilket medförde en stor inflyttning, och år 1860 blev Trollhättan en egen socken.

[illegible]

1916 års slussled

Kanalbolaget förvärvades av staten 1905. Det nya bolaget fick namnet Kungliga Trollhätte Kanal- och Vattenverk. Där samordnades planeringen av nya slussar med utbyggnaden av vattenkraften i älven. Elektriciteten var vid den tiden en nymodighet och 1906 påbörjas byggnationen av Olidans kraftstation som stod färdig 1914. År 1909 bildades Statens Vattenfallsverk, som kom att ledas av Kungliga Vattenfallsstyrelsen. Arbetet med de nya slussarna samt byggandet av kraftstationen Olidan i Trollhättan kom att ledas av Vilhelm Hansen. Elkraften gav Trollhättan nya förutsättningar för industrin. Flera elintensiva industrier, främst metallindustri, utvecklades i Trollhättan från 1910-talet.

De äldre slusslederna med den smala Bergkanalen hade länge ansetts vara otillräckliga, främst på grund av att de inte var anpassade för de stora havsgående fartyg som kommit i bruk. I samband med kraftverksbygget, då staten även övertog området vid slussarna, gjordes därför förberedelser för en ny större farled i Trollhättan. 1910 bildades Trollhätte Kanalverk, som leddes av Statens Vattenfallsverk.

Arbetena med ombyggnaden av kanalen satte igång 1909 och den nya kanalen kunde öppnas för trafik den 19 april 1916. Kanalen invigdes av Konung Gustav V den 25 oktober 1916. Invigningen startade i Lilla Edet. Man reste med båten Rhea och två kanalbåtar ingick, Ceres och Trollhätte kanal.

Vid öppnandet tilläts ett djupgående av 4,0 m, vilket efter muddring och sprängningar i leden (främst under 1970-talet) har ökats till det idag gällande 5,3 m. Nuvarande slussar tillåter fartyg med en max längd på 88 m och bredd på 13,2 m. Även fartygens maxlast ökades efter hand genom ombyggnader av kanal och slussar. 1921 kunde ett fartyg frakta 13 ton.

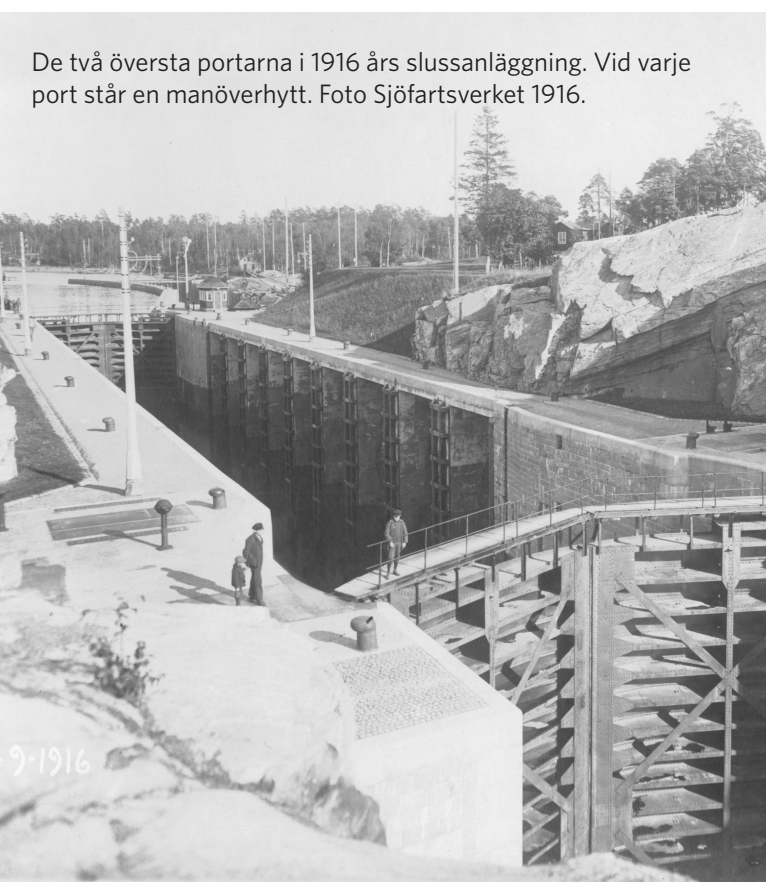

Längst i norr vid trollhättans svängbro. Den nya bergkanalen har tagit form. Foto Sjöfartsverket ca 1911-1916

Den mäktiga slusstrappan sedd från Göta Älv. En intressant detalj är att det ska finnas en tidskapsel bakom den högra skylten vid entrén till slussen. Foto Sjöfartsverket 1922.

104

De två översta portarna i 1916 års slussanläggning. Vid varje port står en manöverhytt. Foto Sjöfartsverket 1916.

Odaterat foto, sannolikt strax före färdigställandet 1916. Foto Sjöfartsverket.

Trollhättans slussområde som rekreationsmiljö

Liksom många andra slussmiljöer blev Trollhättan tidigt ett omtyckt utflyktsmål och en plats för rekreation. Även innan slussarna byggdes har de mäktiga Trollhättefallen och den storslagna och dramatiska naturen lockat besökare och många avbildningar finns av fallen. Carl von Linné besökte Göta älv under sin Västgötaresa och konstaterade att vattnet gjorde åtskilliga fall vid Trollhättan.

Med kanalen och slussarna blev Trollhättan ett resmål där den vackra parken vid slussarna blev ett omtyckt utflyktsmål. Kring 1800-talsslussarnas utlopp i Göta älv anlades en park med grönskande kullar träd och planteringar. Den runda dammen med fontän förbereddes i samband med 1844 års slussled, men den invigdes inte förrän år 1874. I parken fanns också ett Schweizeri. Byggnaden låg på platsen mellan 1889-1957.

Dagens broar över 1800-talsslussarna i Gamle Dal har ersatt de tidigare klaffbroarna. Spår av de gamla broarna kan idag ses i murkonstruktionen.

Upplevelsen av slussmiljön från vattnet, med ångbåt eller fritidsbåt, var då som nu ett sätt att uppleva både slussarna parken och naturen. Idag finns möjlighet att resa längs Göta älv och se Trollhättan från sjösidan med ångbåten M/S Elfkungen , byggd 1875. Idag är parken också en omtyckt rekreationsmiljö med slusscaféet och de öppna gräsyrtorna i anslutning till Göta älv.

TROLLHÄTTE KANAL I ETT NATIONELLT PERSPEKTIV

Konsten att bemästra och styra vattnets väg har en lång historia. De första kanalerna byggdes i bevattnings syfte för flera tusen år sedan i bl a Egypten och Kina. Under antiken i Europa byggde bl a romarna kanaler med stämportar, vilka bl a användes för avvattning och transport. Under medeltiden utvecklades tekniken ytterligare och på 1400-talet uppfanns de dubbla, vinklade slussportarna (stämportar) i Italien.

I Sverige finns skriftliga källor från medeltiden som berättar hur man från centralt håll tog beslut om att gräva ur och förbättra naturliga vattenvägar, men även hur man försökte gräva nya leder. Syftet i dessa fall var att förbättra kommunikationsnätet. Några kanaler (i strikt bemärkelse) eller slussar var det dock inte frågan om. Redan under 1500-talet diskuterade emellertid Gustav Vasa och Biskop Brask möjligheterna till att anlägga en kanalväg mellan Vänern-Vättern-Hjälmaren- Mälaren för att underlätta för handel och varutransporter, men projektet kom inte längre än till idéstadiet.

Den holländska, ekonomiska framgången, kopplat till bl a kanalfarten, under 1600-talet inspirerade allt fler länder i Europa att låta bygga kanaler och slussar efter holländskt snitt. I Sverige tog man hjälp av inflyttade slussbyggmästare från bl a Holland och Tyskland. Ett par av de tidigaste byggena var slussen vid Lilla Edet som stod klar 1607, och Torshällakanalen mellan Hjälmaren och Mälaren som öppnades 1610. Nu fick även idén om en inre vattenväg mellan västra och östra Sverige ny fart och år 1718 blev "den svenska mekanikens fader", Christopher Polhem (1661-1751), involverad i projektet. På grund av otaliga problem skulle det dock dröja ända till 1832 innan hela sträckan för Göta kanal kunde öppnas för trafik.

1700- och 1800-talen var en intensiv period för kanal- och slussbyggandet i Sverige. Byggnadstekniken utvecklades av kända ingenjörer som Christopher Polhem, Daniel Thunberg, Erik Nordvall och Nils Ericson. Ett av de allra mest komplicerade projekten var anläggandet av kanal- och slussanordningar vid Trollhättan. De stora fallen hade länge varit ett hinder för sjöfarten och därmed landets ekonomi, vilket gjorde att flera av Sveriges mest renommierade ingenjörer kom att engagera sig i arbetet. Dessa kom att utveckla och utforma mycket avancerade, tekniska lösningar för förbifarten. Enligt uppgift hittade Baltzar von Platen Daniel Thunbergs arbeten i arkivet vid Trollhättan och ritade om slussarna till mindre dimensioner och fullföljde arbetet med hjälp av Thomas Telford.

I och med att fartytgen med tiden utvecklades behövdes allt större och djupare kanaler och idag finns därför tre olika generationers slussleder på platsen, vilka var och en representerar sin tids mest innovativa ingenjörskonst.

Värdebärande delar och karaktärer inom SBM

En mycket stor del av det unika värdet i Trollhättan ligger i att det på samma plats går att avläsa den tekniska utvecklingen tillsammans med flera generationers sluss- och kanalanläggningar. Vid Trollhättans slussar kan vi än idag förstå de enorma utmaningar som mötte dem som sedan 1500-talet gjort försök att skapa en farbar vattenled. Samtidigt som landskapet är präglad av de olika generationerna av kanaler och slussanläggningar är de naturgivna förutsättningarna och de höga fallen också en tydlig karaktär i miljön. Dagens öar och deras lägen och form har i hög grad skapats genom slussbyggena och alla ombyggnader.

Inom det statliga byggnadsminnet kan vi avläsa hur nya krav och behov lett fram till att nya generationer av slussar och kanaler tillkommit, vilka idag kan upplevas sida vid sida. I detta kapitel följer en beskrivning av värdebärande delar och karaktärer inom SBM. Dessa omfattar:

- Bergkanalen
- 1800-talets slussleder
- Dragvägar invid kanalerna
- 1916 års slussled
- Slussmiljöns bebyggelse
- Lämningar efter sluss- och kanalvaktarbostäder som rivits eller flyttats.
- Åkers gård
- Parkmiljön

1800 års slussar. Slussaltanen på berget byggdes år 2000 för att återskapa den gamla från 1870-talet. (Originalet revs för över 100 år sedan.)

Bergkanalen

Bergkanalen har varit en del av både 1800, 1844 och 1916 års slussleder. Den är idag främst präglad av 1916 års ombyggnationer, med det finns också äldre partier med stenskoningar.

Bergkanalen byggdes om och fick till stora delar en ny sträckning under det tidiga 1900-talets ombyggnad. Idag kan en del av den gamla Bergkanalen upplevas strax väster om den nuvarande. Den äldre kanaldelen ligger utanför det statliga byggnadsminnet, men har ändå skydd genom att den ingår i det enskilda byggnadsminnet. Bergkanalen som den ser ut idag vittnar om hur landskapet totalt har förändrats i samband med anläggning av kanalen. Hela sträckningen har betydelse för förståelsen av miljön, men särskilt tydliga karaktärer med stenskoningar och byggnader finns kring det norra inloppet, kring Olidans gård och Olide bassäng, samt inom ett område i den södra delen i utloppet mot Åkers sjö.

Vaktbostaden Klaffbron, uppförd 1875 i anslutning till bron.

Utblick mot gamla Bergkanalen. Stämporten togs bort och gamla bergkanalen breddades år 1904.

Äldre struktur: Inlopp till bolagskvarten 1798-1895.

Olide bassäng.

Stenskoning.

Bergkanalens utlopp i Åkers sjö med Sjökullen, vaktbostad.

Naturpräglat parkstråk med tallar utmed kanalen.

Vaktbostaden Kanalön uppförd 1892 och flyttad till platsen ca 1914.

Pollare i sten

Karta från år 1800.
Källa: Krigsarkivet.

Stensköning och trappa vid tidigare Inlopp till bolagskvarnen

gare Inlo

Gamla Bergkanalen finns kvar väster om nuvarande. Dragväg på östra sidan.

A detail from a 15th-century manuscript showing a landscape with a river and a bridge. The scene is rendered in a style characteristic of the Northern Renaissance, with fine lines and a rich, somewhat muted color palette. A river flows from the upper left towards the center, where it appears to be crossed by a bridge or a series of small structures. The surrounding land is depicted with intricate hatching and cross-hatching to suggest texture and depth. The overall composition is part of a larger narrative scene, likely from a religious or historical text.

Olide Vårdhus

Olide Bassin

Arkiv

Antonssons vägen

Bergkanalen

Plan och Profil af Nyköping

This is a historical map of the region around the Gulf of Bothnia, showing the borders of Sweden (Svea Rike) and Finland (Suomenmaa). The map includes the cities of Stockholm, Åbo, and Turku, and the surrounding islands and archipelagos. The map is oriented with North at the top, and the Gulf of Bothnia is clearly visible in the center.

trafiska kartor
Äldre beteckn:
Canal och Slu

I kartanalysen där den äldre kartan lagts tillsammans med dagens strandlinje framgår hur stor breddning Bergkanalen har genomgått och hur området omformats, främst i samband med ombyggnad för 1916 års slussled. Exempelvis tillkom Kanalön genom den nya sträckningen av Bergkanalen.

Kulturhistoriskt värde och värdebärande karaktärer

Bergkanalen är en bärande del av kanal- och slussområdet. Det gäller både 1916 års led och delar som bevarats av den gamla Bergkanalen, vilken var en del av 1800 och 1844 års slussled. Viktiga värdebärande karaktärer är:

- Kanalen som led för båttrafik.
- Stenskoningar, trappor, murar och andra konstruktioner i sten utmed kanalen från 1916 års anläggning samt äldre delar.
- Pollare i sten och järn och andra konstruktioner som kan kopplas till 1800-talets eller 1916 års slussleder.
- Inloppet till tidigare bolagskvarnen, dockan och Olide bassäng.
- Kanalmiljöns bostäder med uthus och trädgårdar i anslutning till kanalen.
- Promenadvägar utmed kanalen på både östra och västra sidan.
- Grönt parkstråk utmed kanalen med olika karaktär i olika delar. I norr öppna gröna gräsytor med stora träd, i den sprängda delen av kanalen mer av naturkaraktär med tallskog. Vissa partier med trädrader. Murar utmed kanalen på stadssidan.
- Utblickar mot gamla Bergkanalen.

1. Bergkanalen, norra delen.

2. Bergkanalen, södra delen.

1800-talets slussleder

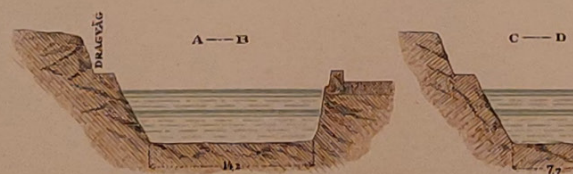
1800-talets slussleder redovisas i Katalog, s. 66.

----- S. K. POLHEMS KANAL, BÖRJAD I MEDIO AF 1700 TALET
MEN EJ FULLBORDAD

----- ÄLDRE SLUSSLEDEN, ÖPPNAD FÖR TRAFIK 1800

SEKTIONER AF SPRÄNGD KANAL

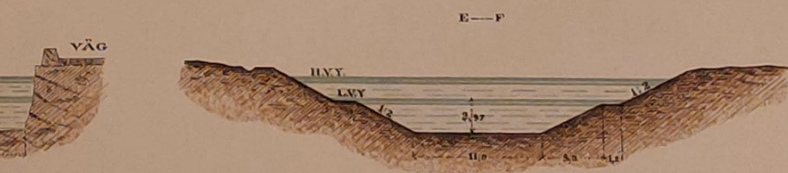
100 0 100 200

NYA TROLLHÄTTE KANAL

SPECIALKARTA ÖFVER TROLLHÄTTE STATION.

SEKTION AF GRÄFD KANAL

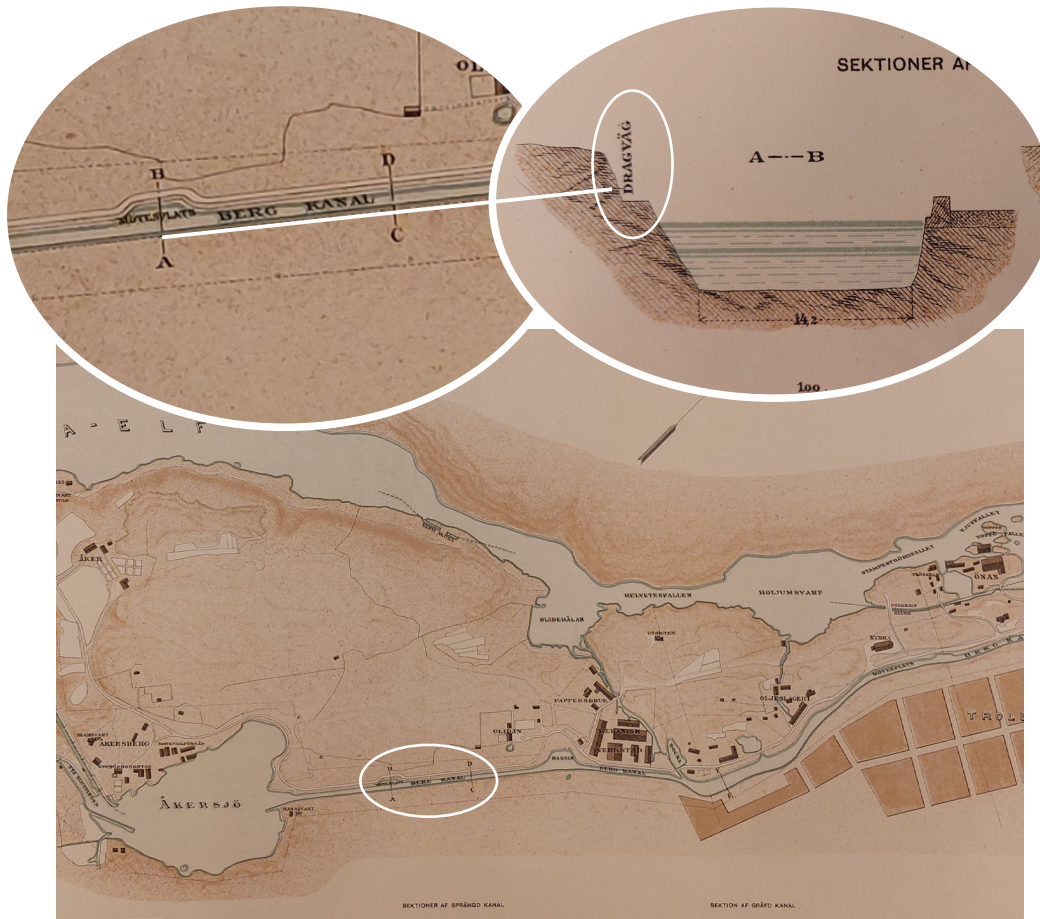

Dragvägar invid kanalerna

Redan i forntiden drog man båtar och mindre skepp förbi svåra forsar och fall. Till detta använde man till exempel rep, stockar samt dragdjur (i den mån man kunde få tag i det). I samband med mer organiserade kanalbyggen under 1600 - 1800-talen började man anlägga för ändamålet avsedda vägar längs kanalbankarna. Utmed dragvägarna gick oxar eller hästar framför vagnar, vilka genom trossar var fästade vid segelfartyg och pråmar. Ibland var det människor som drog. Genom vattnets bärkraft kunde en enda häst på detta sätt transportera gods på uppemot 70 ton. Arbetet var riskfyllt och det hände att både djur och människor drogs med ner i djupet. Draghjälpen sköttes av skjutskarlar som ansvarade för djur och transport. Behovet av manuell skjutsning minskade drastiskt under 1920-talet och försvann helt på 1940-talet.

Längs kanalerna vid Trollhättan har det funnits flera dragvägar, vilka bland annat redovisas i kartor och kanalritningar från 1800-talet. Längs Bergkanalen löpte en dragväg längs hela östra sidan, medan västra sidan kantades av en vanlig väg, Nya vägen. Kanalerna mellan Åkers sjö och älven, som utgörs av flera leder, har haft dragvägarna placerade längs de södra sidorna.

Idag är många gamla dragvägar borta på grund av breddningar och ombyggnationer. På andra platser utnyttjas de som gång- och cykelvägar.

Nedan: foton från 1910, tagna i samband med arbetena utmed Bergkanalen. Här syns dragvägen, som gått längs kanalens östra sida, som ett smalt gångstråk närmast vattnet. I samband med breddning av kanalen, som var klar 1916, försvann dessa. Källa: Sjöfartsverket.

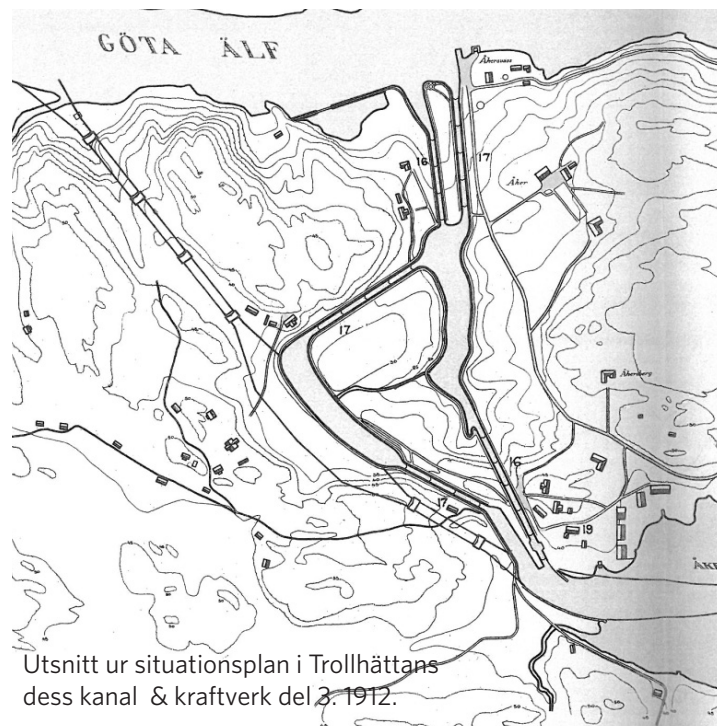
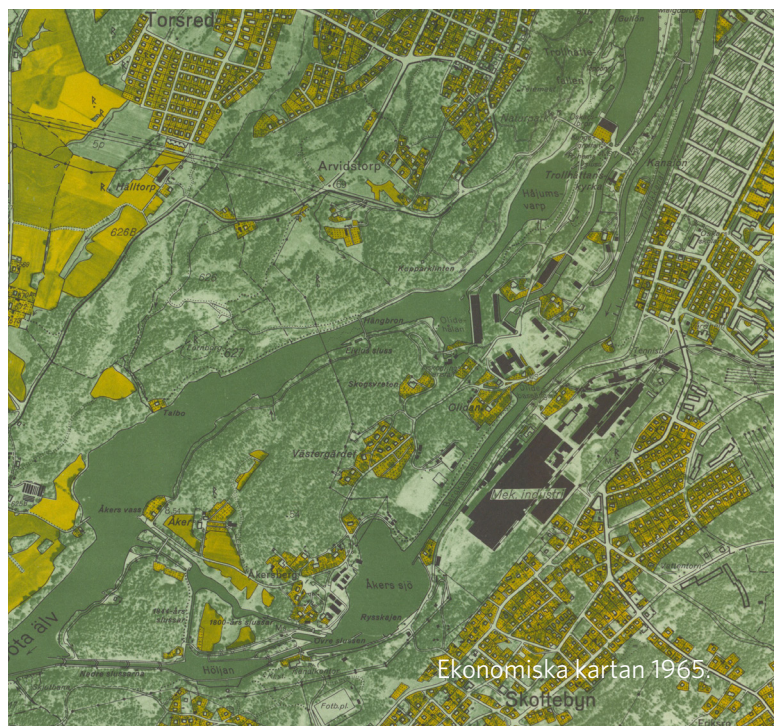
1916 års slussled

1916 års slussled används för båttrafik än idag. I samband med ombyggnaderna breddades Bergkanalen och fick delvis en ny sträckning som berörde stadens rutnätsplan. Slussarna drogs i en helt ny sträckning. Slusstrappan från Göta älv visar de stora tekniska framsteg som gjorts sedan den tidigare slussleden från 1844. Slussanläggningen är också ett arkitektoniskt verk som med sina stentrappor och höga murverk i natursten förstärker den dramatiska naturen. Kanalens byggnadsverk i form av de spånklädda manöverhytterna och klockstapeln med drakskeppsdetaljer har inspirerats av en äldre byggnadstradition och är med sitt nationalromantiska uttryck typiskt för tiden. 1916 års slussar är ett byggnadsverk som har en Transporthistorisk betydelse ut ett nationellt perspektiv.

Arbetena pågick in på 1920 talet. Dragvägarna på vissa sträckor norr om slussarna höjdes och försågs med strandskoning och ny gångbana. Kanalverkets förrådgård vid Åkers sjö höjdes. Samtidigt byggde Nydqvist & Holm en kaj på andra sidan sjön. Slussleden har i vissa delar byggts om och breddats under 1900-talets senare hälft. Nya slussportar och teknikbyggnader har tillkommit.

Kulturhistoriskt värde och värdebärande karaktärer

- Kanalen och slussarna som led för båttrafik, möjliga att uppleva från vattnet
- Stenskoningar och kajkanter i huggen natursten, trappor, murar och andra konstruktioner. Pollare i järn, räcken och tekniska installationer tillkomna i samband med 1916 års led (t.o.m. 1920-talet)
- Bebyggelse tillkommen i samband med utbyggnaden av leden såsom manöverhytter, klockstapeln, ställverket i tegel väster om Åkers sjö.

Klockstapeln är ett landmärke utmed 1916 års slussled.

En av manöverhyttarna. Fönster och dörrar har bytts ut i sen tid, men byggnaden bevarar volym, samt fasad- och takmaterial.

Nedre delen av 1916 års slussar med höga stenmurar och en av manöverhyttarna intill nedersta slussporten.

1916 års slussar med stenlagda kajkanter, pollare, slussportar och manöverhytt. Foto: Sjöfartsverket ca 1916.

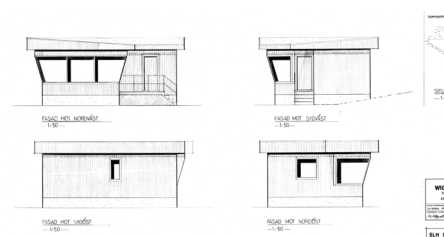
Slusstrappan sedd från sydväst. Foto: Sjöfartsverket, odaterat, trol. ca 1920.

Foto: Sjöfartsverket 1918.

Nytt hamnkontor uppfört 1935, tillbyggt ca 1958. Klockstapeln skymtar till vänster.

Ny vakt- och manöverhytt vid sluss 2, SLH byggkonsult 1980. Exempel på modernt tillägg i slussmiljön.

Slussmiljöns byggnader

Flera av ritningarna för slussvaktarbostäder är från år 1867 utförda av Bernard Oscar Cantzler. Enligt uppgift från Jonas Lundberg kom dessa aldrig att uppföras. Det gäller bland annat två av bostadshusen vid Åkersberg, med ritningar för slussvaktarbostäder i mellersta och övre slusslinjen. Den ena var utförd för två hushåll och den andra för tre hushåll. 1860-talsritningarna visar den utformning av byggnaderna som kännetecknar bebyggelsen i området som tillkom mellan 1860- och 1920-talet. Bland annat har fönstren krysslagd spröjs i dess övre del, och gavlarna och fönstersnickerierna har lövsågad dekor. Dock finns inte det ankare vid taknocken, vilket syns i senare ritningar. I en ritning till kanalvaktarbostad, utförd av Carl Wallström 1880, syns de små ankare som idag endast finns bevarade på bokhållarebostaden. Dekor och utformning av paneler och skorstenar är i stort lika ritningarna från 1860-talet. Det är tydligt att man eftersträvat en sammanhängande och likformig gestaltning av bebyggelsen som hör till slussverksamheten.

Kulturhistoriskt värde och värdebärande karaktärer

- Vaktbostäder med uthus och trädgårdar utefter kanalen. Samlade bebyggelsemiljöer vid Åkersberg och Förrådsgården. Manöverhytter/kontrollbyggnader utefter kanalen i anslutning till slussportarna.
- Enhetligt utformade byggnader för kanalmiljön med fasader av locklistpanel; nedervåningen i en gulvit kulör och vindsvåningen i en mörkare brunröd kulör. Den senare panelen överlappar med ett spetssågat avslut. Även fönsterfoder, fönsterbågar, de profilsågade taktassarna och konsolerna har samma röda färg. (Från början användes dalslandsskiffer som takmaterial, vilket i dag i de flesta fall ersatts av tegeltak.)
- Byggnader kopplade till 1916 års slussled. Manöverhytter (ursprungligen placerade intill slussportarna). Karakteristisk utformning med rundade eller avfasade hörn och fasader och tak med mörka spån som helt skiljer sig från slussmiljöns övriga bebyggelse.
- Byggnader som visar på utveckling under 1900-talet, som nya hamnkontoret från 1930-tal, tillbyggt under 1950-talet.
- Vid Förrådsområdet en aktiv levande verkstadsmiljö, med verksamheter kopplade till slussarna än idag. Här tillverkas bl. a. delar och reparationer utförs på ett hantverksmässigt sätt. Den levande verkstadsmiljön är en viktig del av kulturmiljön.
- Bostäder för anställda inom kanalmiljön med bibehållen användning. Sedan kanalen anlades har bostäder funnits utmed kanalen för att den som vaktade eller ansvarade för något alltid skulle kunna vara på plats. Dessa bostäder fungerar än idag som bostäder, ofta bebos de ännu av personer som arbetat med slussarna. Bostäder i anslutning till kanal och slussar är av betydelse för att förstå denna funktion.

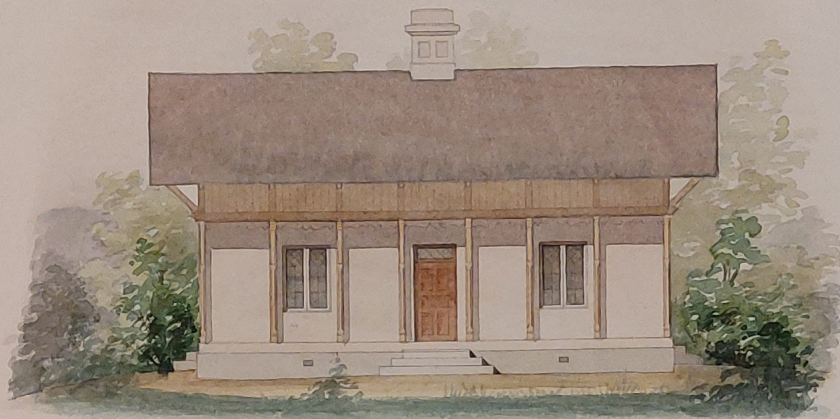
SLUSSWAKTAREBOSTAD

FÖR 2DE HUSHÅLL

TROLLHÄTTAN

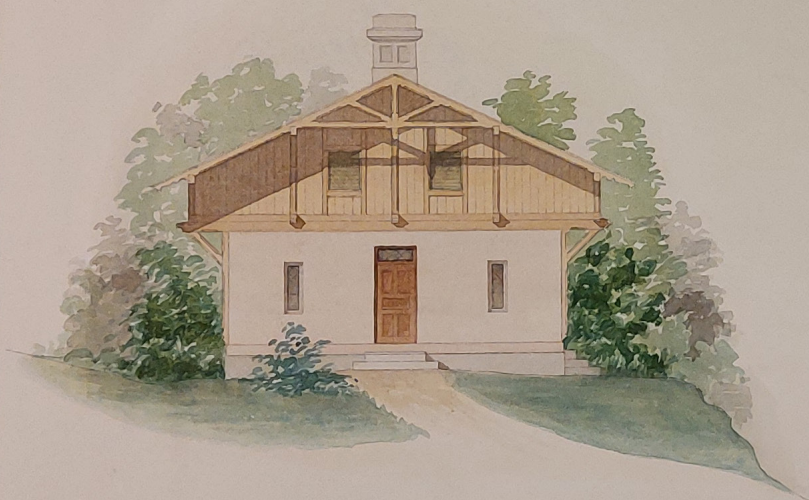
ÅKERBERGS (övre slussar)

FAÇADE.

GÄFVEL.

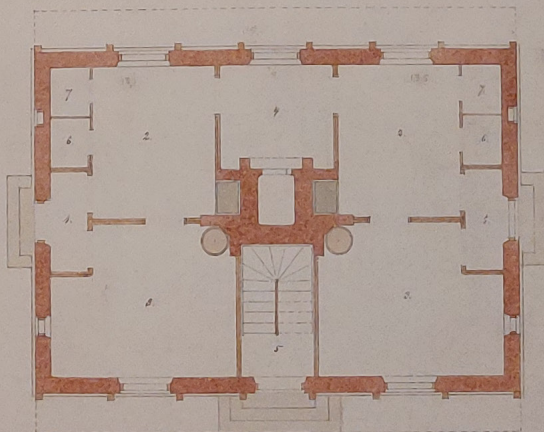
SECTION.

PLAN.

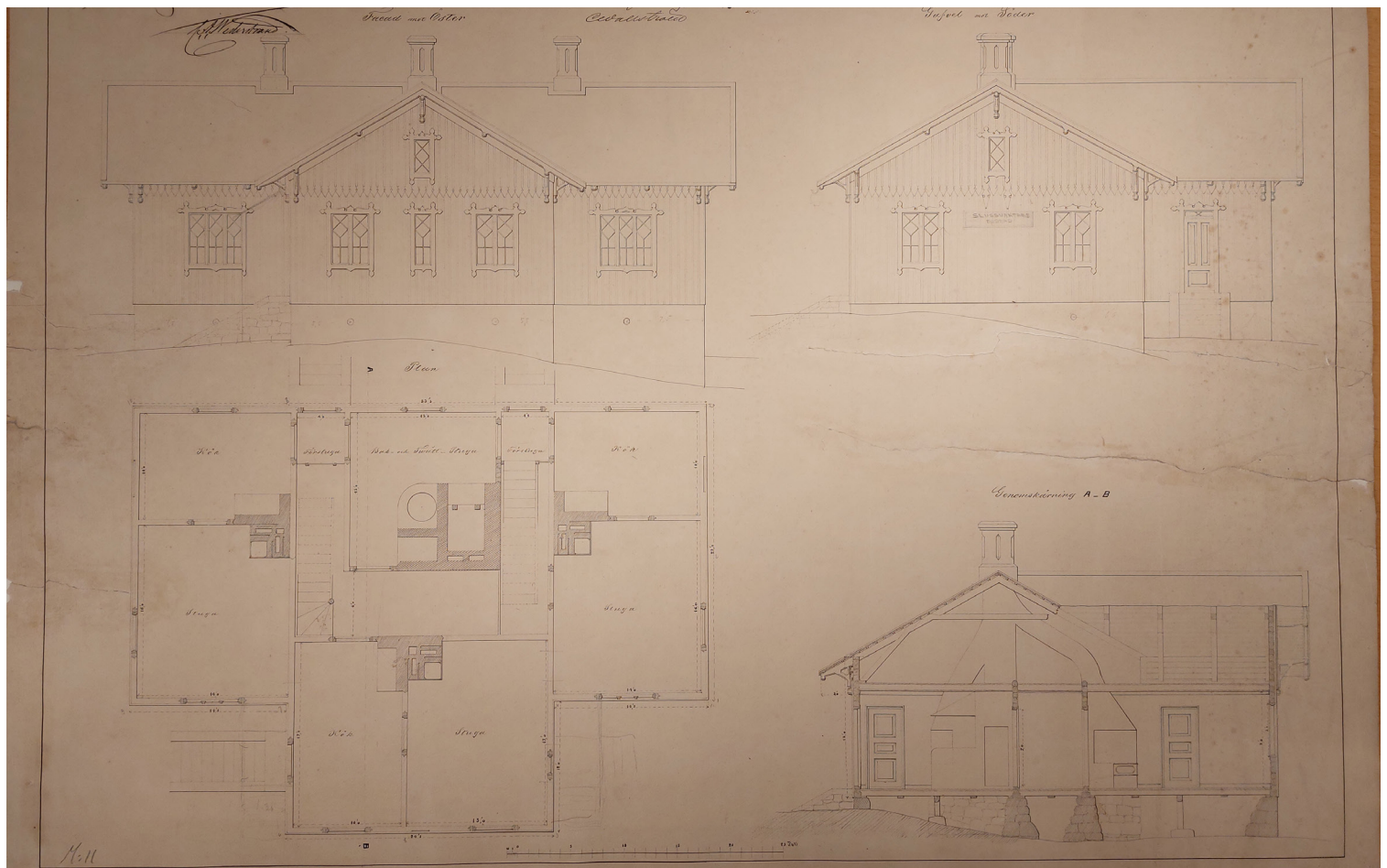
FÖRKLARING.

1. Försälgare
2. Håll
3. Säng
4. Sittarens bänk
5. St. uppställning till skåp
6. Skåp
7. Garderobe

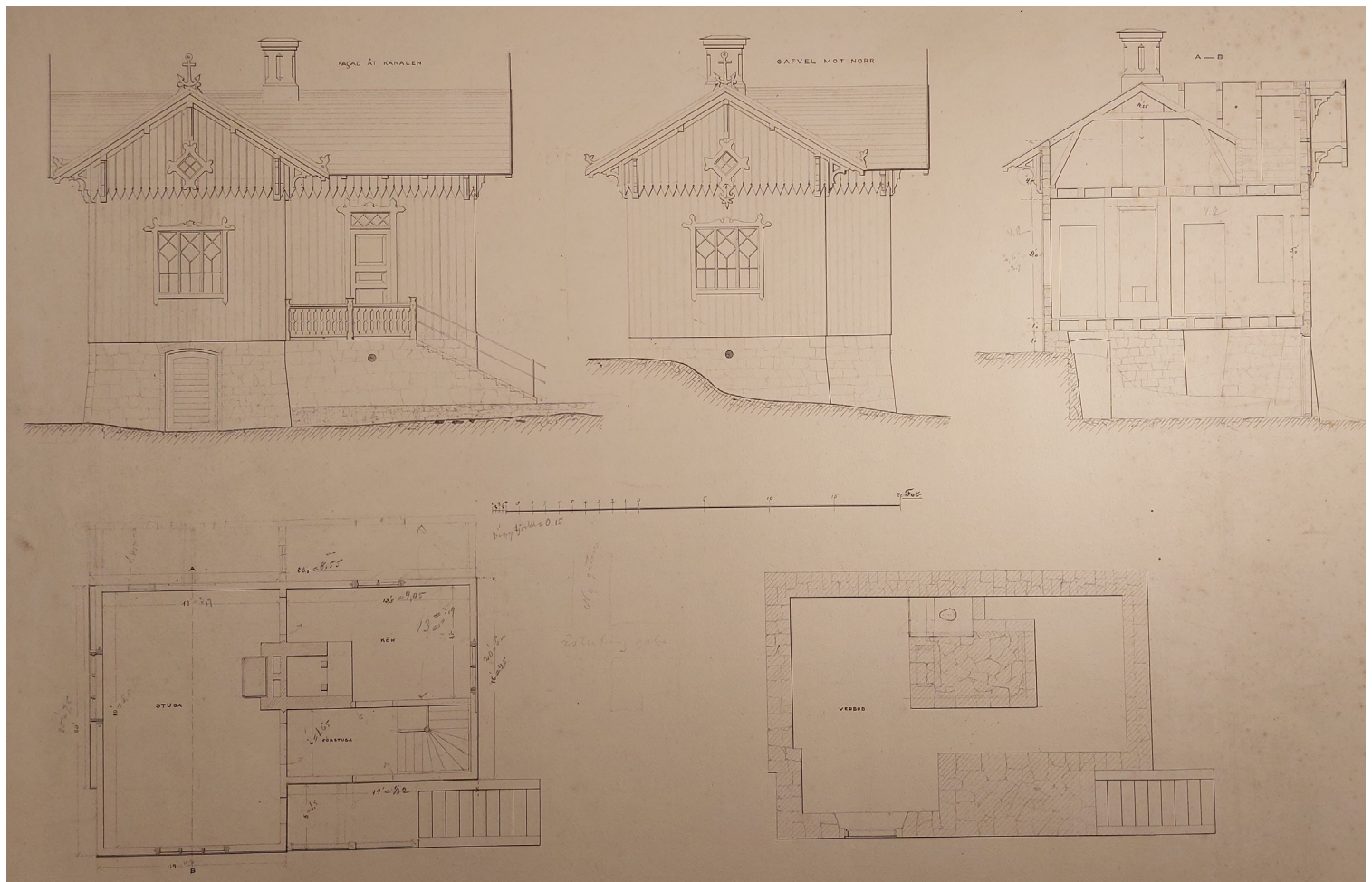

Ritning av slussvaktarbostad för två hushåll, Åkersbergs övre slussar. Utförd av Bernard Oscar Cantzler 1867. Byggnaden kom aldrig att byggas, men ritningen visar den ursprungligen tänkta färgsättningen som skulle komma att karaktärisera miljön. Färgerna på ritningen är dock mindre mättade än det vi ser idag.

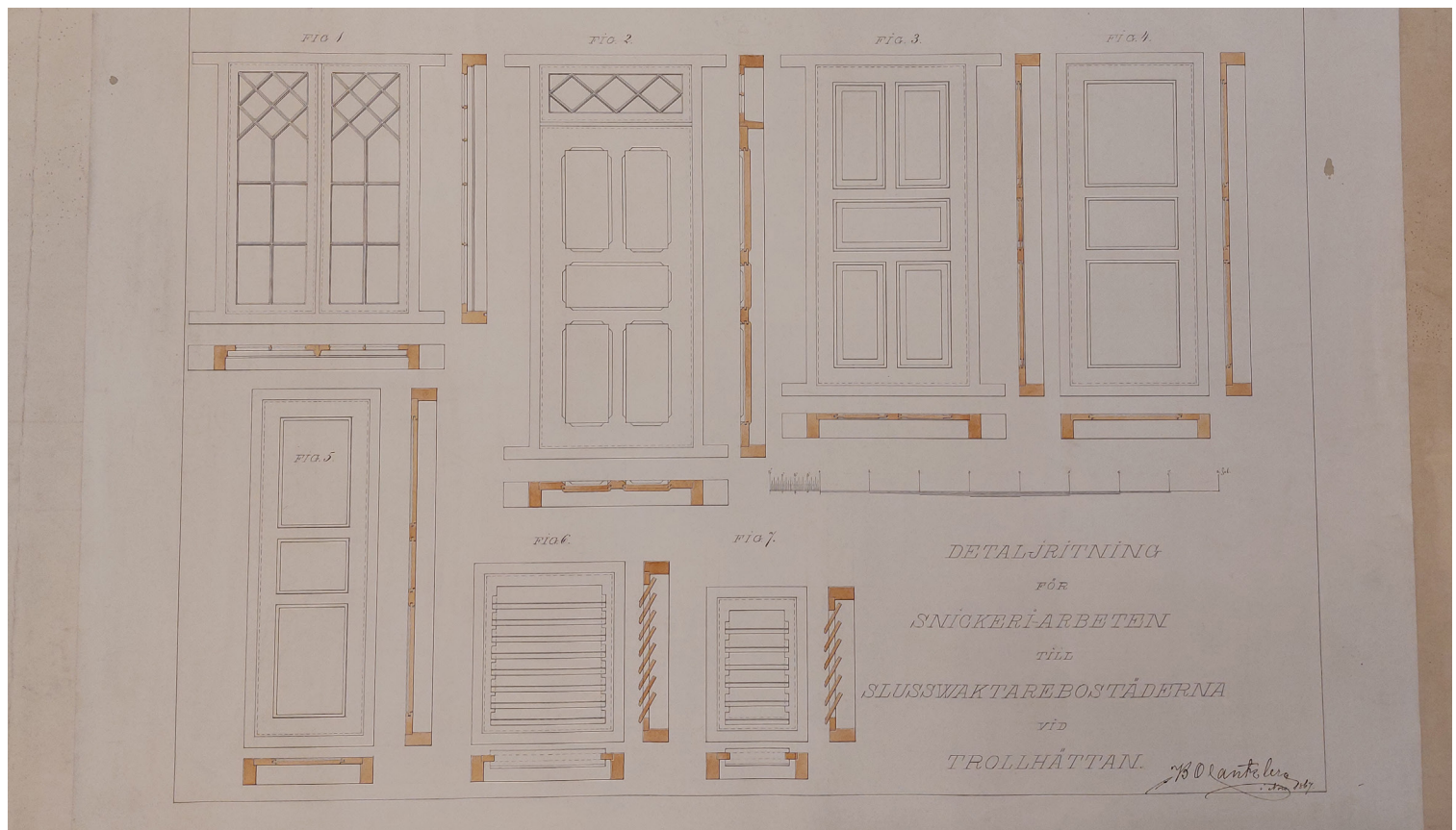
B. O. Cantzler 1867

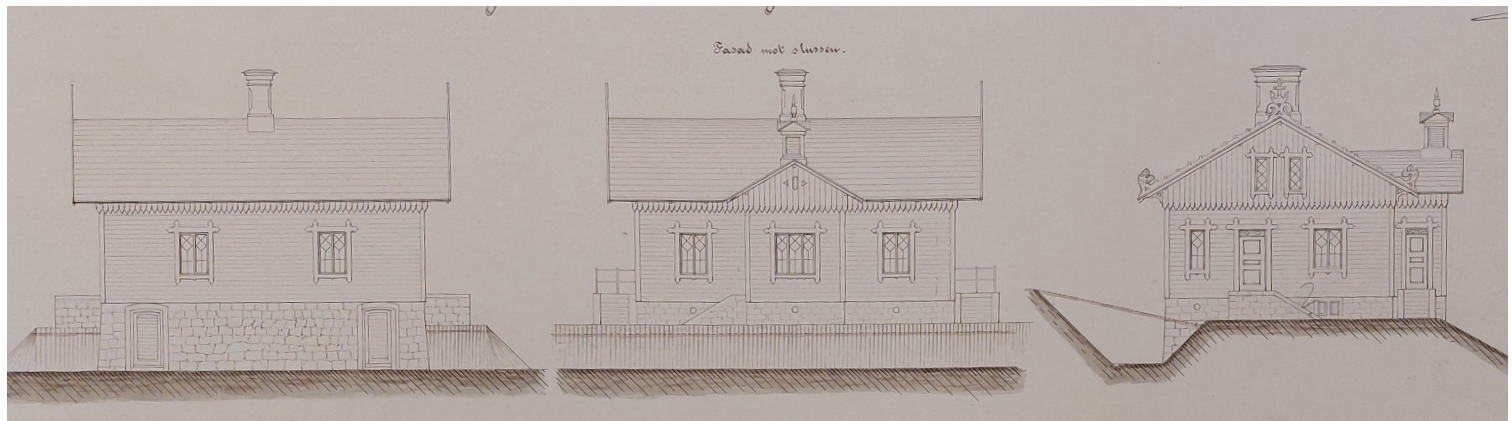
Ritning av slussvaktarbostad för tre hushåll vid Åkersberg från 1867.

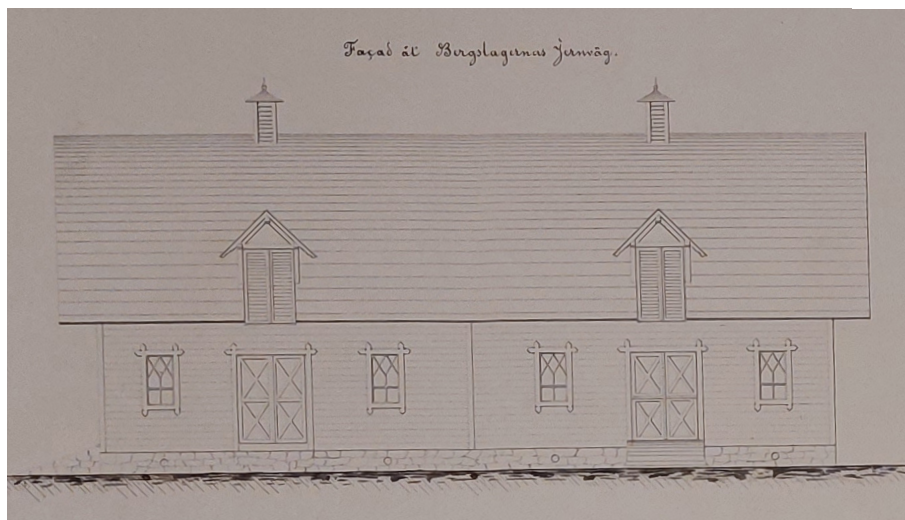
Ritning av kanalvaktarebostad vid Trollhättan från 1880. Bostaden har ett rum och kök, vedbod och latrin i källaren. Flera av byggnaderna inom det statliga byggnadsminnet är från denna tid. Kungl. Vattenfallsstyrelsens arkiv.

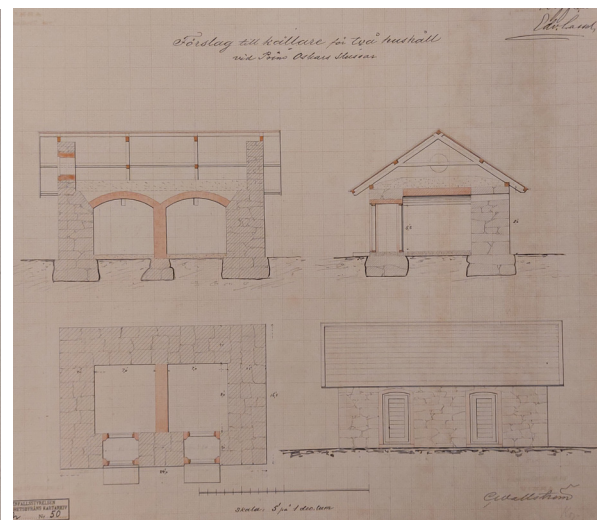
"Detaljritning för snickeriarbeten slusswaktarebostäderna vid Trollhättan" B. O. Cantzler 1867. Ritningen ligger till grund för detalj-utformning av snickerier under hela 1800-talet. Många äldre dörrar och fönster har dock senare bytts ut.

Förslag till slussvaktstuga för två hushåll vid Åkerström, Wallström 1890. Huset byggdes 1892 och flyttades 1920, efter att gamla slussarna förlorat sin funktion, till Åkersberg och kallas numera Södra vaktbostaden.

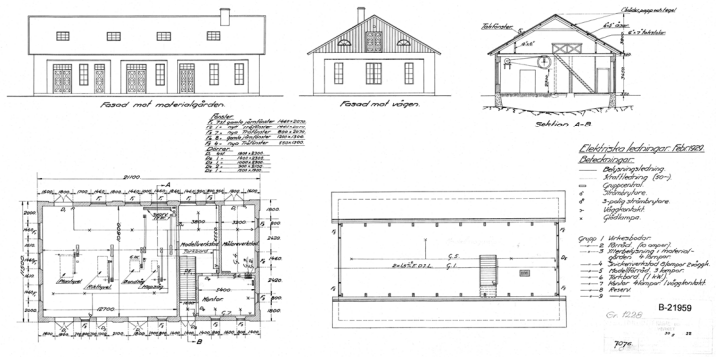

Förslag till åbyggnader vid Hoijum. Sammanbyggd stall- och vagnbod, 1880. Byggnadens detaljer med bland annat dörrar liknar ekonomibyggnaden vid Åkers gård.

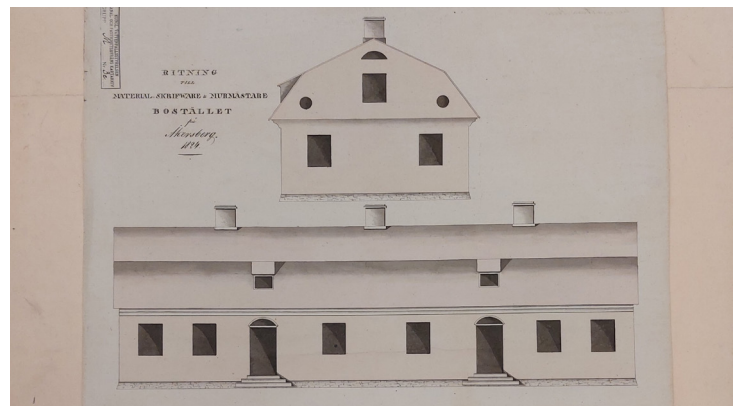

Källare för två hushåll vid Prins Oskars sluss 1885. L. Liknande uppfördes vid flera bostäder.

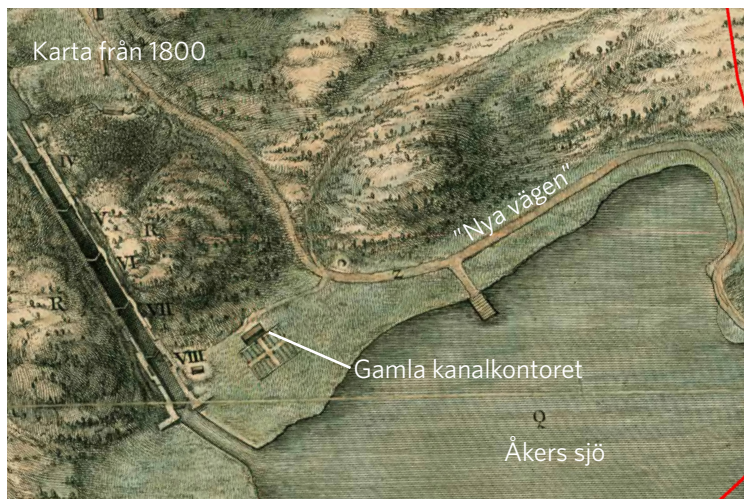
1a) Kanalkontorsbostad	15000	9a) Bakhöllarebostad	15000	27) Gasverk	15000
1b) Svabysgränd	4700	9b) Bostadhus	—	28) Ladugård	—
1c) Ladugård	6500	10a) Kirmanabostad	15000	29) Garage	—
1d) Uthus	800	10b) Uthus	4000	30) Sparbod	—
2) Ingerdörsbostad	8750	10c) —	500	31) Transformatorhus	—
3a) Vaktbostad	8500	11a) Nya Kirmanabostad	24000	32) Malbod	—
3b) Uthus	1400	11b) Uthus	600	33) Met. verkstad	—
3c) —	720	11c) —	600	34) Snickeriverkstad	—
4a) Vaktbostad	7700	12a) Tällgård	30070	35) Vrkesskyl	—
4b) Uthus	700	12b) Uthus	2200	36) —	—
4c) Källare	1100	12c) Källare	—	37) —	—
4d) Uthus	300	13a) Tjockullen	7240	38) Sögbod	—
4e) Bostadhus	2000	13b) Uthus	2500	39) Rördräbbygränd	—
5a) Vaktbostad	8500	13c) —	500	40) Skyl	—
5b) Uthus	400	14a) Bakhöllarebostad	—	41) —	—
5c) —	350	14b) Uthus	—	42) —	—
6a) Vaktbostad	—	14c) Svabysgränd	—	43) Källing	—
6b) Uthus	—	15) Tjänstemannabostad	—	44) Balthus	—
6c) —	—	16a) Uthus	—	45) Elektr. verkstad	—
6d) —	—	16b) Tjockullen	—	46) Sölskyl	—
7) Gamla Kanalkontoret	—	20) Nya vaktbostaden	11550	47) Nya Kanalkontoret	—
8a) Östra vaktbostaden	14070	25) Arkiv	1600	48) Skyl för reservattransport	—
8b) Uthus	1500	26) Materialbod	250		

Förslag till snickeriverkstad vid Åkersberg 1922. Byggnaden har ej skyddsföreskrifter.

Ritning till material-skrivare och murmästarebostället på Åkersberg 1824. Landsarkivet. (Idag försvunnen)

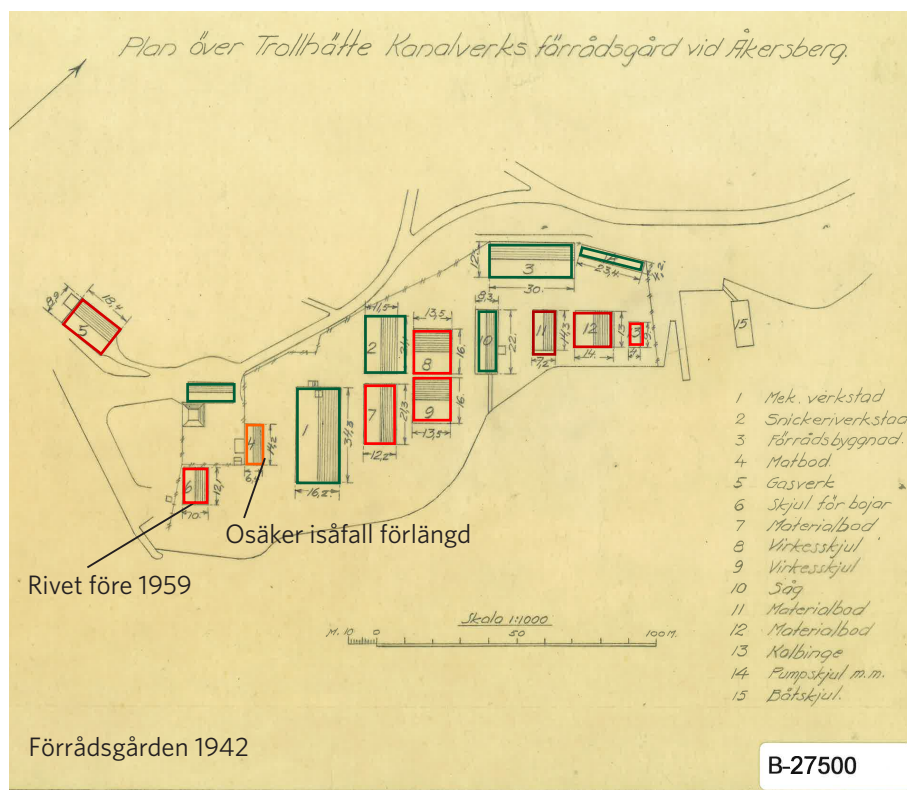

Åkersberg och förrådsgården

Förrådsgården är ett inhägnat verkstadsområde för slussarna vid Åkers Sjö. Alla tre generationernas slussleder passerar förbi och på andra sidan slussledsvägen ligger olika bostäder som uppförts för slussvakter och annan personal från 1800-talet och in på 1920-talet.

I anslutning till förrådsgården ligger gamla kanalkontoret från 1795, kallat Uppbördskontor i äldre kartor. En stor del av förrådsområdets byggnader uppfördes under 1920-talet eller senare, kanske beroende på att marken höjdes efter ombyggnaden för 1916 års slussar. Förrådsgården är inhägnat med ett järnstaket från 1800-talet, som ändrats något till sin placering.

Åkersberg utgör en samlad bebyggelsemiljö med flera bostäder för vakter och andra yrkesmän kopplade till slussmiljön. Flera av bostäderna utanför SBM har också varit bostäder för anställda vid kanalen och har samma arkitektoniska uttryck.

Grönmarkerade byggnader finns kvar idag. Rödmarkerade är rivna. Orangemarkerad kraftigt ombyggd.

Gamla hamnkontoret vid förrådsgården.

Förrådsgården sedd från andra sidan kanalen.

Förråd från 1893, idag Kanalmuseum.

Mekanisk verkstad, nr 1 på 1942 års plan.

En relativt ny byggnad där äldre byggnadsdelar återanvänts.

Området vid Åkersberg från andra sidan vattnet. Vid Åkersberg och Förrådsområdet finns en samlad bebyggelse med byggnader med uttryck som är karaktäristiskt för slussmiljön.

Vaktbostaden Klaffbron (1875), en av vaktbostäderna utmed Bergkanalen. Idag finns två på västra sidan av kanalen och en på östra sidan vid Åkers sjö.

Bokhållarebostaden från 1895 med uthus/källarbod vid Åkersberg. Två hus som bevarar sin ursprungliga karaktär med dörrar och fönster i original. Bokhållarebostaden har även kvar ankaret på taknocken.

Slusscaféet, uppfört 1908 som vilostuga för slussgossar. Tillbyggt med altaner för caféet.

Uthus i sten som ingår i bebyggelsemiljön vid Åkersberg.

Klockstapeln på det höga berget söder om Åkers sjö.

Vaktbostäder utmed kanalen

Utmed Bergkanalen finns idag tre vaktbostäder, den på Kanalön flyttad till platsen 1914-15. Kontakten med kanalen är viktig för att förstå deras funktion.

Byggnader kopplade till 1916 års slussled

Klockstapeln och manöverhytterna har ett eget uttryck typiskt för 1910-talet då nationalromantiken var rådande stilideal. Arkitekturen med tak och fasader av mörktjärade spån och klockstapeln med dess drakhuvuden för tankarna både till äldre kyrkor och till vikingatida sjöfärder. För läsbarheten är byggnadernas koppling till 1916 års led viktig.

Utsnitt ur äldre vykort med invigningen av 1916 års och de drakhuvuden som senare monterades på Klockstapeln.

En av manöverhytterna är flyttad till kanalmuseets entré. Det är den av hytterna som bäst bevarar sin karaktär med bl.a. fönster och interiör.

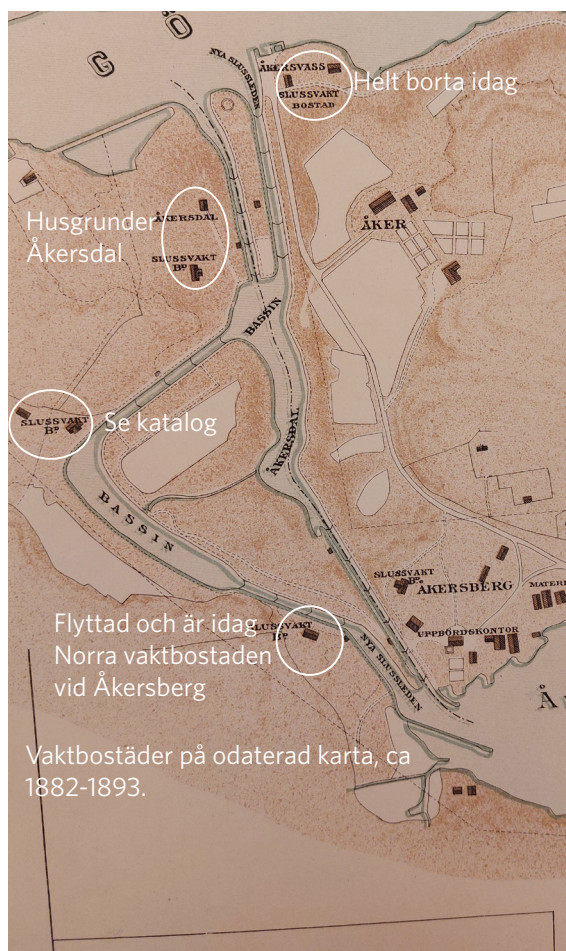
Manöverhytt vid 1916 års slussar.

Ställverk vid Åkers sjö, uppfört ca 1914. Möjligen ritad av Svante Dyhlén, som var anställd vid Vattenfall och ritade ett snarlikt ställverk vid slussen i Lilla Edet.

Åkersvass 1860-tal. Idag helt försvunnet.

Vaktbostäder på odaterad karta, ca 1882-1893.

Lämningar efter sluss- och kanalvaktarbostäder som rivits eller flyttats.

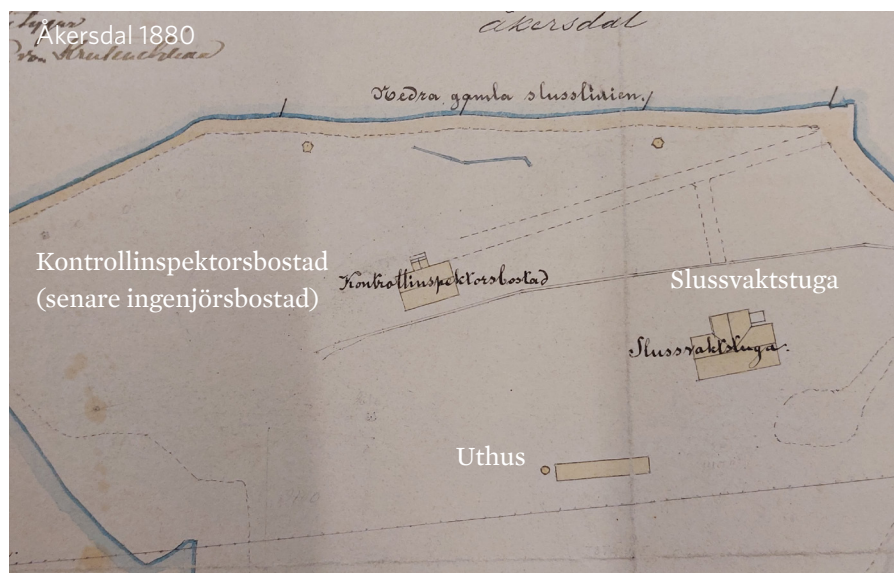
Inom det statliga byggnadsminnets skyddsområde har det historiskt sett funnits ett flertal platser med bostäder för sluss- och kanalvakter. Av dessa finns några kvar idag, vilka redovisas i katalogen längre bak i rapporten (*Slussar, byggnader och objekt som omfattas av skyddsföreskrifter*). Några boställen är övergivna och rivna utan att lämna spår efter sig, till exempel Åkersvass, men vid Åkersdal finns flera synliga husgrunder. Dessa är registrerade i Riksantikvarieämbetets kulturmiljöregister (KMR Fornsök). En källare från 1885 finns det dock rester av.

Åkersdal

Vid Åkersdal finns idag inga hus. Fastigheten, som har legat söder om 1844 års slussled, syns i kartor i slutet av 1800-talet och första halvan av 1900-tal. Platsen har varit bebyggd med två bostäder från cirka 1880 och åtminstone fram till 1957. Den västra har varit en kontrollinspektorsbostad och den östra en slussvaktstuga. Där har även funnits källare, vedbod och dass.. På kartor och flygfoton från 1960-tal kvarstår endast en inhägnad odlingsyta på platsen. Tre husgrunder från Åkersdal är registrerade i Riksantikvarieämbetets kulturmiljöregister (KMR Fornsök) som övriga kulturhistoriska lämningar: L2022:3366, L2022:3367 och L2022:3368. Placeringen av husgrunden till slussvaktarstugan överensstämmer emellertid inte helt med de äldsta kartorna.

Beskrivning i KMR Fornsök (RAÄ) :

1. Husgrund historisk tid, L2022:3366: Boningshus tillhörande slussvaktarfastigheten Åkersdal. Husgrunden mäter 11,5 meter N-S och 11,6 meter V-O. Huset är byggt 1879 som slussvaktarbostad åt tre hushåll och innehöll 6 inredda rum och kök samt veranda efter ombyggnad 1892.
2. Husgrund historisk tid, L2022:3367: Källarebyggnad tillhörande slussvaktarfastigheten Åkersdal. Grunden mäter cirka 5,9x12,7 meter NV-SO och består av murar av granit murade i 4-8 skift. Höjden på murarna är cirka 1-1,6 meter ovan mark och den södra delen täcks till viss del av jord.

Tre öppningar finns längs med murens norra sida. Insidan av konstruktionen är fylld av nedrasad sten.

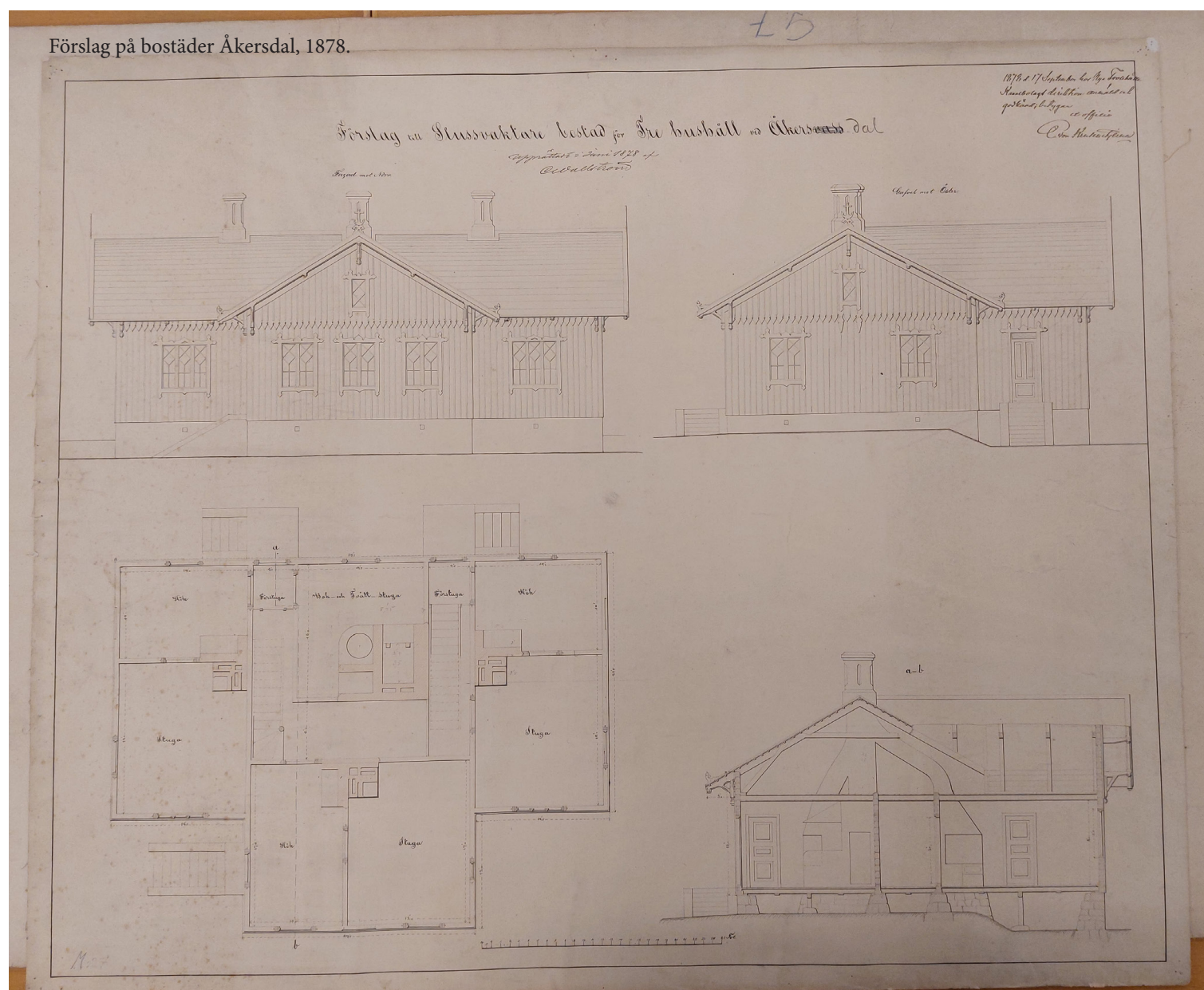
3. Husgrund historisk tid, L2022:3368: Husgrund efter boningshus tillhörande slussvaktarfastigheten Åkersdal. Grunden mäter cirka 10,7x16,4 meter NO-NV murad i 2-3 skift, trappa finns bevarad samt entré i öst.

Kulturhistoriskt värde och värdebärande karaktärer

Husgrunderna vid Åkersdal hör samman med kanalmiljön och är ett väl synligt och avläsbart uttryck för 1800 års slussled. Även om byggnaderna är raserade är de värdefulla som en del av denna berättelse. Värdet uttrycks genom lämningarnas placering nära de bevarade delarna av slussleden, samt omgivande öppna kulturlandskap.

Förslag på bostäder Åkersdal, 1878.

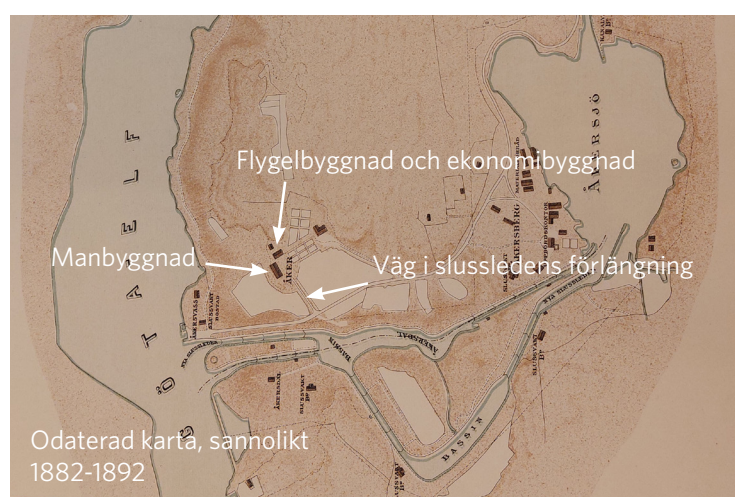

Åkers gård

Åkers gård ligger inom skyddsområdet för det statliga byggnadsminnet, men byggnaderna har inte givits skyddsbestämmelser. Gården är däremot utpekad som kulturhistoriskt värdefull i det kommunala kulturmiljöprogrammet.

Åker bestod enligt kartor från 1700-talet av två gårdar som från början låg ett stycke norr om de nuvarande, på ungefär den plats där den röda ekonomibyggnaden ligger idag. Invid Åker löpte en väg (Träbron/Antonsska vägen) som förband järnbodar och lastageplats vid älven med Åker, Olidan och lastageplats vid Trollhättan. I kartor från mitten av 1800-talet och framåt är vägen mot Åkers gård dragen så att flygelbyggnaden ligger i fonden av en rak axel från mellersta slussen i 1844 års slussled. Byggnaden hade under 1900-talet funktion som kanaldirektörsbostad.

Den gamla mangårdsbyggnaden brann 1997 och revs i januari 2001. Kvar på platsen finns en flygelbyggnad, som tidigare bland annat rymde brygghus, förråd och bostad för tjänstefolket. Flygelbyggnaden är uppförd 1811-1813. Bakom huset ligger en byggnad år 1884 som tidigare varit dräng- och brygg-hus med dass och vedbod. Huset har även varit mangelbod och är målat i samma färgsättning som flygelbyggnaden. Garaget är en tillbyggnad tillkommen i sen tid. Öster om platsen för mangården ligger en rödfärgad ekonomibyggnad som fungerat som magasin/förråd, vilken hört till jordbruket. Byggnaden kallas Lomanders Lada efter Gösta Lomander arrendator och skötte odlingarna.

Kulturhistoriskt värde och värdebärande karaktärer

Åkers gård har en stark koppling till kanalmiljön och ska därför ses som ett uttryck för denna. Bland annat har gården varit bostad för kanaldirektören under 1900-talet. Detta uttrycks genom gårdens placering med en rak vägsträckning och allé mot 1844 års mellersta slussled, byggnader från 1800-talet samt omgivande trädgård och kulturlandskap. Gården har också en stor betydelse då den visar på det äldre agrara landskap som varit närvarande och format miljön både före slussarnas tillkomst och under den tid som slussarna byggts ut under 1800-tal och tidigt 1900-tal. En rest från tiden innan slussarna är de lämningar efter en äldre vägsträckning, den så kallade träbron eller Antonsska vägen, som finns öster om gården.

Sedan huvudbyggnaden brunnit på 1990-talet finns idag endast flygel kvar kvar av bostadshuset. Flygelbyggnadens ytskikt är nya och utförda med dålig anpassning till byggnaden, men den bibehåller ändå sin karaktär och volym. Ekonomibyggnaden och uthuset bevarar i högre grad ursprungligt uttryck. Ekonomibyggnaderna har alla den för kanalverket typiska sågtandsavslutade locklistpanelen på gavelspetsarna samt dörrar, fönster och ventilationshuvor som följer de ritningar som tagits fram av Kanalbolaget från 1860-talet och framåt.

- Åkers gård med kvarvarande byggnader från 1800-talet, frukträdgård, äldre vägsträckningar och alléer samt ett omgivande öppet landskap är en bärande del av slussmiljön.

(Miljöns värde har i viss mån försvagats genom ovarsamma renoveringar och ändringar i omgivande parkmiljö. Bland annat har delar av allén tagits bort.)

Äldre vägsträckningar från Åkersberg mot vid Åkers gård. Äldre träd utmed vägen.

Åkers gårds kvarvarande flygelbyggnad uppförd 1811-13.

Ekonomibyggnad, "Lomanders lada" från 1884.

Frukträdgård vid Åkers gård.

Uthus vid Åkers gård.

1844 års slussar i fonden av allén

Parkmiljön

Parken är en del av den planerade slussmiljön. Redan tidigt har vägarna utmed slussar och kanaler möjliggjort promenader utmed vattnet och ned mot Göta älv låg under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal ett Schweizeri. En fontän anlades under 1800-talets andra hälft mellan de två slussarnas slussarnas utlopp i Göta kanal. I stort sett finns gröna parkstråk utmed hela kanalmiljön, vilket gör att det är möjligt att promenera i parkmiljö längs hela sträckningen från Kaffbron till Åkersvass med fortsatta promenader längs ständerna både mot norr och söder. I området kring Gamle dal (Åkersdal) är miljön särskilt rofylld vackert och här upplevs också de båda slusslederna från 1800-talet särskilt tydligt. Det är en miljö som varit ett omtyckt besöksmål sedan 1800-talet och är det än idag.

Kulturhistoriskt värde och värdebärande karaktärer

Parken är viktig som en del av den planerade slussmiljön.

- Bergkanalen med promenadvägar och parkstråk utmed den västra sidan (se avsnitt för Bergkanalen s. 49)
- Gamle Dal(Åkers dal) öppna gräsytor i ett böljande landskap. Stora lövträd, ofta planerade i rader Trappor och stenläggningar av kalksten. Mellan 1800-talets kanaler vid utloppet mot Göta kanal en rund damm med fontän från sent 1800-tal.
- Vid Åkers gård allé i sträckning mot 1844-års slussar. Frukträddgård och öppet landskap. (se även avsnit för Åker gård s 66.)
- Kring Höljan öppna gröytor. (Flera äldre lövträd utmed vattnet har nyligen tagits ned.
- Generellt i slussmiljön: på flera platser äldre lövträd (bland annat askar) i rader utmed kanalens stränder och slussmiljöns promenadvägar (Flera drädd i dagsläget döda eller sjuka, varför många tagits ned eller behöver tas ned.)

Parkmiljön i Gamle dal utmed 1800-talets slussleder.

Parkstråk utmed Bergkanalens östra sida.

Parkmiljön mellan slusscaféet och 1916 års slussar. Öppna gräsytor, äldre träd, trappor och buskar utmed slussleden.

Parkmiljön i Gamle dal mot Åkers vass med 1800-talskanalernas utlopp i Göta älv. Mellan kanalerna finns öppna gräsytor, äldre träd och den runda dammen med fontän som planerades redan i samband med 1844 års sluss.

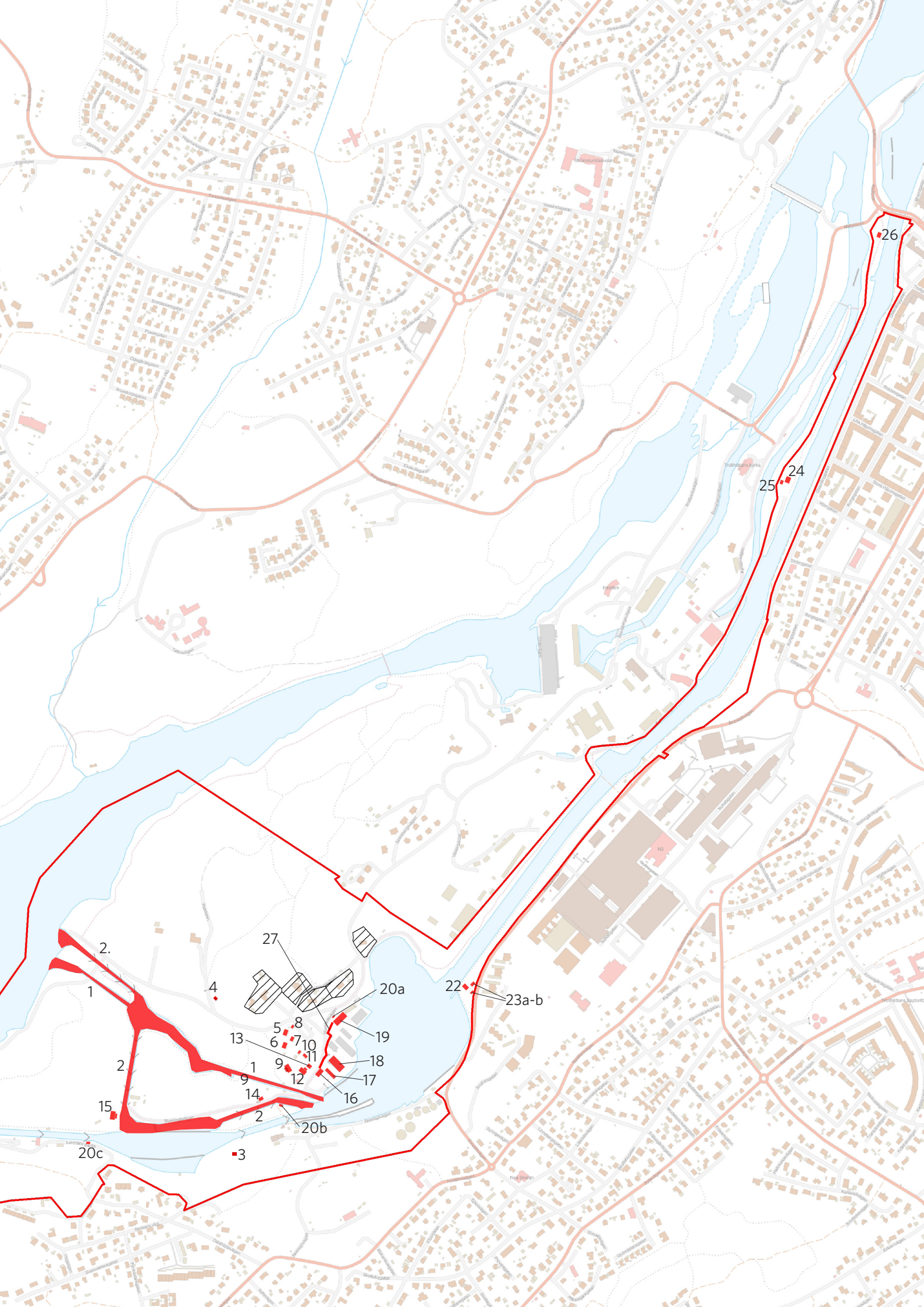
Flygfoto från omkring 1960, som översiktligt visar hur parkmiljön kring Gamle dal, med öppna gräsytor, alléer och trädtrader utmed promenadvägar och kanaler.

Katalog

Slussar, byggnader och objekt, förtecknade i skyddsföreskrifterna

1. 1800 års slussled med portar (Uppförd 1795-1800)
2. 1844 års slussled (Uppförd 1838-1844)
3. ÅKER 10:1 Klockstapel (Delvis från 1916)
4. ÅKER 10:1 Arkivbyggnad (1886)
5. ÅKER 10:1 Åkersberg, Norra vaktbostaden (1869, flyttad till platsen 1910)
6. ÅKER 10:1 Åkersberg, Södra vaktbostaden (1892 Åkerström, flyttad till platsen ca 1920)
7. ÅKER 10:1 Uthus 7 (ca 1910)
8. ÅKER 10:1 Butik, Fd Automobilstall (1907)
9. ÅKER 10:1 Åkershöjd vaktbostaden (1882)
10. ÅKER 10:1 Uthus (ca 1910)
11. ÅKER 10:1 Uthus (sannolikt ca 1886, men i beslutet för SBM anges 1910)
12. ÅKER 10:1 Åkersberg, Bokhållarebostaden (1895)
13. ÅKER 10:1 Källarbod (1898)
14. ÅKER 10:1 Slusskaféet (Vilostuga för slussgossar 1908, café 1957, tillbyggd 1984)
15. ÅKER 10:1 Åkersäng vaktbostad (1896)
16. ÅKER 10:1 Gamla kanalkontoret (1795, ombyggt 1876, tornet rivet 1960)
17. ÅKER 10:1 Verkstadsbyggnad snickarverkstad(1908/1916)
18. ÅKER 10:1 Verkstadsbyggnad 1908/1916) Mekanisk verkstad
19. ÅKER 10:1 Kanalmuseum, fd förråd (1893)
- 20 a, b, c,d ÅKER 10:1 Manöverhytter/vakthytter (ca 1916)
22. ÅKER 10:1 Sjökullen vaktbostad (inköpt 1872 till vaktbostad)
- 23 A-B ÅKER 10:1 Uthus (Ca 1900) Norra 1890-1909 Södra 1890-1909
24. Kanalön, Vaktbostaden (1892, flyttad till platsen 1914-15)
25. Uthus (1914)
- 26.Klaffbron, vaktbostaden (1875)

26

25

24

2.

1

2

15

20c

4

27

20a

22

23a-b

19

18

17

16

13

1

9

14

2

20b

3

5

6

7

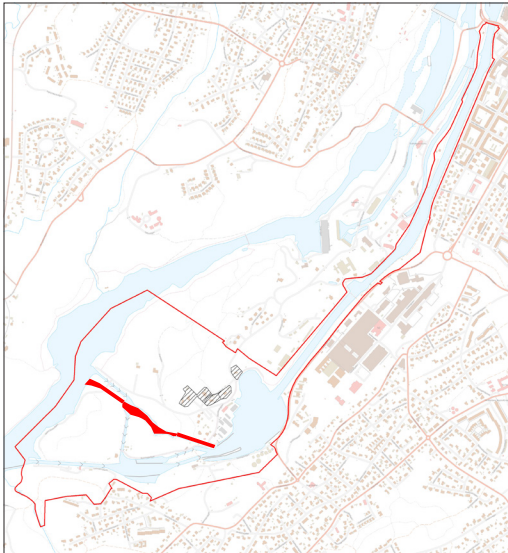
8

9

10

11

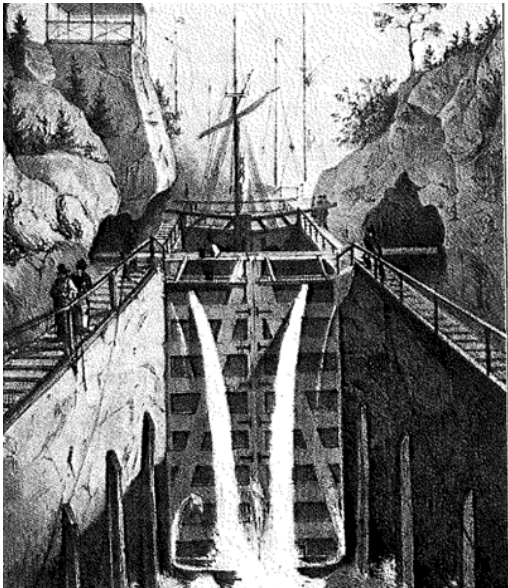
12

1. 1800 års slussled med portar, uppförd 1795-1800

Slussanläggningen byggdes mellan åren 1795–1800 och kallas 1800 års slussled. Bergkanalen, sträckan Kavledammen - Åkerssjö, byggdes 1794. Leden öppnades den 14 augusti år 1800 och var den första helt genomförliga slussanläggningen i Trollhättan. Leden var i bruk fram till 1916, då den nya slussleden invigdes.

Slussleden består av totalt åtta slusstrappor fördelade på två etapper. Bergkanalen var från början också en del av denna led, men den är i stort sett helt präglad av senare ombyggnader, framför allt 1916 års slussled då Bergkanalen bland annat breddades på båda sidor och delar av den fick en ny sträckning. De två slusslederna har både sprängda och murade delar och de knyts ihop med Lilla Höljan i Gamle dal. Utmed slussleden finns tekniska installationer i järn och trä, samt pollare i sten som visar hur slussarna användes. Längs med slussleden finns promenadstigar utmed de tidigare dragvägarna. Det finns skyltar på flera ställen.

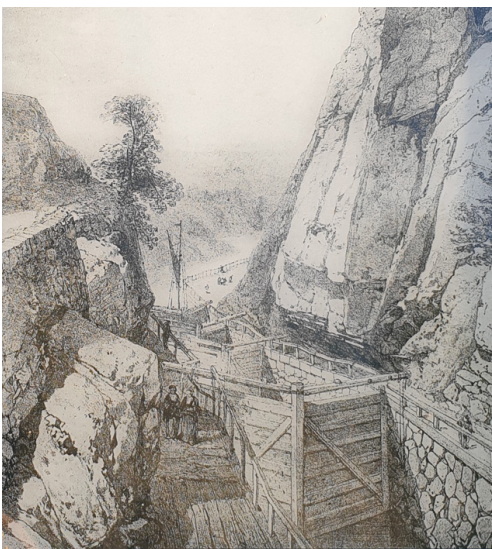

Slussning i 1800 års slussar. Ur: Trollhätta-album (1846).

Övre etappen är ca 180 m lång, 10 m bred och ca 5–15 m djup. Anläggningen är nedsprängd i berget och består av fyra slusstrappor, var och en av dessa ca 35 m lång. Ingen port finns bevarad i den övre etappen. På anläggningens södra sida finns en minnestavla som sattes upp på bergväggen år 1890. Dess text lyder:

*”Öpnandet af en farled emellan hafvet och Wenern öfver 200 år föremål för Svea konungars omsorg blef 1995 af Hertig Carl Svea Rikes arf furste ett enskilt bolag updraget samt under beskydd och uppmunt-
ran af konung Gustaf IV Adolph fullbordadt af E. Nordvall Sluss verket
öpnades den 14 augusti 1800”*

Nedre etappen är ca 190 m lång, 8–10 m bred och ca 10 m djup. Anläggningen består av två slusstrappor. En slussport bevarad i anläggningens nedre del. Murarna uppförda av kvaderblock i sten, men delar av slussväggarna är av betong, vilket sannolikt tillkommit i samband med reparation under 1900-talet. Vid nedre etappen finns utmed kanalen en stenläggning av kalksten som är övervuxen med gräs.

1800 års slussar sedda uppifrån.

De två etapperna är registrerade i Riksantikvarieämbetets kulturmiljöregister (KMR Fornsök) som övriga kulturhistoriska lämningar L1964:8462 och L1964:9083. Beskrivning i KMR Fornsök (hämtad 2023-02-02):

”Slussanläggning, 190 m lång (NV-SO), 8–10 m bred och ca 10 m djup. Anläggningen består av två slusstrappor. En slussport bevarad i anläggningens mellersta del. Murarna uppförda av kvaderblock i sten (1–1,5 x 0,5–0,8 m). Slussanläggningen byggdes mellan åren 1795–1800 och kallas 1800-års slussled. Den består av totalt åtta slusstrappor fördelade på två etapper.” (Den övre L1964:8462, den nedre L1964:9083).

1800 års slussar. Övre etappen.

1800 års slussar. Övre etappen.

1800 års slussar, övre etappen. Minnestavla.

1800 års slussar. Övre etappen. Övre etappen utgörs av sprängd kanal. Kanalen är igenmurad mot Åkers Sjö.

1800 års slussar. Övre etappen. kanalen är sprängd, men vissa delar är murade. Här har en av slussportarna stått. (Betongen tillkommen i modern tid.)

1800 års slussar. Övre etappen. Den utsprängda gångpassagen på norra sidan av slussleden. Detta var slussbiträdets sida medan slussvakten arbetade på andra sidan.

1800 års slussar. Övre etappen sedda nedifrån. Här syns den nedre delen av den övre etappen med väggar murade av kvaderstensblock. Här är också den stora höjdskillnaden tydlig, genom den ångbåt som anas i inloppet vid Åkers sjö.

1800 års slussar. Övre etappen. Utmed slussarna har tekniska installationer underhållits, vilket hjälper till att förstå slussarnas funktion. Fotot visar en båge i trä som hörde till portens öppningsanordning, en sk spetteport. Intill finns även skyltar som berättar om tekniken. Porten förlängdes med en stock vars ände följde bågen och stocken baxades runt med ett spett. (Detta är en återskapad replika.)

1800 års slussar. Nedre etappen.

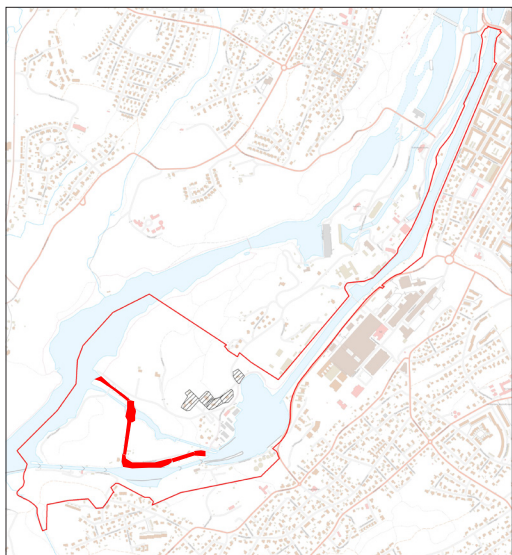
1800 års slussar. Nedre etappen med enda kvarvarande portparet i 1800 års led (sluss 1).

1800 års slussar. Mellan övre och nedre etappen. .

1800 års slussar. Murar och trappor vid övre etappen.

2. 1844 års slussled med portar, uppförd 1838-1844

Slussanläggningen öppnades den 5 juni 1844 och kallas 1844 års slussled. Den består av totalt elva slusstrappor fördelade på tre etapper.

Slussleden byggdes under åren 1838-1844 efter samma mått som Göta kanals slussar. Den gamla slussleden från 1800 hade mindre dimensioner och när Göta kanal stod klar 1832 upptod ett behov att ge slussarna samma mått. Arbetet med slussleden leddes av Nils Ericson, som var "öfvermecanicus" vid Trollhätte kanalbolag. Slussleden består av tre etapper. Den översta har tre slussbassänger i följd och de två nedre har båda fyra i följd.

1800- och 1844 års slussar användes samtidigt. Större fartyg fick ta den nyare slussen och mindre båtar fick ta den äldre och grundare slussleden. Efter mitten av 1800-talet ökade trafiken genom kanalen kraftigt. Om vintrarna frös kanalen och var då stängd för trafik.

De tre etapperna är registrerade i Riksantikvarieämbetets kulturmiljöregister (KMR Forsök) som övriga kulturhistoriska lämningar L1964:8463, L1964:9082 och L1964:9084. Beskrivning i KMR Forsök (RAÄ) hämtad 2022-08-16:

L1964:8463 Kanal (Översta etappen av slussanläggningen)

Slussanläggningen är 120 m lång, 10 m bred och ca 5–15 m djup. Anläggningen består av tre slusstrappor, var och en ca 35 m lång. Murarna är uppförda av kvaderblock av sten (1–1,5 x 0,3–0,5 m). Fyra slussportar finns bevarade.

L1964:9082 Kanal (Mellersta etappen av slussanläggningen)

Slussanläggningen är 160 m lång, 10 m bred och 5–15 m djup. Anläggningen består av fyra slusstrappor, var och en ca 35 m lång. Murarna är uppförda av kvaderblock av sten (1–1,5 x 0,3–0,5 m). Fem slussportar finns bevarade.

L1964:9084 Kanal (Mellersta etappen av slussanläggningen)

Slussanläggningen är 220 m lång, 8–10 m bred och ca 10 m djup. Anläggningen består av tre slusstrappor. Murarna är uppförda av kvaderblock av sten (0,5–1,0 x 0,3–0,5 m). Fyra slussportar finns bevarade.

Fartyg vid infarten till 1844 års övre slussar.
Foto: Digitalt museum.

1844 års slussled, mellersta etappen, äldre foto, okänt år Innovatum.

1800 års slussar. Övre etappen. .

1800 års slussar. Övre etappen.

1844 års slussar. Övre etappen. Minnesinskriftion nedanför Slusscaféet.

1844 års slussar, övre etappen. Kanalen murad av stenblock.

1844 års slussar, översta etappen, utloppet mot Höljan.

1844 års slussar. Övre etappen, utloppet sett från Höljan.

1844 års slussar. Bevarade tekniska installationer för slussportarna.

1844 års sluss, mellersta etappen sedd från Höljan.

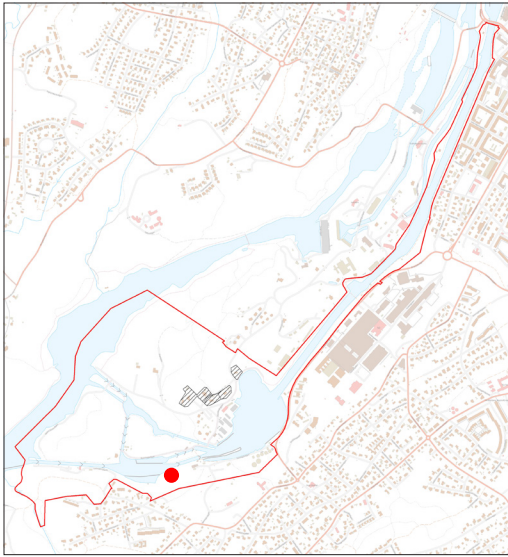
Detalj av de murade slussväggarna i övre etappen.

1844 års slussar, nedre etappen i Gamle dal. Här finns bland annat pollare i sten och tekniska installationer som hjälper till att berätta hur slussarna fungerade.

1844 års slussar nedre etappen.

3. Åker 10:1 Klockstapel

Byggnadsår: 1916

Klockstapeln uppfördes 1916 och blev ett landmärke för den nya kanalen som stod färdig samma år. Den är byggd i trä och står på 16 m höga stolpar och är mörktjärad. Fasaden består av stående locklistpanel som avslutas med spetsar. Detaljer som ska efterlikna för och akter på ett vikingaskepp sitter som utsmyckning på gavlarna. De hade från början suttit på Gustaf V:s estrad, som byggts upp inför den kungliga invigningen av slussen. Nohabs snickare var med att bygga klockstapeln. Byggnaden är tydligt präglad av de nationalromantiska stilideal som rådde vid tiden.

Med sitt höga läge är klockstapeln väl synlig från 1916 års kanal, både från norr och söder. Idag har drakarna bytts ut mot nya och har belysning.

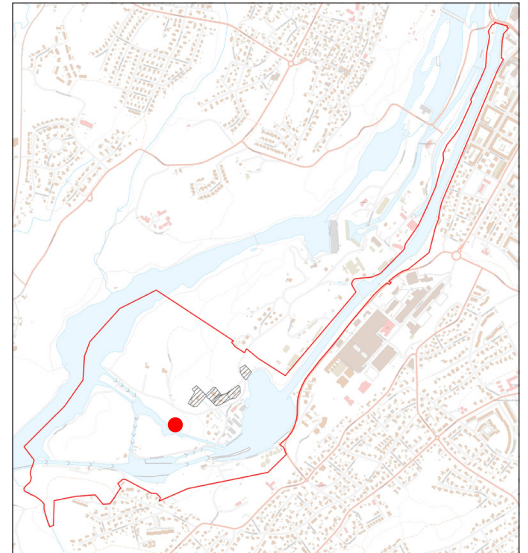

4. Åker 10:1 Arkivbyggnad

Byggnadsår 1886

Arkivbyggnaden uppfördes 1886. Fasaden är murad i gult tegel med kontrasterande band och spetsbågig gesims i rött tegel. Taket är klätt med röd plåt. Gavlarna har markerats med hjälp av teglet i rött och gult. De har små runda fönster och dekorativa element vidnocken. Grunden är av tuktad natursten och därutöver ligger kvaderstensblock av grå kalksten med släthuggen yta och den övre kanten fasad i vinkel. Samma sten har använts till trappan. Byggnaden har smala, stickbågiga fönsteromfattningar där fönstren numera döljs av träluckor. Byggnaden har moderna hängrännor och stuprör.

Byggnaden har samma tegelkombinationer som källarbyggnadernas entréer och den är sannolikt ritad av Carl Gustaf Wallström. Placeringen långt från andra byggnader valdes för att skydda arkivet i händelse av att en brand skulle bryta ut.

5. Åker 10:1 Åkersberg, Norra vaktbostaden

Byggnadsår: Uppförd 1869 invid 1844 års sluss. Flyttad till nuvarande plats 1910.

Huset är en av flera bostäder för bolagets tjänstemän vid Åkersberg från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Sannolikt ritat av Carl Gustaf Wallström. Sockel av natursten, fasad av liggande, gulvit pärlspontpanel på nedervåningen och stående locklistpanel på vindsvåningen i en röd kulör och med ett spetsågat avslut. Huset har samma karaktäristiska arkitektur och färgsättning som övriga av kanalverkets byggnader. Taket har tidigare varit klätt i mörkgrått skiffer, numera är det tvåkupigt lertegel. Skiffertak finns kvar ovanför en av entrédörren. Skorstenen plåtklädd. Fönster samt entrédörren är utbytta.

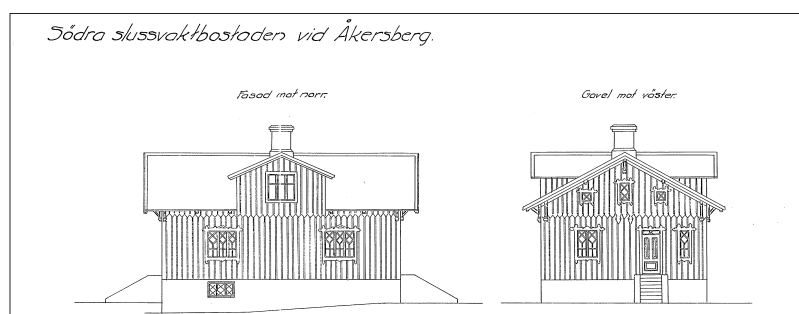
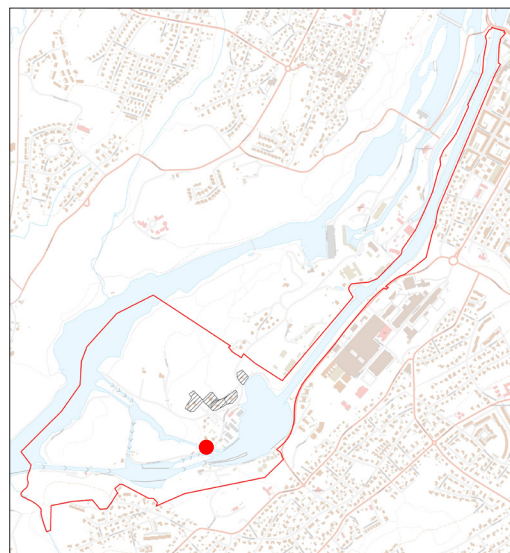
Ritning Trollhätte
Kanalverk 1921.

6. Åker 10:1 Åkersberg, Södra vaktbostaden

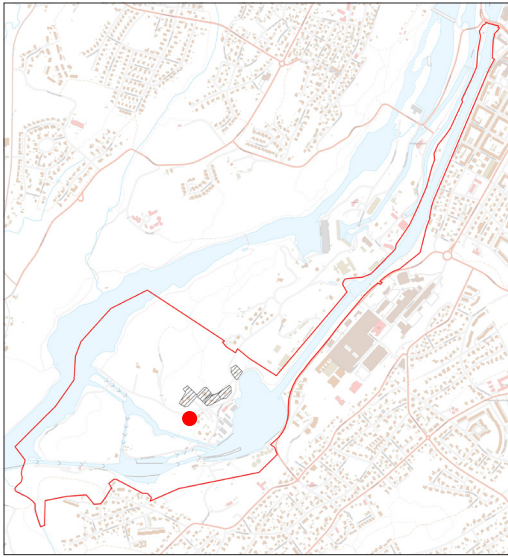
Byggnadsår: Slussvaktarbostad vid Åkerström uppförd 1892. Flyttad till nuvarande plats när kanalstationen på ursprungsplatsen lades ned 1892. Bör ha satts upp på nuvarande plats kring 1918-1920.

Huset är en av flera bostäder för bolagets tjänstemän vid Åkersberg från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Sannolikt ritat av Carl Gustaf Wallström. Huset har samma karaktäristiska arkitektur och färgsättning som övriga av kanalverkets byggnader. Huset har putsad sockel, fasad av stående locklistpanel med gulvit kulör och en kontrasterande röd kulör på vindsvåningen med ett spetssågat avslut. Dekorativa fönsterfoder. Sadeltak klätt med betongpannor. Fönster och dörrar är bytta. Ändringar har gjorts 1956 och 1968.

Ritning Trollhätte
Kanalverk 1941.

7. Åker 10:1 Uthus

Byggnadsår: Enligt skyddsföreskrifter (SBM) 1910, enligt kommunens inventering 1907/09.

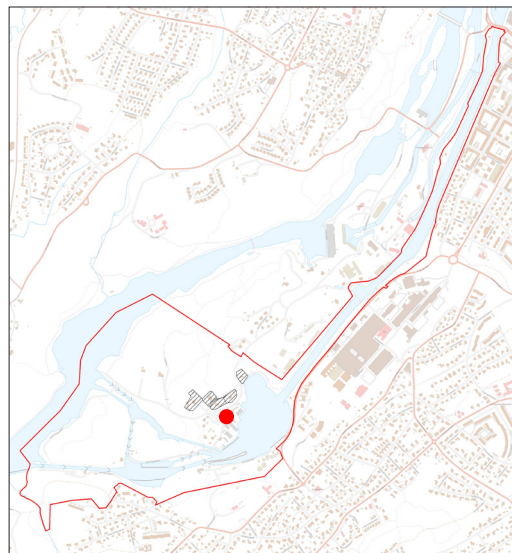
Enkelt uthus till vaktbostäderna vid Åkersberg. Byggnaden har stående gulvit lockpanel. Huset har moderniserats och ser ut att ha fått ny panel och nya dörrar. Sadeltaket är klätt med svart trapetskorrugerad plåt.

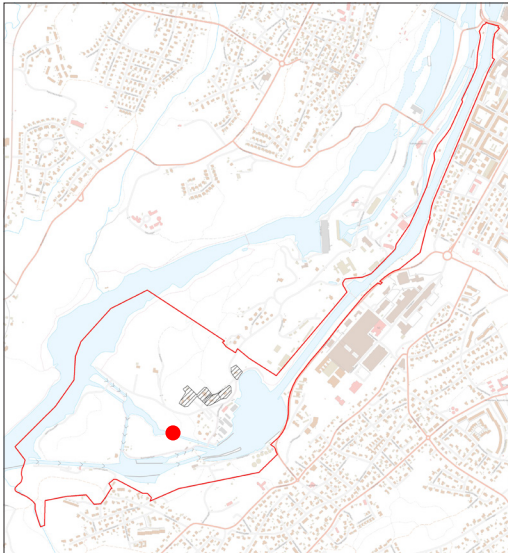

8. Åker 10:1 Butik, Fd automobilstall

Byggnadsår: 1907

Huset var från början "automobilstall", byggt för länets första bil som hade registreringsnummer P1. Det har senare använts som butik och förråd. Byggnaden är uppförd i tegel på stengrund och har fasader av rött tegel med mönstermurade band med snedställda tegelstenar. Byggnaden har ett halvvalmat sadeltak, klätt i bandfalsad svart plåt. Vindskivor med lövsågeridekor. Delvis utbytta fönster. Vissa fönster med spröjs i original. Träport med rundat överstycke. En skorsten för ventilation har tillkommit och några fönster är igenmurade.

9. Åker 10:1 Åkershöjd vaktbostaden

Byggnadsår: 1882

Huset byggdes för två familjer, för slussvakt och smed. Det är ett av flera bostadshus för bolagets tjänstemän vid Åkersberg från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Huset har samma karaktäristiska arkitektur och färgsättning som övriga av kanalverkets byggnader, sannolikt ritat av Carl Gustaf Wallström. Fasad av stående gulvit locklistpanel på neder-våningen och stående locklistpanel på vindsvåningen i en kontrasterande röd kulör som överlappar med ett spetsågat avslut. Sadeltaket har tidigare varit klätt i mörkgrått dalslandsskiffer, numera rött, tvåkupigt tegel. Skorstenen har plåtkläatts. Fönstren har spröjs, i vindsvåningen krysspröjs, som är en del av det ursprungliga uttrycket. Fönsteromfattningar med lövsågade foder med spetsavslut.

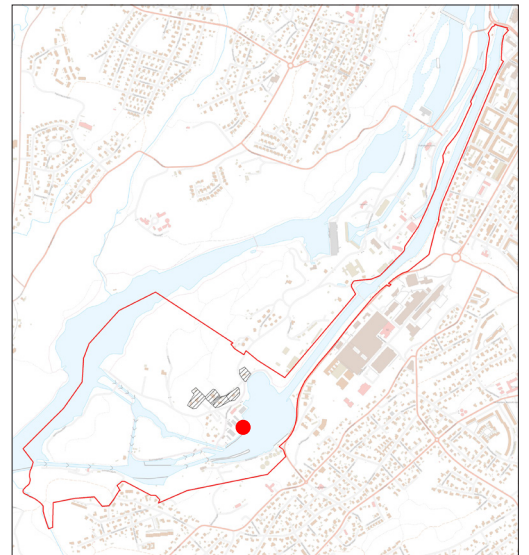

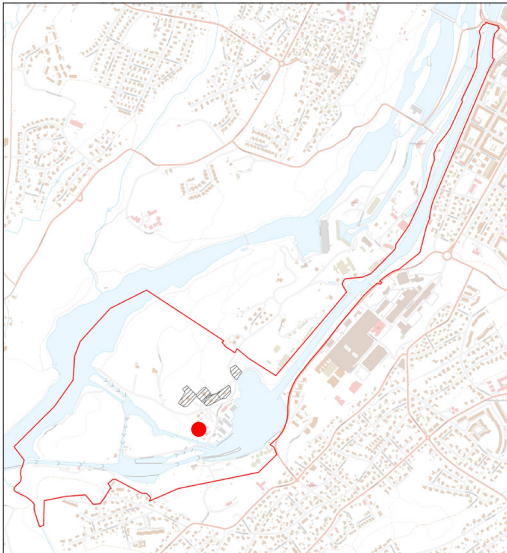
10. Åker 10:1 Uthus (till vaktbostaden)

Byggnadsår: Enligt skyddsföreskrifter (SBM) ca 1910, enligt kommunens kulturmiljöinventering 1888

Enligt kommunens kulturmiljöinventering är byggnaden vedbod och avträde från 1888, medan en vedbod från 1909 inte återfanns vid inventeringen. Eventuellt kan byggnaderna ha sammanblandats vid inventeringen, byggnadsåret är därför oklart.

Byggnaden har stengrund och liggande rödfärgad fjällpanel och i gavlarnas övre dels stående locklistpanel som överlappar med ett spetsågat avslut. Svarta dörr- och fönsteromfattningar med lövsågade foder med spetsavslut. Fönster med krysspröjs, vitmålade. Sadeltak, sekundärt belagt med svart trapetskorrugerad plåt. Äldre ventilationshuv som sannolikt varit ventilation till avträdet. Garageportar på ena gaveln. Svartmålade dörrar med fiskbenspanel.

11. Åker 10:1 Uthus

Byggnadsår: Enligt skyddsföreskrifter (SBM) 1910, enligt kommunens kulturmiljöinventering 1886.

Det finns en ritning för en likadan källare som uppfördes vid slussen i Lilla Edet, daterad 1887 och signerad C. G. Wallström. Byggnaden är också lik en ritning för kallkällare i Åkersdal. Byggnaden är ritad av Carl Gustaf Wallström. I dörr- och fönsteromfattningar finns samma typ av dekor i gult och rött tegel som på arkivbyggnaden.

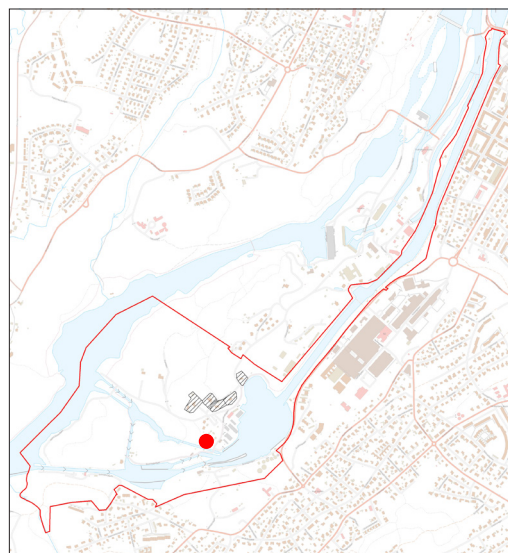
Källare/uthus i natursten. Fasaderna är oputsade med dekorativa dörr- och fönster omfattningar i omväxlande rött och gult tegel. Mörka dörrar av trä. Sadeltak belagt med enkupigt lertegel. Den dekorativa mönsterningen återkommer hos flera uthus i kanalmiljön.

12. Åker 10:1 Åkersberg, Bokhållarebostaden

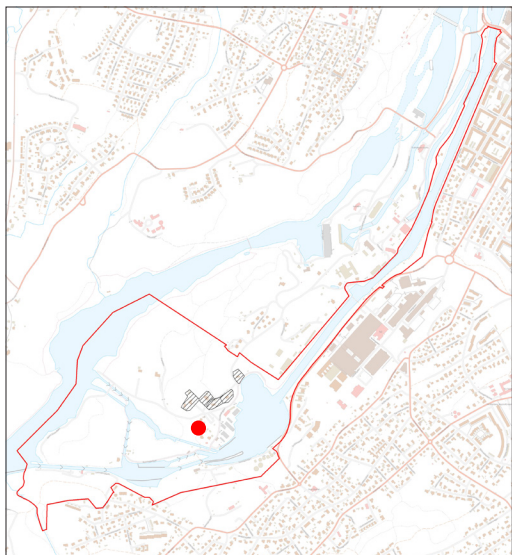
Byggnadsår 1895

Huset ligger nära kanalkontoret och är en av flera bostäder för bolagets tjänstemän vid Åkersberg från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Som namnet anger var det uppfört för kanalbolagets bokhållare. Huset har samma karaktäristiska arkitektur och färgsättning som övriga av kanalverkets byggnader ritade av Carl Gustaf Wallström. Fasad av lig-gande gulvit fasspontpanel på nedervåningen och stående locklistpanel på vindsvåningen i röd kulör som överlappar med ett spetssågat slut. Fönstren är bytta. Skiffertaket har bytts mot tegeltak och skorstenarna har klätts in med svart plåt. Huset är det enda inom slussområdet som ännu har kvar ankare på nacken vid gavlarna - en speciell detalj hos kanalbolagets byggnader.

Ritning Trollhätte
Kanalverk 1929.

13. Åker 10:1 Uthus/källarbod

Byggnadsår: Enligt skyddsföreskrifter (SBM) 1898, enligt kommunens kulturmiljöinventering möjligen 1904.

Funktionen var enligt skyddsföreskrifterna källarbod. Övre plan var även under många år badinrättning som kunde hyras av personalen. Huset ligger i anslutning till bokhållarbostaden och är en av flera byggnader vid Åkersberg från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal med samma karaktäristiska arkitektur och färgsättning.

Byggnaden har en hög naturstensgrund med en dörr in till källaren. Fasad av liggande gulvit panel på nedervåningen och stående locklistpanel på vindsvåningen i röd kulör som överlappar med ett spetsågat avslut. Fönstren med krysspöjs är troligtvis original. Sadeltaket var tidigare klätt i skiffer, som var genomgående hos kanalverkets hus, numera har taket lertegel.

Byggnaden är en av de mest välbevarade inom det statliga byggnadsminnet vad gäller ursprunglig karaktär och material.

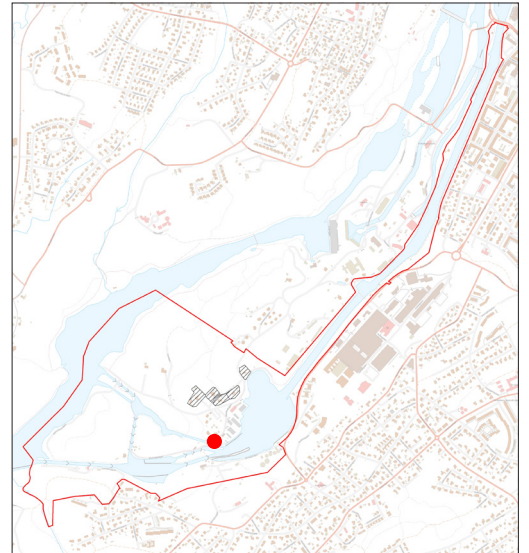

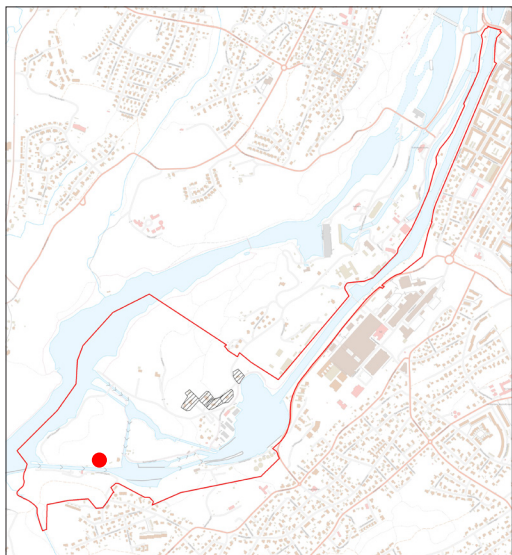
14. Åker 10:1 Slusskaféet, tidigare vilostuga för slussgossar

Byggnadsår: Enligt skyddsföreskrifterna (SBM) är huset uppfört på 1840-talet, men denna uppgift är felaktig; byggnaden återfinns inte kartor från sent 1800-tal som studerats. Sannolikt är byggnadsåret 1908 då huset uppfördes som vilostuga för slussgossar. Det blev 1957 slusscafé. Huset byggdes till med altaner och tak för caféet 1983-84. Vilostugan behövdes för att pojkarna som arbetade med att dra båtar skulle ha någonstans att vila, då båtarna även kunde komma mitt i natten. I byggnaden fanns förstuga, vaktrum, toaletterum och sovsal. Det var enligt uppgift sparsamt inrett utan sängar. 1918 ska huset ha använts som verkstad.

Huset har en fasad av vitmålad stående lockpanel och ett brant valmat sadeltak med klätt med shingel som efterliknar skiffer och med rundbågiga takkupor med text "Slusscaféet". Husets fasader och volym har förändrats genom den stora verandan längs tre av fyra sidor.

Slusscaféet bjuder på en fin utsikt över det historiska slussområdet med de olika generationerna av slussar.

15. Åker 10:1 Åkersäng vaktbostad

Byggnadsår: Enligt Jonas Lundberg, som har kunskap om slussområdets historik, är huset byggt 1869. Åkersäng har ingen egen ritning utan byggdes efter ritning för vaktbostaden i Åkersberg, ritad av Carl Gustaf Wallström 1867. (Skyddsföreskrifter för SBM anger 1915 som byggnadsår, enligt kommunens inventering är 1895 byggår.)

Huset rymde från början tre hushåll och är en av flera bostäder för kanalverkets tjänstemän från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal med samma karaktäristiska arkitektur och färgsättning. Fasad av locklistpanel. Nedervåningen i gulvit kulör och vindsvåningens panel i röd kulör som överlappar med ett spetssågat avslut. Taket var tidigare klätt i mörkgrått dalslandsskiffer. Numera är taket klätt med plåt, fönstren är bytta. Två entréer med inbyggda verandor finns på baksidan. Huset byggdes om till två bostäder i början av 50-talet till två, då entrén på utbyggnaden åt öster togs bort. Källare med hög stengrund och två dörrar har en omfattning av gult och rött tegel.

(Uthuset som från början rymt tre vedbodar, är enligt kommunens byggnadsinventering byggt 1867. Det omfattas inte av skyddsbestämmelser, utöver det som gäller området i stort.)

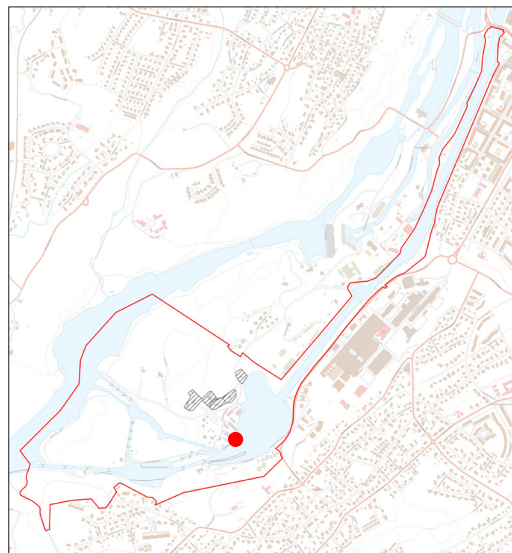

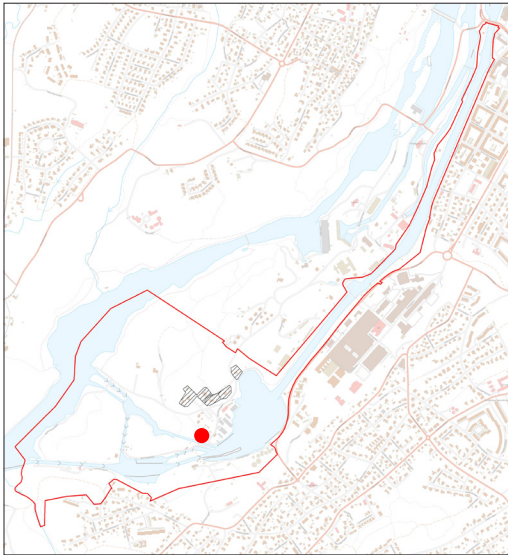
16. Åker 10:1 Gamla kanalkontoret

Byggnadsår 1795, ombyggt 1876, tornet revs 1960

Kanalkontor, på äldre kartor kallat Uppbördskontor, som även använts som kolerasjukstuga kring 1800-talets mitt och senare bostad åt slussmästaren, smeder och slussdrängar. Det har i samband med ombyggnader 1876 givits samma karaktäristiska arkitektur och färgsättning som kanalverkets övriga byggnader. Huset är uppfört i timmer med fasad av liggande panel och stående locklistpanel på vindsvåningen som överlappar med ett spetsågat avslut. Fönster är nya men anpassade: sexdelade tvåluftsfönster. Övervåningens fönsteromfattningar är detaljrikt lövsågade. Andra detaljer är profilerade taktassar och mönstermurade skorstenar. Enligt kommunens inventering från 2017 är alla yttermaterial bytta, men uttryck och detaljer har bibehållits. Eventuellt har enligt inventeringen tilläggsisolering gjorts. Sadeltaket, som från början var klätt i mörkgrått dalslandsskiffer, hade 2017 nyligen lagts med tvåkupigt lertegel.

Enligt Sjöfartsverket har byggnaden nyligen renoverats pga hussvampangrepp. Bland annat har grunden grävts ut och huset har idag en modern betongsockel. Interiörerna är helt moderniserade.

17. Åker 10:1 Verkstadsbyggnad/snickarverkstad

Byggnadsår: Oklart. Sannolikt kopplar årtalen i beslutet, 1908/1916, till användningen som verkstadsbyggnad/snickeriverkstad.

Den äldre delen anges som matbod 1942. Byggnaden har förlängts i båda ändarna omkring 1960 och har i alla ytskikt förändrats i samband med att tillbyggnaden gjorts, eller senare.

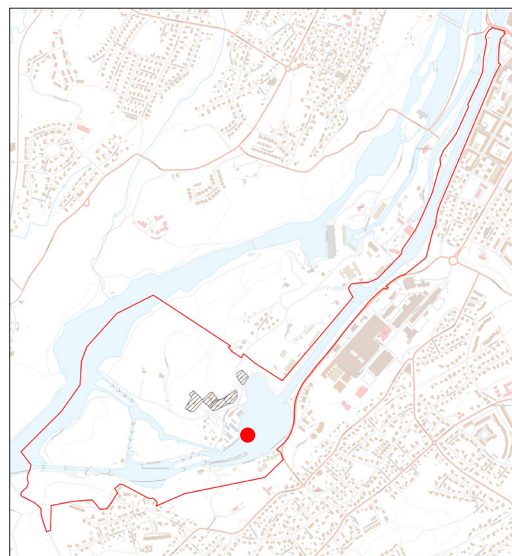
Byggnad nr 17 är kraftigt förändrad. Sannolikt är numreringen för byggnadsminnet felaktig och nr 17 ska troligtvis egentligen gälla snickeri-verkstaden på bilden till höger (ritning 1922) som har nr 2 i planen från 1942. Denna byggnad har i stort bevarad karaktär med äldre fönster och putsfasader indelade i fält med olika struktur på putsen.

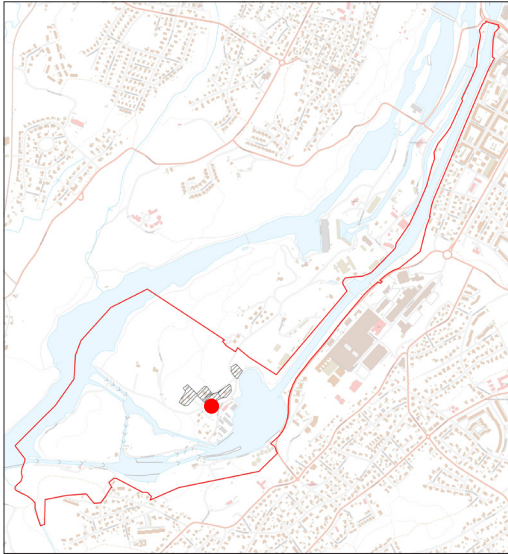

18. Åker 10:1 Verkstadsbyggnad/Mekanisk verkstad

Byggnadsår: Oklart. Sannolikt kopplar årtalen i beslutet, 1908/1916, till användningen som verkstadsbyggnad/mekanisk verkstad.

Enligt kommunens kulturmiljöinventering användes byggnaden som smedja på 1920-talet och blev efter detta mekanisk verkstad. Byggnaden har samma för slussbebyggelsen karaktäristiska färgsättning och dess utformning liknar den intilliggande snickeriverkstadens. Byggnaden har en sockel av natursten målad i grå färg och putsade fasader i omväxlande sprit- och slätputs, och i gavlarnas övre del stående locklistpanel. På gavlarna rundbågiga fönster med spröjs i gjutjärn. Fönstren över lag i original. Modernt rött plåttak och moderna dörrar.

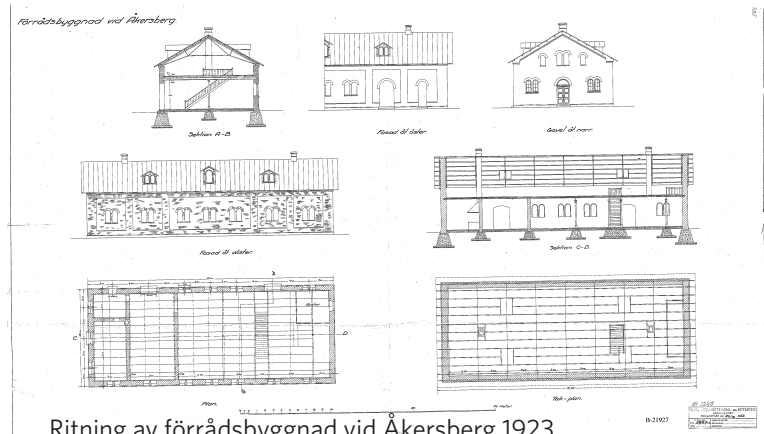

19. Åker 10:1 Kanalmuseum, fd förråd

Byggnadsår: 1893

Byggnaden var från början huvudförråd. Kanalmuseet har lokaler här sedan 1984. Byggnaden har låg sockel av huggen natursten och fasader av rött tegel. Sadeltak med tre takupor med karaktäristiska rundbågade fönster. Fönstren bevarar äldre karaktär med spröjs, sannolikt original. Dörrarna är bytta till enkla av plåt. Tak av modern plåt.

Ritning av förrådsbyggnad vid Åkersberg 1923,
Kung Trollhätte kanal- och vattenverk

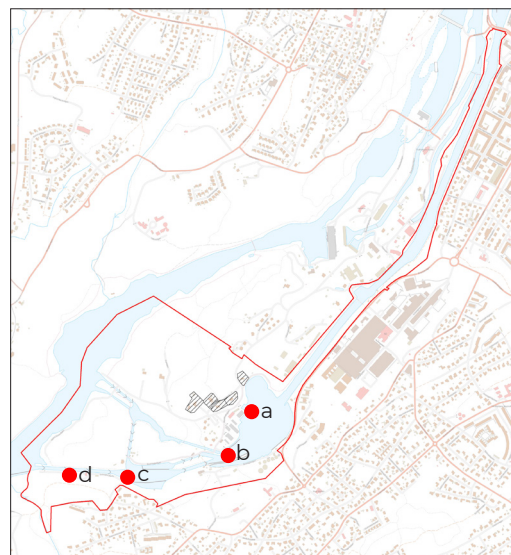
20 a, b, c, d. Åker 10:1 Vakthytt/Manöverhytt

Byggnadsår: 1916

De små vakt- eller manöverhytterna utmed 1916 års slussar har en karakteristisk utformning med rundade eller avfasade hörn och fasader klädda med mörka spån som helt skiljer sig från slussmiljöns övriga bebyggelse.

Ett foto av den nedre slussleden från 1922 visar att de låg en manöverhytt vid varje slussport. Av dessa ligger två kvar idag (d och c) medan a och b har flyttats från sin ursprungliga plats.

Av de två som ligger vid 1916-års slussled är (d) något större och har rundade hörn medan (c) är mindre och har avfasade hörn. Hytt (a) som ligger vid kanalmuseet är bäst bevarad till sin karaktär. Den har kvar de spröjsade fönstren i original, typiska för tiden, och har även till stora delar bevarad interiör. Interiören går att besöka som en del av museet. Här finns också skyltar.

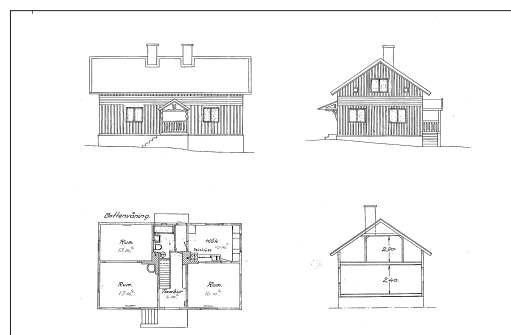
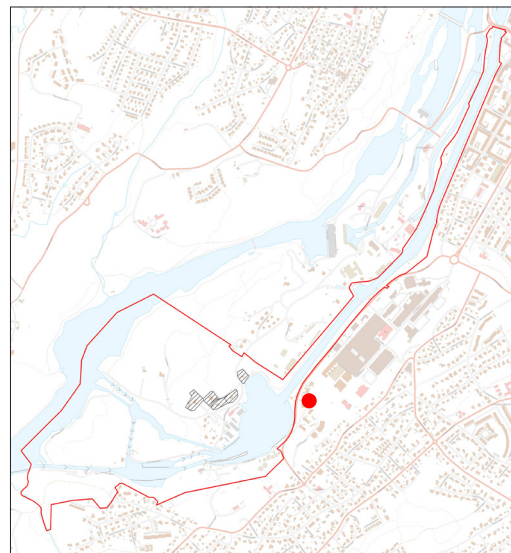
Exteriör 20a

**21. Ingen byggnad med detta nummer
finns i skyddsbestämmelserna**

22. Åker 10:1 Sjökullen vaktbostad

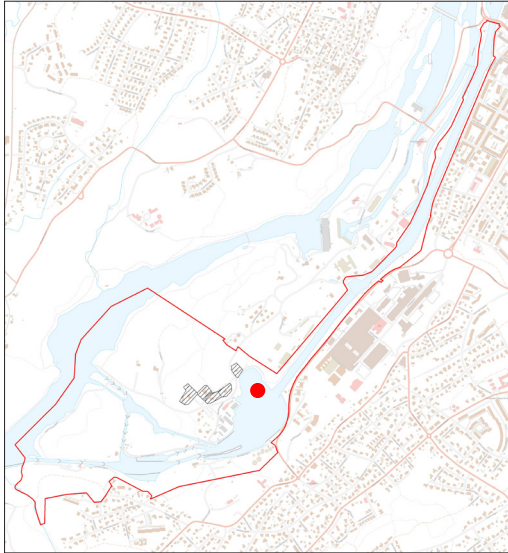
Byggår: Det finns flera olika uppgifter om byggnadsåret. Enligt beslut SBM ca 1900, enligt Bebyggelseregistret 1890/1909, enligt kommunens kulturmiljöinventering 1905. Enligt uppgift från Jonas Lundberg, som har historisk kunskap om slussområdet, är byggnaden uppförd 1872 och ombyggd 1895. Fastigheten köptes in av kanalbolaget 1872.

Huset ska från början ha rymt tre lägenheter, men 1938 rymde huset endast en bostad. Byggnaden har naturstensgrund och stående panel, färgsättningen är den för kanalmiljön karaktäristiska. Huset har ospröjsade tvåluftsfinster, sadeltak med lertegel och förstukvist med sadeltak. Huset har moderniserats till sin utformning under 1900-talets första hälft. Enligt kommunens inventering renoverades det på 60-talet då bland annat fönster byttes. Dagens byggnad stämmer dock väl överens med ritning från Trollhätte kanalverk från 1938.

Ritning
1938

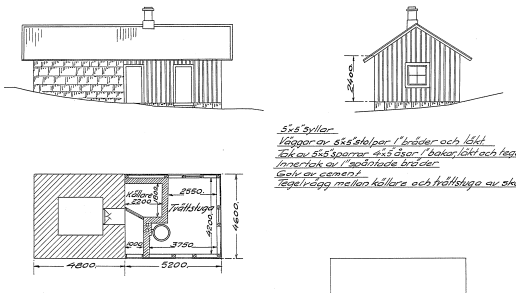

23a-b. Åker 10:1 Uthus

Byggår: Norra 1905 (enligt kommunens inventering). Södra okänt. Enligt Bebyggelseregistret 1890-1909. Enligt uppgift från Jonas Lundberg, som har kunskap om kanalområdetets historia, är källare och tvättstuga uppförda 1899.

Två uthus till vaktbostaden Sjöskullen. Norra uthuset rymde källare och tvättstuga. Ritning från Sjöfartsverket visar tillbyggnad av källaren från 1925. En del av huset har stående panel, husdelen mot vägen med väggar naturstensmurar är äldre källardelen. Sadeltak av svart trapetskorruerad plåt. Skorsten av tegel.

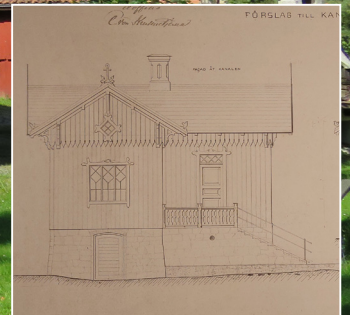
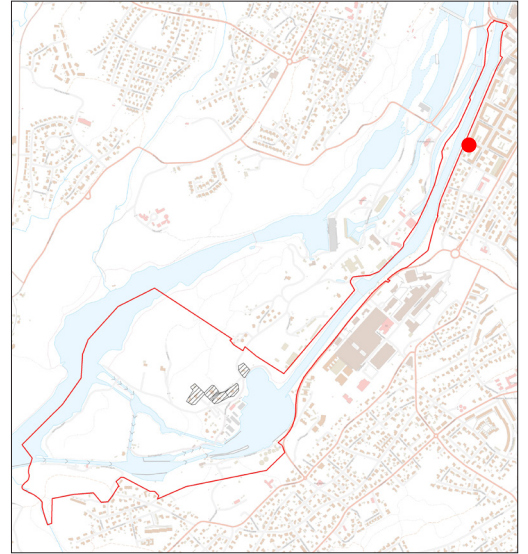
Södra uthuset: Stående ljus panel och övre delen av gavelfasaden röd panel. (Samma färgsättning som övrig bebyggelse kopplade till slusverksamheten.) Sadeltaket är täckt med svart trapetskorruerad plåt. På fastigheten finns även ett större gårdshus (1905) som har innehållit grovkök, matkällare och bykhus samt ett mindre uthus (okänt byggår) som delvis byggts om till garage. De är huvudsakligen i samma utförande och färgsättning som boningshuset.

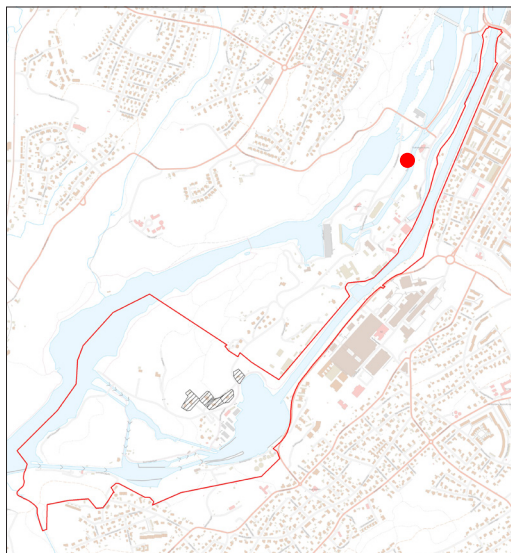

24. Kanalön, Vaktbostaden

Byggnadsår: 1892. Byggnaden var hamnvakt, senare kanalvakt. Vaktbostaden på Kanalön flyttades till nuvarande plats i samband med anläggandet av den nya kanalen 1914-15. Den låg från början på andra sidan Bergkanalen, vid Österlånggatan.

Huset var ursprungligen en tjänstebostad för kanalvakten. Byggnadens utformning stämmer väl överens med ritning från 1880 (se lilla bilden nedan.) Byggnaden har samma karaktäristiska utformning och färgsättning som kanalverkets byggnader i övrigt. Huset har naturstensgrund, liggande panel i bottenvåning och stående locklistpanel i vindsvåningen med dekorativt spetsågad nederdel. Sadeltaket har tidigare varit klätt i mörkgrått skiffer, idag har taket betongpannor och skorstenen har plåtkläatts. På främre gavelröstet finns ett diagonalställt, litet fönster med fönsterfoder med spetsavslut. Dessa kan vara original men övriga fönster samt entrédörr är bytta. Huset bevarar i stort sin karaktär men vissa förändringar, som byten av fönster och dörrar har skett. Övervåningen höjdes på 1980-talet. Ritning från 1880 (infälld i bilden nedan) visar hur ursprunglig utformning kan ha sett ut.

25. Uthus

Byggnadsår: Sannolikt 1914 i samband med att vaktbostaden flyttades till platsen.

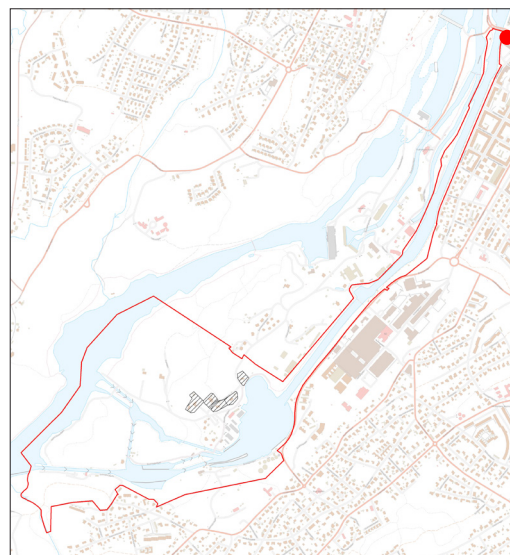
Uthuset tillhör vaktbostaden på Kanalön. Det ser ut att ha en dörr till ett dass. Huset har en enkel utformning med locklistpanel. Det har röd slamfärg med vita snickerier, fönster och dörrar. Fönster och dörrar sannolikt original. Skorsten i tegel har inte klätts in. Sadeltak med lertegel.

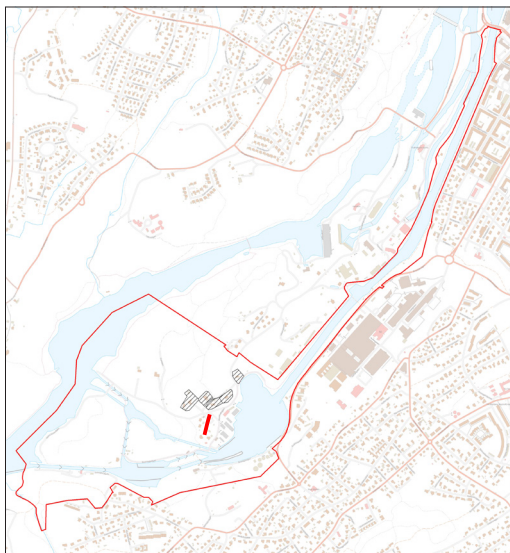

26. Klaffbron, vaktbostaden "Brovaktarstugan" (1875)

Byggår 1875

Brovaktarbostad intill Klaffbron och Bergkanalen. Huset har samma karaktäristiska arkitektur som övriga kanalverkets byggnader. Grund av natursten, locklistpanel och panelen i vindsvåning med dekorativt sågade spetsavslut, tak av skiffer eller shingel. Huset ligger väl synligt vid kanalen. Gavlarnas diagonalställda små fönster kan vara original, men övriga fönster samt entrédörren är utbytta kring 1960–70-tal. Verandan var från början öppen. (Uthus med två avträden ritat 1929.) **Entrén tillbyggd, i övrigt inga tillbyggnader.**

27. Järnstaket vid byggnaderna 17-18

Järnstaketet som hägnar in förrådsgården är enligt skyddsbestämmelserna från 1800-talet. Det följer i stort sin gamla sträckning men är uppmonterat på nyare fästen.

Det finns foton från 2014 som visar att det äldre staketet då var nedtaget och skadat. Enligt uppgift ska delar av det gamla staketet då ha kasserats.

Källor

Dahlbergh, Erik, 1625-1703: *Svecia antiqua et hodierna*. - [Stockholm : s.n., 1698-1701]. ; Blad III:63

Blomqvist, P. och Eriksson, R. 2022. *Mellan sluss och husgrund vid Trollhätte kanal, Arkeologisk utredning steg 1, Fastighet Åker 10 :1, Olidan 5 :16, m.fl. , Trollhättan socken, Trollhättans kommun*. Lödöse museum/Förvaltningen för kulturutveckling. Rapport 2022:21.

Håkansson, Karin, Populär Historia 1/1991 *Drömmen om den stora kanalen*, 1991.

Kungliga Vattenfallsstyrelsen. 1911 *Trollhättan, dess kanal och kraftverk del 1-2*.

Kungliga Vattenfallsstyrelsen, *Tekniska meddelanden från kungl. Vattenfallsstyrelsen, Ser. B N:r 101. Redogörelse för arbetena med Profileringen av Göta Älv*. 1936-01-15.

Rodin, Anna. *Kommunikation och transport - inre vattenvägar. Vårda vattendragens kulturarv*. Länsstyrelserna.

Digitala källor

<https://www.innovatum.se/>

www.gotakanal.se/sv/historia/godstrafiken/

Trollhättans kulturmiljöprogram

<https://kartportalen.trollhattan.se/spatialmap?>

<https://skoftebyn.nu/klockstapeln>

Riksarkivet, Svenskt biografiskt lexikon

Riksantikvarieämbetet Fornsök

Lantmäteriet Historiska kartor

Krigsarkivet kartor

Regionarkivet, ritningar och planer

Skriftligt stöd och granskning

Jonas Lundberg, som är lokalhistoriker i Trollhättan med kunskap om slussarnas historia, har via Sjöfartsverket bidragit med information, fotografier och tidningsurklipp.

